

FÖLDRAJZI TANULMÁNYOK

17

Tokaj településfejlesztésének földrajzi alapjai

Szerkesztette

Berényi István

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Tokaj településfejlesztésének földrajzi alapjai

Szerkesztette

Berényi István

Földrajzi tanulmányok 17.

Településhálózatunk átalakulása, egyes települések gyors fejlődése, mások stagnálása, társadalmi–gazdasági fejlődésünk talán egyik legszembetűnőbb jelensége. A településfejlődés, -fejlesztés egyaránt foglalkoztatja a szakembereket és a lakóhelyük sorsát szívükön viselő lokálpatriótákat.

A könyv szerzői egy közismert településünk – Tokaj – példáján mutatják be a településfejlesztést megalapozó munkát. A tudományos elemzés kiterjed Tokaj történeti fejlődésének a városfejlődés irányába ható elemeire és azokra is, amelyek részben ma is jelen vannak. A település természeti feltételei, Tokaj és tágabb környezetének népessége, termelő és nem termelő funkciói együttesen adják a településfejlődés, -fejlesztés reális hátterét. Tokaj közép- és hosszútávú fejlesztési javaslata így természeti–gazdasági–társadalmi tényezőinek átfogó elemzésére alapozva készült.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

FÖLDRAJZI TANULMÁNYOK

17

FÖLDRAJZI TANULMÁNYOK

17

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

FÖLDRAJZTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZETÉNEK

KIADVÁNYAI

Sorozatszerkesztő

MAROSI SÁNDOR

a földrajztudományok kandidátusa

Szerkesztő bizottság

BORAI ÁKOS

a földrajztudományok kandidátusa

ENYEDI GYÖRGY

a földrajztudományok doktora

PÉCSI MÁRTON (főszerkesztő)

az MTA rendes tagja

SZILÁRD JENŐ

a földrajztudományok kandidátusa

Tokaj

településfejlesztésének

földrajzi alapjai

Írták:

Dr. Barta Györgyi

Dr. Beluszky Pál

Dr. Berényi István

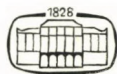
Dr. Enyedi György

Dr. Mészáros Júlia

Dr. Sikos T. Tamás

Szerkesztette:

Dr. Berényi István

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1980

Lektorok

BOROS LÁSZLÓ

főiskolai adjunktus

DR. LACKÓ LÁSZLÓ

a földrajztudományok kandidátusa

A felvételeket POÓR ISTVÁN készítette

ISBN 963 05 2293 4

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1980 · Berényi István

Printed in Hungary

Tartalomjegyzék

<i>I. Bevezető. Célkitűzés és módszer (Berényi I.)</i>	7
<i>II. A településfejlesztés természeti, történelmi, gazdasági és társadalmi feltételeinek elemzése</i>	10
1. A település természetföldrajzi adottságai (Boros L. 1977. alapján a szerk.)	10
1.1. A település topográfiai helyzete, tágabb környezetének felszíne	10
1.2. Hasznosítható ásványi nyersanyagok	15
1.3. Éghajlati adottságok	15
1.4. A terület vízföldrajzi helyzete	17
1.5. Talajadottságok	19
2. A település története (Beluszky P.)	23
3. Tokaj gazdasági és társadalmi helyzete	31
3.1. Tokaj és környékének népessége (Mészáros J.)	31
3.2. Tokaj ipara (Barta Gy.)	42
3.2.1. A környező ipari központok hatása a foglalkoztatásra	42
3.2.2. Tokaj ipari üzemének jelenlegi helyzete	49
3.3. A mezőgazdaság (Berényi I.)	54
3.3.1. A település és a mezőgazdasági üzemek kapcsolata	56
3.3.2. A mezőgazdasági terület hasznosítása	57
3.4. Az idegenforgalom (Berényi I.)	65
3.4.1. Tokaj idegenforgalmának erőforrásai	65
3.4.2. Az idegenforgalom jelenlegi helyzete	66
3.5. Tokaj szerepe a településhálózatban (Beluszky P.)	68
3.5.1. A település központi szerepkörének alakulása	68
3.5.2. A település mai központi funkciói és azok vonzáskörzete	70
3.5.2.1. A közlekedésföldrajzi helyzet	70
3.5.2.2. A közvetlen környék településhálózati sajátosságai	73
3.5.2.3. Tokaj központi szerepköre. Kiskereskedelem, piac	74
3.5.2.4. Szolgáltató funkciók	80
3.5.2.5. Oktatási–művelődési szerepkör	80
3.5.2.6. Egészségügyi szerepkör	83
3.5.2.7. Irányítás, szervezés	83
3.5.3. Tokaj vonzáskörzete	84
4. Tokaj településfejlesztését befolyásoló tényezők összegezése (Berényi I.)	86
<i>III. Tokaj településfejlesztési koncepciója</i>	90
1. Településfejlesztési alapelvek, célkitűzések és feladatok (Berényi I.)	90
1.1. A fejlesztés általános alapelvei	90
1.2. A településfejlesztési alapelvek megvalósításának demográfiai hátttere (Sikos T. T.)	92
1.3. Fejlesztési célkitűzések, feladatok	95
1.3.1. A központi szerepkör fejlesztése (Beluszky P.)	95

1.3.2. Az iparfejlődés perspektívája (Barta Gy.)	98
1.3.3. A mezőgazdaság fejlesztésének lehetőségei (Berényi I.)	100
1.3.4. Az idegenforgalom fejlesztésének feladatai (Berényi I.)	102
2. A településfejlesztési célok és feladatok ütemezése (Berényi I.)	104
3. A fejlesztési lehetőségek és feladatok összefoglalása (Enyedi Gy.)	105
<i>Irodalomjegyzék</i>	109

I. Bevezető

Célkitűzés és módszer

A felszabadulás után bekövetkezett gyors gazdasági fejlődés és társadalmi átalakulás szükségképpen átformálta az ország korábbi gazdasági–társadalmi térszerkezetét. Egyes területek, ill. települések a fejlődés során növekvő szerepet kaptak, a termelőerőket erősen koncentrálták és a társadalmi funkciókat (pl. államigazgatási szerepkör) is magukhoz ragadták.

Ezzel szemben más területek, ill. települések gazdasági–társadalmi helyzete relatíve meggyengült, mert nem jutottak olyan gazdasági erőforráshoz, amely fejlődésüket erősítette volna. Különösen a kisvárosi jellegű, bizonyos városi funkciókkal is rendelkező települések (járási székhelyek) között indult meg 1950–1970 között az erős differenciálódás. E települések egy része (Jászapáti, Csurgó stb.) a településhierarchiában hátrább szorult, mert kis- és kézműiparuk szinte eltűnt, kisüzemeik az összevonások miatt bezártak, piaci szerepkörük csökkent, központi (főleg közigazgatási) funkcióikat elvesztették, vagy csak részben tudták megtartani. Tokaj ehhez a településcsoporthoz sorolható, tehát fejlesztésének nehézségei nem egyediek, mert abban a hazai terület-, ill. településfejlesztés általános problémái is fellelhetők.

Az a törekvés, hogy a gazdasági–társadalmi fejlődésben jelentkező területi különbségeket mérsékeljük, megkívánja a településhierarchia alacsonyabb fokán álló települések fejlesztését is. Kérdés, hogy e településtípusok jelenlegi szerepköre bővíthető-e, és elérhetnek-e magasabb fokot a településhierarchiában. Tehát esetünkben alapkérdés, hogy Tokaj fejlesztési terve tartalmazhatja-e pl. a részleges középfokú központi szerepkör elérését, és ha igen, hogyan teljesíthető ez a célkitűzés.

A településfejlesztési kérdésekre ma a területileg illetékes megyei, városi tanácsoknak kell választ adni, mert a hazai népgazdasági tervezés rendszerében központi szinten (Budapest kivételével) nem készülnek sem közép, sem hosszú távra településfejlesztési tervek (Bartke I. 1976.) A központi népgazdasági tervek tervezési–gazdasági körzetekre és ezen belül megyékre vonatkoznak. Természetesen az egyes megyék középtávú területfejlesztési tervei tartalmazznak településfejlesztési előirányzatokat is.

Az egyes települések fejlődésében döntő szerepe van a „külső”, megyei, országos szintű döntéseknek, ezért úgy tűnt, hogy az általános településfejlesztési terveknek nincs nagy jelentősége, a rendezési tervek megfelelnek az igényeknek. A települések fejlődése azonban igazolta, hogy a fejlesztésnek vannak településen „belüli” energiái, amelyek a települések történelmileg kialakult, a településhierarchiában elfoglalt sajátos gazdasági–társadalmi helyzetéből fakadnak. E meglevő, gyakran kihasználatlan vagy gyengén hasznosított lehetőségek kiaknázása gyorsíthatja a fejlődést, amely vonzza az új létesítményeket és megalapozottabbá teszi az e létesítményekkel kapcsolatos „külső” döntést. A települések fejlesztési lehetőségeinek feltárása ezért nem köthető csupán az egyedi létesítményekkel kapcsolatban hozott döntésekhez.

A területi tervezés előtérbe kerülése is szükségessé teszi, hogy tudományosan megalapozott általános településfejlesztési tervek készüljenek, amelyek szintetizálják a gazdasági–társadalmi fejlődés sajátos térbeli összefüggéseit, feltárják a fejlesztés helyi erőforrásait és vázolják a fejlesztés alternatíváit. Ezzel megalapozottabbá válnak a területileg illetékes szervek településhálózat-fejlesztéssel összefüggő döntései.

A településfejlesztést megalapozó kutatás nem szorítkozhat csak a fejlesztendő települések adottságainak feltárására, hanem magába kell foglalnia a vele funkcionálisan összefüggő települések ismeretét, pontosabban, a funkcionálisan lehatárolt tér természeti–gazdasági–társadalmi sajátosságainak, fejlődési tendenciáinak ismeretét.

Célkitűzésünk ezért az, hogy Tokajt, mint a településhálózat részét vizsgáljuk, s értékeljük a település tájszervező (városi) funkcióit, főleg azokat, amelyek Tokajt a térség központi szerepkörű településévé emelték, és amelyek a jövőben is a fejlesztés rugói lehetnek.

Ebből következik, hogy Tokajt és környékét együttesen kell megvizsgálni, amelyből három részfeladat adódik:

- Tokaj és az általa vonzott települések kapcsolatának tisztázása,
- Tokaj helyzete, jelentősége a hasonló nagyságrendű települések sorában, végül
- Tokaj szerepe ÉK-Magyarország településhálózatában.

Tokaj meglevő és leendő tájszervező funkcióinak erősítése, ill. fejlesztése feltételezi a helyi erőforrások korábbinál nagyobb mértékű és színvonalasabb felhasználását.

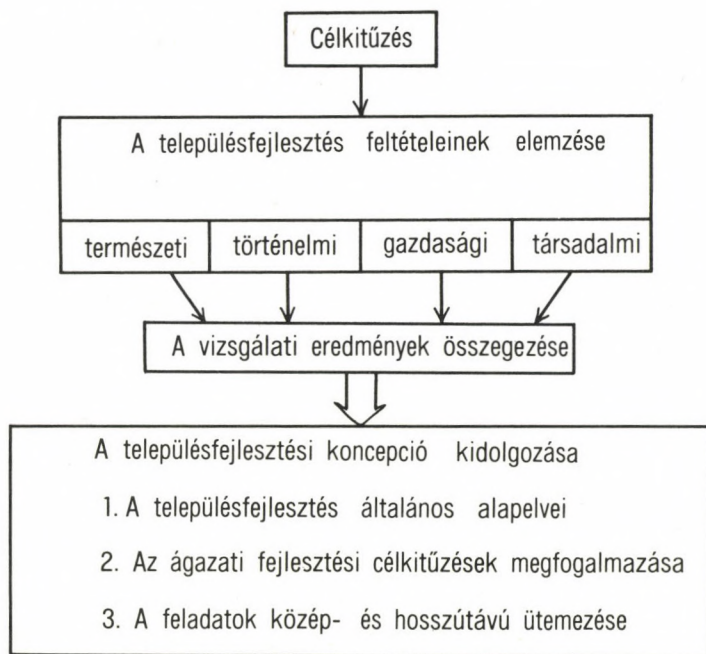
Célkitűzésünk ezért az is, hogy a Tokaj fejlesztése szempontjából számításba vehető helyi erőforrásokat értékeljük és javaslatot tegyünk az erőforrások közép- és hosszú távú felhasználására, a rendelkezésre álló terület racionális hasznosítására. Az elemzés alapján elkészült általános településfejlesztési koncepció alapja lehet a konkrét, ágazati fejlesztési tervek összehangolásának, a közép- és hosszú távú feladatok megfogalmazásának. De nem lehetett célkitűzésünk a lakosság közvetlen ellátását szolgáló intézményhálózat, infrastruktúra minőségének és mértékének konkrét meghatározása, ezért elemzésüktől el is tekintettünk.

Javaslataink a főbb fejlesztési irányokra vonatkoznak, amelyek megvalósítása esetén Tokaj a részleges középfokú szerepkörrel bíró települések sorába emelkedhet.

A településfejlesztést megalapozó tudományos elemzés *módszere a földrajzra*, mint tértudományra megbízhatóan építhető. Ugyanis:

1. A gyakorlati, terület- és településfejlesztési feladatok megoldására vállalkozó földrajzi irányzat tudományelméleti szempontból a természeti, gazdasági és társadalmi tényezők (az ezzel foglalkozó tudományágak eredményeinek) szintetizálására törekszik.
Célja a társadalom és a tér összefüggéséből adódó törvényszerűségek feltárása, de a térbeli jelenségek és azok fejlődési tendenciájának leírása mellett a változtatás, fejlesztés lehetőségeinek összegezése, sőt a célok elérése során fellépő következmények és mellékhatások értékelése is.
2. A fentiekből következik, hogy e földrajzi kutatási irányzat kapcsolata a terület- és településfejlesztéssel szoros, de eltér abban,
 - hogy a földrajz alapelemeit alkotó tér és idő, amelyben az emberi (társadalmi) tevékenység zajlik, valamint azok az erők (népesség, gazdaság, kultúra stb.), amelyek a térbeli sajátosságokat kialakítják, a kutatás fő irányai és a fejlesztési koncepció meghatározó elemei.

A településfejlesztési koncepció kidolgozásának sémája:

– A fejlesztési alternatívák alapját tehát a vizsgált térségben rejlő természeti, gazdasági és társadalmi erőforrások jelentik.

– Ebből következik az az előny, hogy a fejlesztési koncepció kidolgozását nem korlátozzák „objektív nehézségek”, mint pl. a vizsgált terület, a település pillanatnyi közigazgatási helyzete, tényleges pénzügyi lehetőségei stb.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a fejlesztési koncepció a fantázia szabad szárnyalásának ad teret, ellenkezőleg, a fejlesztési alapelvek szigorúan a térben tartósan jelenlevő természeti, gazdasági és társadalmi folyamatokra, lehetőségekre épülnek.

3. Alkalmazott módszerünkre jellemző az is, hogy csak azokat a tényezőket elemezzük, amelyek a településfejlesztést döntően befolyásolják.
4. Annak ellenére, hogy Tokaj központi szerepköre szerény, úgy tűnt, hogy nem termelő funkciói (kereskedelem, idegenforgalom stb.) a fejlesztés szempontjából kulcsfontosságú erőforrások. Ezért Tokaj központi szerepkörének vizsgálata arra irányul, hogy az „intézmények” által ellátott területet feltárja, ezek összegezésével a település vonzásterületét lehatárolja, e vonzás irányait és intenzitásának övezeteit megállapítsa.
5. A település termelőágazatainak (ipar, mezőgazdaság) vizsgálata során arra törekedtünk, hogy a két termelőágazatot a település fejlesztése szempontjából értékeljük, a tágabb térség gazdasági funkciójával és az általános gazdasági fejlődési folyamatokkal összefüggésben. Tehát a szigorúan vett üzelemzési mód-szerektől el kellett tekintenünk.

II. A településfejlesztés természeti, történelmi, gazdasági és társadalmi feltételeinek elemzése

*1. A település természetföldrajzi adottságai**

A település természetföldrajzi adottságai közvetve vagy közvetlenül hatást gyakorolnak a fejlesztési lehetőségekre. A természeti tényezők ugyanis elősegíthetik egyrészt a gazdasági funkciók – pl. a nyersanyagok az ipar, a kedvező ökológiai adottságok a mezőgazdaság, a természeti környezet az idegenforgalom stb. – erősítését, másrészt befolyásolják a település belső szerkezetének alakulását (a beépítés ráfordítási költségei, utcahálózat stb.).

A természeti tényezők értékelése azért is szükséges, mert a településfejlesztés a természeti környezet átforgatását is jelenti, amelynek során olyan kedvezőtlen természeti folyamatokat is elindíthatunk, amelyek végül is a fejlesztési terv módosítását vagy költséges végrehajtását teszik szükségessé.

A természeti környezet tehát olyan reális adottság, amelyet az általános és ágazati fejlesztési tervek kidolgozása során figyelembe kell venni.

1.1. A település topográfiai helyzete, tágabb környezetének felszíne

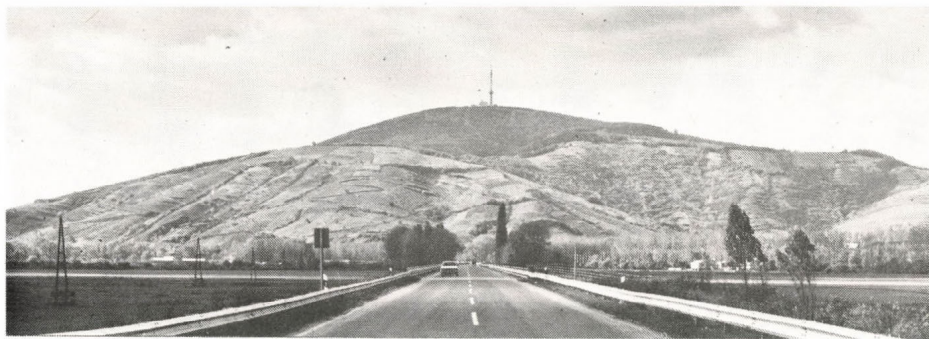
Tokaj az Alföld és az Északi-középhegység legkeletibb tagjának, a vulkánikus eredetű Zempléni (Tokaj)-hegységnek DNy-i elvégződésénél, az izoláltan álló Tokaji-hegy lábánál, a Tisza és a Bodrog találkozásánál, két, genetikailag különböző táj érintkezésénél fekszik.

A Tisza és a Bodrog 94–96 m tszf-i magasságú fiatal ártéri síkjából hirtelen emelkedik ki 515,3 m magasra a Tokaji-hegy**, amelyet a Zempléni-hegység fő tömegétől egy szélesebb, alacsonyabb völgyelés választ el.

A Tokaji-hegy fő tömegét adó piroxéndacit anyagában a színes elegyrészek közül a piroxén az uralkodó. Az eredetileg réteges–pados elválású kőzet a szerkezeti mozgások nyomán szabálytalan, zavart képet mutat. Több bánya feltárásában (Ördög és Lencsés I–II) pados elválású piroxéndacitot is megfigyelhetünk rendszertelen, különböző irányú dőlésben. Bányászat évszázadokon keresztül folyt, az utóbbi évtizedekben azonban különböző okok miatt a bányák egész sorában (Hubertus-, Tarmak-, Lencsés-, Ördög-, Patkó- és Bajusz-bánya) beszüntették a termelést.

* B o r o s L. (1977) kéziratának felhasználásával készült.

** A Tokaji-hegy szerkezetileg a Zempléni-hegységhez tartozik, bár van olyan vélemény is, hogy az (ún. közép-tiszai vulkánosor része, amely az Észak-Alföld medencéjének lesüllyedésével ma a Nyírség és a Bereg–szatmári-síkság alatt 1000–2000 m mélyen fekszik fiatal üledékekkel fedve. Ennek az egykori hegységnek egyik fennmaradt tagja a Tokaji-hegy.

1. kép. A Tokaji(Kopasz)-hegy látképe Rakamaz felől

A riolit csak kisebb tömegben fordul elő az É-i, ÉNy-i oldalon a Bodrog melletti Lebuj-kanyartól a Nagy-Kövesdig. A bodrogkeresztúri nyereg környékén levő dombok (Henyé- és Kápolna-domb) teljes egészében riolitból épülnek fel.

Szembetűnő a hegy lépcsőzetessége. A lépcsők körbe futnak a központi csúcs körül. A majdnem egységes (a D-i részen kevésbé fejlett, ill. helyenként el is maradó) koncentrikus lépcsőket a völgybevágódások feldarabolták (1. ábra).

A felületi lepusztulás mellett jelentős szerepet játszott és játszik a felszín formálásában a lineáris erózió is. A centrálisan elhelyezkedő csúcstól kiindulva 10 radiálisan szétfutó völgy darabolja fel a felszínt. A tokaji oldalon találjuk a Lencsés-, Aranyos-, Hidegoldali-, Csorgó- és Rákóczi-völgyet, a tarcali oldalon a Murat-, Szil-, Ceke- és Mester-völgyet, míg Bodrogkeresztúr irányába a Remete-völgy ereszkedik le.

A völgyfők a központi tömeget, a Tokaji-hegy csúcsát sehol sem érik el, általában 420–440 m magasságban elvégződnek. Egyetlen cirкусzerű völgyfővel erednek, és a Csorgó-völgy kivételével nincsenek mellékvölgyeik. A völgyek egyszerűek, nagy esésűek, mintegy 300–500 m-es szintkülönbséget egyenlítenek ki, és hosszuk 1–3 km között váltakozik.

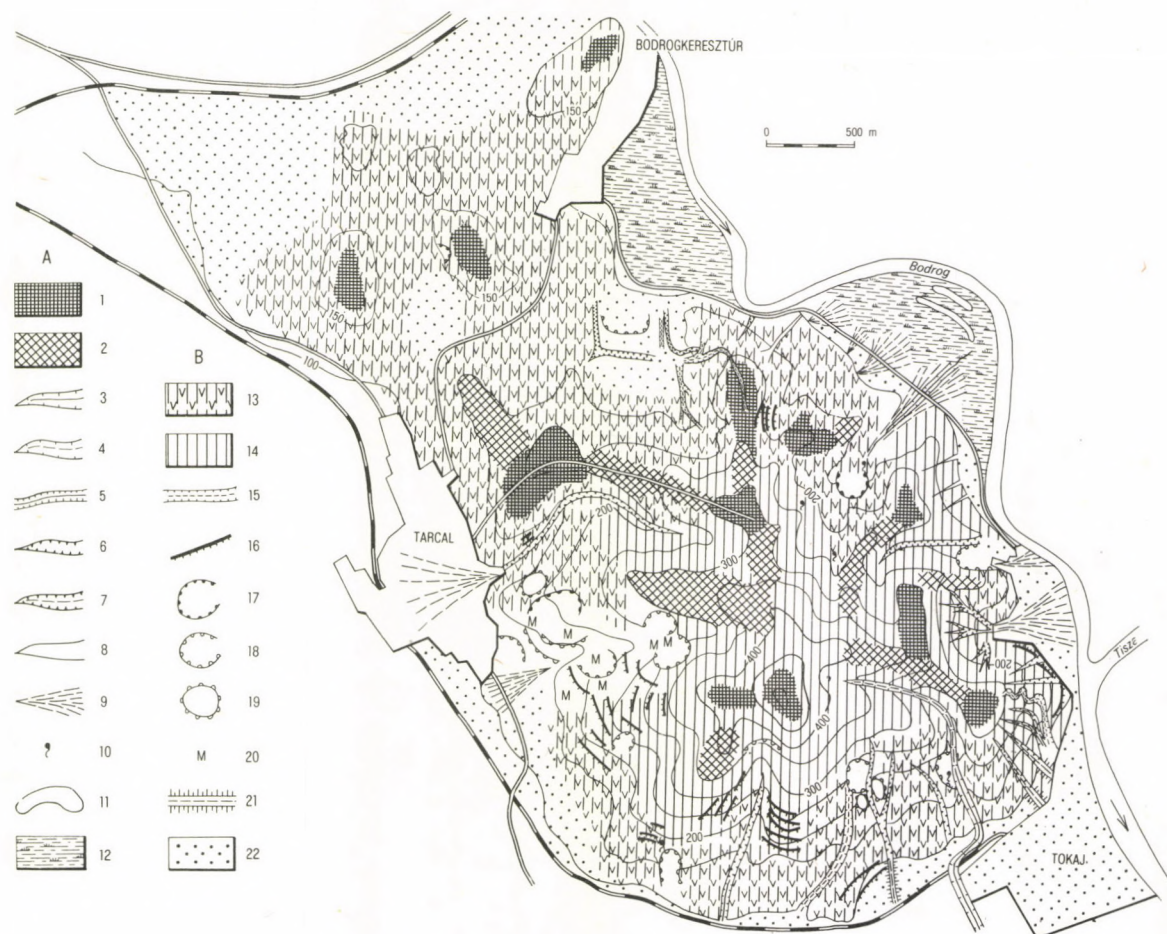
Legtöbbjük aszó jellegű, száraz völgy, s csak hóolvadás vagy nagyobb esők alkalmával szállítanak vizet. A fővölgyek mélyek, egyes szakaszaikon elérik a 100 m-t is. A völgyoldalt és a völgytalpat borító löszbe a lezúduló víz bevágódott, és ezáltal a völgyek kettős osztatúák.

A Tokaji-hegyet változó vastagságú lösztakaró fedi. Legvastagabb a K-i oldalon, ahol eléri, sőt meghaladja a 25–30 m vastagságot. Az É-i oldalon a löszvastagság 15–20 m, a tarcalin a 10 m-t sem éri el, sőt a D-i lejtőkön az erős lepusztulás következtében már csak 1–10 m között van. Az alapkőzetet fedő, helyenként szálban álló lösz vastagsága a magassággal is csökken, és átlagosan 450 m magasságig húzódik fel. A völgytalpakon, a lejtők alján a lepusztulás következtében tekintélyes vastagságú áttelepített, jól rétegzett lösz halmozódott fel. A lösz ma erősen pusztul. Az eróziós pusztítás mértékét különösen a tokaji oldalon a 100–200 m hosszú, helyenként 10–15 m széles és mély aszók tanúsítják (pl. Lencsés-oldal). A helytelenül vezetett utak évtizedek során 5–10 m mélységű ún. löszmélyutakká váltak. Tél végén, kora tavasszal, a hóolvadás és a heves nyári záporok után az eróziós barázdák sűrű hálózata bizonyítja az erős talajpusztulást.

Tokaj közigazgatási határa a Tisza és a Bodrog fiatal alluviális síkjára is kiterjed, amely Tokajnál 2,8 km-re szűkül össze (Tokaj-rakamazi kapu). Felszínét öntéshomok, öntésszap borítja. Közvetlen a folyó mellett homokos, távolabb finomabb anyag

1. ábra. A Tokaji(Kopasz)-
hegy geomorfoló-
giai térképe (Szerk.:
B o r o s L.)

A = genetikai fel-
színformák: 1 = te-
tőszint; 2 = völgy-
közi hát, gerinc; 3
= eróziós völgy
vízfolyással; 4 =
eróziós völgy idő-
szakos vízfolyással;
5 = eróziós meder;
6 = vízmosás (2 m-
nél mélyebb); 7 =
vízmosás időszakos
vízfolyással; 8 =
vízmosás (1–2 m
között); 9 = hor-
dalékkúp; 10 =
forrás; 11 = mo-
rotva; 12 = vize-
nyős terület és jár-
ható mocsár; B =
antropogén felszín-
formák: 13 = ba-
rázdás erózióval ve-
szélyeztetett lejtő;
14 = erózióval ve-
szélyeztetett terü-
let; 15 = útbevágás
(lőszmélyút); 16 =
álterasz; 17 = mű-
ködő bánya; 18 =
felhagyott bánya;
19 = törmeléktöl-
tés; 20 = mestersé-
gesen megbontott
lejtő; 21 = töltés-
sel szabályozott
patak, csatorna; 22
= feltöltés

2. kép. Az elhagyott szőlőterületet mély aszóvölgyek szabdalják

3. kép. Löszmélyút

4. kép. Felhagyott kőbánya

5. kép. Bodrog-part a kőbányához tartozó rakodóval

települ a teljesen sík ártéren. A Bodrog melletti alluviális síkság abban különbözik a Tisza mellettől, hogy anyaga sokkal finomabb szemű (agyag, iszap).

A Bodrogzúg területére árvízkor mindkét folyó kiönt, így a fiatal öntésképződ-mények keverednek. A Tokajtól D-re elterülő Taktaköz fejlődéstörténete és felszíne nagyon hasonlít a Bodrogtörvényhez.

1.2. Hasznosítható ásványi nyersanyagok

Tokaj környéke hasznosítható ásványi nyersanyagokban szegény. Legjelentősebb kitermelhető nyersanyaga az évszázadok óta bányászott *piroxéndazit*. Közel húsz kisebb-nagyobb kőfejtő volt. Különösen az utóbbi 80 évben folyt intenzív kitermelés a Tokaji-hegy oldalán. Növelte a tokaji bányák jelentőségét, hogy a kitermelt kőzetet vízi úton is lehetett, ill. lehet elszállítani, főleg a Tarmak-, Patkó- és Szappanos-bányákból. Tokaji andezitet használtak fel a tiszalöki és kiskörei vízlépcső építéséhez, valamint a Tisza és mellékfolyói partvédő műveinek elkészítéséhez. Ma a tokaji oldalon csak a Csorgó-völgyben levő Szappanos-bánya működik.

A hegy É-i oldalán levő *riolit* és *perlit* előfordulások kis tömegük miatt kitermelésre nem alkalmasak.

Az *agyag* kisebb foltokban fordul elő, és kitermelésre csakúgy nem alkalmas, mint a Bodrog mentén előfordulók. Tarcalon és Bodrogtörvényen a löszből a gyárak 1974. évi megszüntetéséig téglát égettek. Építkezéshez felhasználható *homok* a már Tiszaladányhoz tartozó Kishomokos-tanyánál termelhető ki, de nem nagy mennyiségben.

1.3. Éghajlati adottságok

Az Alföld-peremből hirtelen kiemelkedő, a Zempléni-hegységgel csak laza kapcsolatot tartó Tokaji-hegy *éghajlata az Alföldével mutat rokonságot*, annak szélsőséges jegyeit mutatja, de domborzati viszonyai miatt mikroklímája mozaikszerűbb, változatosabb, gazdagabb annál. A lejtők tszf-i magasságától, kitettségétől, növénytakarójától függően különböző mikroklímájú területeket különíthetünk el a viszonylag kis tömegű hegy területén is.

A *hőmérséklet* a felszíni különbségek hatására számottevő különbségeket mutat. Tokajban 1956–1975 között, 20 év átlagában, a nyári napok száma kevesebb, mint Tarcalon 50 év átlagában. A hőség és a forró napok száma 17,3. A téli hőmérséklet alakulására jellemző, hogy a fagyos és zord napok száma Tokajban kevesebb, mint a délebbre levő Nyíregyházán, ami a szőlőtermesztés számára igen kedvező. Bár a Tokaji-hegy relatív magassága alig haladja meg a 400 m-t, hőmérsékleti viszonyai érezhetően különböznek a hegy lábától.

Tarcal évi középhőmérséklete $0,5^{\circ}$ -kal magasabb, mint a délebbre fekvő Nyíregyházáé, ami évente 200° hőtöbbletet eredményez. Ez a lejtők nagyobb felmelegedésével, s annak a környező sík területre gyakorolt hatásával magyarázható. Ez a hőtöbblet azonban csak néhány száz méter távolságon belül, és főként a délies lejtőkön érződik.

A Tokaji-hegy hőmérsékleti viszonyaira vonatkozó sokéves mérési adatok, átlagok nem állnak rendelkezésünkre, ezért csak rövidebb tartamú mérések eredményeire támaszkodhatunk. Azonban e mérési adatok* is azt mutatják, hogy — főleg télen és az

* Boros L. mérései alapján

1. TÁBLÁZAT

A lejtők hőmérsékleti adatai (B o r o s L. mérései)"

A mérés helye	A lejtő kitettsége	Tszf-i magasság, m	Hőmérséklet, °	Hóvastagság, cm
1976. I. 12. 11–12 ^h				
1. Lebuj-kanyar	É	120	2	1–2 foltokban
2. Csepegő	ÉK	280	1	5 foltokban
3. Verebes-alj	K	110	6	1–2 foltokban
4. Verebes-tető	K	200	5	1–2 foltokban
5. Tokaj belterület	K	97	7	0 foltokban
6. Lencsés-völgy	D	120	11	0 foltokban
7. Lencsés-völgy	É	110	4	0 foltokban
1976. I. 21. 14–15 ^h				
1. Lebuj-kanyar	É	120	0	7 olvadó
2. Csepegő	ÉK	280	–1	8
3. Verebes-alj	K	110	1	4 erősen olvadó
4. Verebes-tető	K	200	1	4 erősen olvadó
5. Tokaj belterület	K	97	1,5	2 erősen olvadó
6. Lencsés-völgy	D	120	3	0
7. Lencsés-völgy	É	110	0	8 olvadó
8. Csorgó-völgy	DK	130	3	1 erősen olvadó

átmeneti évszakokban – jelentős eltérések lehetnek a hegy lábánál, ill. a különböző magasságú és kitettségű lejtőn mért adatok között (1. táblázat).

A lejtők kitettsége erősen befolyásolja a felmelegedés mértékét. Pl. a 6. és 7. mérési hely között mindössze 200 m a távolság, a tszf-i magasság közel azonos (110, ill. 120 m), s mégis 7 fok hőmérséklet-különbség volt, mert a D-i lejtőt tartós, direkt napsugárzás érte. A hegy É-i és D-i oldala között nem ritka a 6–8 °C-os különbség. Ezzel is magyarázható, hogy az É-i lejtőn átlag 5–7, szélső esetekben 12–14 nappal tovább megmarad a hó, s a talajfagy felengedése is hasonló időeltolódással következik be.

A tszf-i magasság emelkedésével átlag 300–350 m-től erőteljesebb a hőmérséklet csökkenése.

Ősszel és tavasszal hőmérsékleti inverzió észlelhető. Pl. 1954 szeptemberében a hegy körüli sík terület erősebben hűlt le, mint a tető. A hőmérsékleti inverzió jelentősége a szőlőtermelésben nagy. Pl. az 1973. évi december eleji nagy fagykár a hegy szoknya-területeinek legmélyebb részein 60–70%-os, a 1,5–2,0 m-rel magasabban levő térszínen 40–50%-os, 2,0–4,0 m-rel magasabban pedig már csak 20–30%-os volt.

A fagykár mértéke rendkívül érzékenyen követte a mikrodomborzatot, a felszín 1–2 m-es változásait is.

A Tokaji-hegyen télen csak fagyváltozékonyság idején figyelhető meg felszínformálódás, talajpusztulás. Fagyváltozékonyság idején, derült napsütéses napokon elsősorban a D-i lejtőkön megy végbe talajpusztulás (főleg barázdaerózió, elvétele talajfolyás). Az É-i lejtőket télen alig éri a napsugarak, a napi felmelegedés, hőmérséklet-ingás kisebb, ezért csak nagyobb, általános felmelegedéskor figyelhetők meg eróziós jelenségek – de ekkor gyakoribbak, mint a D-i lejtőkön.

A kontinentális éghajlati jellegnek megfelelően a késő tavaszi–kora nyári csapadékmáximum és a téli (januári–februári) minimum a jellemző. A nyári maximum a hideg betörési frontok nyomán többnyire zivataros záporosók formájában nyilvánul

meg (jelentős eróziós károkat okozva), az október végi, november eleji második eső-maximum meleg felsikló frontok csendesebb esőiből adódik.

A felszínformálást főleg a 15–20 mm-nél nagyobb, nagy intenzitású záporok végzik.

A tokaji meteorológiai (csapadékmérő) állomás mérései szerint a csapadék időbeli eloszlása szélsőséges. Az utóbbi 25 év legtöbb csapadéka 1952-ben esett (930,3 mm), a legkevesebb 1961-ben (396,3 mm). A legcsapadékosabb hónap 1974 októbere volt (194,5 mm), majd 1960. július (182,4 mm) következett (2. táblázat).

1950-től több mint 90 alkalommal esett jelentős eróziós pusztítást végző, 20 mm-nél nagyobb eső – zömében májustól szeptember közepéig. A nyári záporok általában rövid idő alatt zúdultak le, igen nagy intenzitással (1964. VI. 17.: 17,4 mm/h, VI. 3.: 11,9 mm/h, VIII. 13.: 22,8 mm/h, 1966. VII. 6.: 11,2 mm/h).

2. TÁBLÁZAT

A Tokajra hullott legnagyobb csapadékmennyiség (mm) 1950–1975 között (Boros L. mérései)

Idő	mm	Idő	mm	Idő	mm
1950. VII. 2.	30,2	1960. VI. 9.	42,0	1970. I. 16.	20,1
1951. V. 10.	58,1	VI. 15.	33,9	V. 6.	29,9
V. 22.	33,9	VI. 27.	24,7	V. 9.	22,7
VI. 9.	30,6	VII. 17.	78,2	VIII. 9.	39,4
VI. 29.	29,4	VII. 21.	26,2	1971. VI. 27.	52,9
1952. I. 20.	20,0	VII. 26.	28,0	1972. V. 11.	34,9
IX. 7.	37,5	VIII. 15.	39,0	VIII. 3.	20,0
1953. VI. 5.	27,8	VIII. 19.	25,2	1973. VI. 6.	25,8
1954. VII. 1.	40,7	VIII. 24.	27,7	VII. 22.	33,9
VII. 2.	21,6	1961. IV. 19.	29,3	VIII. 24.	25,4
VII. 8.	34,4	1963. VIII. 9.	24,2	1974. VI. 6.	32,5
1955. VIII. 9.	67,9	X. 5.	30,8	VI. 10.	22,9
1956. VI. 14.	33,7	1965. VII. 21.	22,3	VIII. 11.	24,7
1957. VI. 19.	35,4	VII. 25.	26,1	X. 13.	31,1
VI. 22.	28,8	VIII. 26.	23,0	1975. VI. 8.	26,6
VII. 24.	25,4	1966. VII. 29.	53,8	VI. 16.	23,9
1958. VI. 3.	25,0	1968. V. 26.	23,9	VII. 18.	26,7
VI. 12.	41,4	VI. 20.	21,4	VII. 19.	33,4
VI. 29.	28,6	1969. VII. 7.	24,7	VIII. 19.	77,9
VIII. 20.	29,5	VII. 8.	32,2	VIII. 29.	35,2
1959. VII. 27.	30,6	IX. 3.	39,7		

1.4. A terület vízföldrajzi helyzete

A két természeti táj hidrológiai viszonyai eltérőek. Amíg a sík terület bővelkedik folyó- és állóvizekben, addig a Tokaji-hegy állandó vízfolyásokban szegény.

A sík terület vízrajzát a Tisza és a Bodrog vízjárása határozza meg. Tokajnál a Tisza kis- és árvízi hozamának aránya 1:77. Vízhozama erősen ingadozó: kisvízkor 53 m³/s, középvízkor 465 m³/s, árvízkor 4070 m³/s vizet szállít. A folyó kis esése (kisvízszintben Csap és Tokaj között 8,2 cm/km, Tokaj–Sajó torkolat között 3,2 cm/km) következtében sebessége is kicsi (Tokajnál kis vízkor középsebessége 0,48 m/s, sodorsebessége 0,63 m/s, árvízi sebessége 1,4 m/s, ami erős eliszaposodást, feltöltődést eredményez. Ugyanakkor a majdnem álló víz üdülési és sportolási célokra alkalmas.

A Bodrog kis esésű, lassú folyású, a Tiszához hasonlóan erősen kanyargó, középszakasz jellegű folyó. Legnagyobb vízhozama Tokajnál $900 \text{ m}^3/\text{s}$, közepes vízmennyisége $115 \text{ m}^3/\text{s}$, kisvíze $3\text{--}5 \text{ m}^3/\text{s}$.

A két folyónak három árvíze van: a kora tavaszi, hóolvadás idején, a kora nyári (zöldár) a nyár eleji esők nyomán és az őszi.

A Tisza vízminősége jó, a Bodrog időnként szennyezett. Az oxigénháztartás (oldott oxigén, oxigén telítettség, BOI_5 , oxigénfogyasztás) a Tiszán első osztályú, a Bodrogon másodosztályú. Az ásványi anyagtartalom szempontjából (kloridion, szulfácion, kalciumion, magnéziumion) mindkét folyó vize elsőosztályú.

A vidék állóvizekben gazdag. Mind a két folyót számos levágott egykori kanyarulat (morotva) kíséri. A Bodrogzúgban és a rakamazi réten szépen fejlett íves futású övzátonyok tanúskodnak a hajdani mederváltozásokról. A mélyebb részeket az elöntésből visszamaradt víz tölti ki. A Taktaköz kisebb tavait (belvíz) csapadékvíz táplálja.

A Bodrogzúg vizét a Zsaró-csatorna, a Taktaköz Ny-i részének vizeit pedig az Ively-ér és a Ditka vezeti a Taktába. Említést érdemel még az egykori várak helyén húzódó, az utóbbi évtizedekben mesterségesen meghosszabbított, $3\text{--}5 \text{ m}$ széles Kisbodrog-csatorna, amely ugyancsak a Bodrogzúg vízlevezetését szolgálja.

A legnagyobb tavak: Solymos-, Bogdány-, Nádas-, Hosszú-, Kasza-, Görbe-, Morotva-, Fekete-tó, Mudrányiné-tava. A környék egyetlen mesterséges tava a Murát-völgyben levő Ördög-bányában van. A tavak kis méretük miatt alig hasznosítottak, csupán a Tokajtól D-re levő három holtágat használja a helyi „Tiszavirág” Halászati Tsz halastónak.

A lejtős terület vízrajza. A Tokaji-hegyen öt állandó (Csorgó, Lencsés, Csepegő, Bárka, Murát-völgyi) és három időszakos (hidegvölgyi, Lencsés-felső, Deák-szőlő) forrás van. Ezen kívül hóolvadás után és csapadékos időszakban több tucat szivárgó, apró kis forrás figyelhető meg a hegy különböző részein. Ezek vize egyesülve $0,5\text{--}5,0 \text{ l/s}$ hozamú időszakos vízfolyást hoz létre (Csorgó-, Hidegöldali-, Remete-völgy stb.). A Csepegő és a Deák-szőlői kivételével mindegyik a fővölgyek alján helyezkedik el. A vízhozam télen kicsi, kora tavasszal, hóolvadás idején jelentősen emelkedik, majd fokozatosan csökken. A nyár eleji csapadékmaximum a források vizében is jól érezhető maximumot eredményez. A száraz nyáron hozamuk erősen lepad, egyesek (Deák-szőlői, hidegöldali) ki is száradnak. Október második felében, az őszi esők beálltával ismét vizet szolgáltatnak. A lehullott nagyobb csapadék hatása minden forrásvíz hozamában hamar, $0,5\text{--}1$ órán belül jelentkezik.

Közülük legbővizűbb a Csorgó (Csurgó)-forrás, amely a hasonló nevű völgy oldalában levő Szappanos-bánya sziklahasadékából ered. A forrás vize $800\text{--}850 \text{ m}$ után a

3. TÁBLÁZAT

A források tszf-i magassága és átlagos vízhozama (B o r o s L. mérései)

Forrás	Tszf-i magasság, m	Átlagos vízhozam, l/s
Csorgó	140	0,38
Lencsés	200	0,13
Murat	225	0,09
Bárka	235	0,04
Csepegő	275	0,01
Hidegöldali (veres)	210	0,00–0,10
Deák	120	0,00–0,1
Lencsés-felső	260	0,00–0,01

Bodrog közelében levő Solymos-tóba torkollik, közben nagy része a talajba szivárog, úgyhogy száraz nyáron gyakran el sem éri a tavat (3. táblázat).

A Lencsés-forrás vize az év nagy részében 150–200 m folyás után, a Bárkáié 30–50 m, a murát-völgyi forrásé pedig 8–10 m felszíni folyás után tűnik el.

Nagyobb csapadék után e rövid kis erecskék a felszínen lefolyó víztől megduzzadnak és vízhozamuk elérheti az 50–100 l/s-ot is. Ilyenkor vizük eljut a Solymos-tóba, ill. a Holt-Tiszába. A források vizét kis hozamuk miatt csak ivásra és permetezésre lehet felhasználni.

Az időszakos vízfolyások kora tavasszal, hóolvadás idején és heves nyári záporok alkalmával alakulnak ki. A lefolyó víz olvadékvíz-, ill. esőbarázdákat mélyít. A völgyek tengelyében összegyűlő, tömegében egyre növekvő, gyors folyású vizek mind mélyebb és mélyebb vízmosást erodáltak. A fővölgyek tengelyében 15–20 m mély, olykor 200–300 m hosszú V alakú löszaszók mélyültek, amelyek alján sok helyen már előbukkant a piroxénandezit.

Tavasszal, hóolvadáskor a D-i fekvésű aszókban átlag 4–7, az északiakban 10–20 napig folyik változó, de a nyári zápor utáninál jóval kevesebb mennyiségű víz.

A talajvízszint a folyók menti sík területeken a tiszalöki duzzasztó következtében mindenütt magas. Középvízállás (556–560 cm duzzasztott vízszint) idején 1,5–2,5 m-en áll, de aszályos időben sem száll 3,0 m alá. Árvíz idején Kistokaj egész területén és Nagytokaj alacsonyabb fekvésű, Bodrog-part felőli részén 0–0,5 m-re emelkedik a talajvízszint.

A régi községi sportpályától Kistokaj Tisza melletti legalacsonyabb fekvésű telkeiig (100–200 m-es sávban) a talajvízszint árvíz idején a felszín fölé emelkedik, és előnti a kertet. A magas talajvízszint következtében Tokaj lakóházainak 60–70%-a vizes.

Hévízhasznosítás. Tokaj idegenforgalmi jellegének, üdülő–pihenő funkciójának erősödése szükségessé teszi a rendelkezésre álló termálvíz feltárását és hasznosítását. A szabad folyóvízi (Bodrog, Tisza) fürdőzés lehetősége ugyanis csökken, egyrészt a vízminőség romlása, másrészt a duzzasztott Tisza parti sávjának eliszaposodása miatt.

Az Északi-középhegység előterében és így Tokaj környékén is a mélybe süllyedt triász korú karsztos mészkövek és hasadékos-repedezett dolomitok üregeiben nagy tömegű forró és langyos karsztvíz található. B é l t e k y L. (1973) szerint a várható átlagos karsztvízhőmérséklet 80°-nál melegebb, mivel a geotermikus grádiens kisebb, mint 11 m/°C a VITUKI mérései alapján.

Ez a hévíztározó réteg táplálja az Északi-középhegység előterében levő zsóri (Mezőkövesd), szerencsi stb. hévízkutakat. A tokaji feltárás és hévízes fürdő kiépítése tovább erősítené a település idegenforgalmi vonzását a Nyírség irányába, mivel e térség termálvizekben szegény.

1.5. Talajadottságok

Tokaj közigazgatási határán belül élesen elkülöníthető a sík és a lejtős területek talaja. A Tisza és a Bodrog mentén az évente bekövetkező árvizek vastag üledéke fedi a felszínt. Az alig humuszosodott, könnyű iszapos talajok meszet nem tartalmaznak. A szelvények vaseresek, vasfoltosak, kapilláris vízemelési értékeik (50–150 mm) alacsonyak. Az alacsony (2% körüli) humusztartalom következtében főleg rét- és legelőként hasznosítják (Felső- és Alsó-legelő, rakamazi rét), bár szántóföldi művelésre is alkalmas.

A Bodrogzúgban és a Taktaközben elterjedtek a rendszerint agyagos mechanikai összetételű vagy vályogos réti talajok. Ezek a területeken a talajvízszint magas (1,0–1,5 m). A réti talajok humusztartalma és tápanyagkészlete jelentős, ezért megfelelő talajvízszint esetén mezőgazdasági művelésre is alkalmas.

A Tokaji-hegy lejtőin eredetileg kialakult barna erdőtalajt, ill. csernozjom jellegű talajokat az erózió nagyrészt lepusztította, s ma már csak foltokban fordulnak elő a központi tömeg (Kopasz) 400–430 m-nél magasabban fekvő, zömében sarjerdővel fedett lejtőin, valamint az egyes lepusztulási felszínek eróziótól védett, maximálisan 4–6° lejtésű területein (2. ábra). A 31,9 km² kiterjedésű Tokaji-hegy 85–90%-a 100%-osan erodált, ezért termőértéke kicsi, de szőlőtermesztésre alkalmas. A Tokaji-hegyen mindenütt előrehaladott a talajerózió (3. ábra). Ennek az az oka, hogy nagy a reliefenergia, a felszínt nem védi növényzet, az ember által fellazított lösz hamar áldozataul esik a lejtőn összegyűlő és lerohanó csapadék- és olvadékvíznek.

Legnagyobb pusztítást a vonalas erózió idézi elő. A lejtőkön kialakult, fentről lefelé egyre szélesedő és mélyülő esőbarázdákban lefolyó víz a lösz 0,5–1,0 m szélességű árkaiban egyesül, majd a löszkutakon át a nagy aszókba jut.

A fővölgyek aszóvölgyeiben nyári záporok alkalmával óriási iszapos víztömeg zúdul le, olykor 1/2 m³ nagyságú andezitgörgötegeket sodor magával. A víz a hegy lábánál lerakja hordalékát. Ilyenkor Tokaj és részben Tarcalt utcaút 10–20 cm vastag löszös iszap borítja. Pl. 1965. július 25-én 20 perc alatt 26 mm csapadék hullott. Az Aranyos-völgy kijáratában levő Kossuth téren és az utcákon 188 m³ löszös üledék rakódott le, és a kisebb-nagyobb körgörgöttegek száma meghaladta a 300-at. A hasonló jellegű pusztítás szinte minden évben megismétlődik, olykor 2–3 alkalommal is.

A hegy lábánál ugyanakkor erőteljes a feltöltődés. Pl. a Csorgó-völgy egyik aljszőlőjében levő kút körüli terület 20 év alatt 90 cm-t töltődött. A D-i oldalon a Szarvas szőlőalja 20 év alatt több mint 1 m-t töltődött.

Összegezve Tokaj és környéke természeti adottságait megállapítható, hogy településfejlesztési szempontból a *természeti környezet hatása kedvező*:

- a turizmus, az üdülés, az idegenforgalom és a vízisport szempontjából, mert a hegy (Tokaji-hegy) és a víz (Bodrog–Tisza összefolyása) esztétikus természetes tájat formált.
- A Tokaji-hegy D-i, DK-i, K-i lejtőin speciális művelésre alkalmas szőlőterület alakítható ki, amely terület – kedvező mezo- és mikroklimája miatt – a szőlő számára közismerten jó termőhely.
- A térség álló- és folyóvízben bővelkedik. Feltehető, hogy a víztározó tér növelhető, ami a halászat, nád-, fűzvesző- és iparvíztermelés, valamint a rekreációs terület növelése szempontjából fontos.
- Az öntözési kultúra (rét-, legelőgazdálkodás, zöldségfélék termelése stb.) is kialakítható, ami ma jelentéktelen.
- Javasolható a hévízkészlet feltárása és hasznosítása.

A *természeti környezet kedvezőtlen hatásai*:

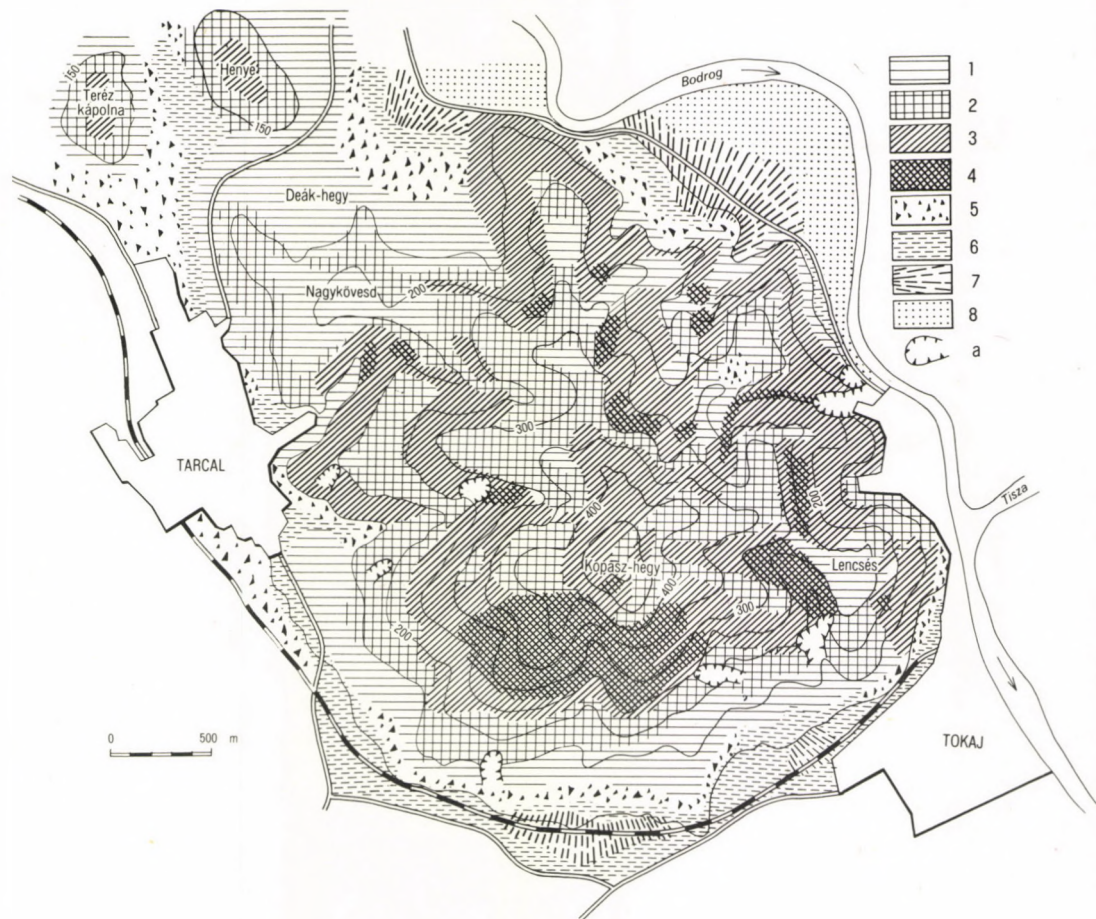
- A Tokaji-hegy és a Tisza–Bodrog találkozási pontja a településtestet egyrészt kettévágja, másrészt kevés ármentes térszint hagyva megakadályozza a település arányos térbeli terjeszkedését. Ennek kedvezőtlen hatása a beépítésben, a központi intézmények racionális elhelyezésében, az infrastruktúra kiépítésében egyaránt érződik.
- A hegyláb övezet hiánya miatt a település a hegy alá szorult, ami a nagy reliefenergia miatt különösen kedvezőtlen, mert a lejtőről lezúduló hordalékkal teli csapadék- és olvadékvíz a településen keresztül éri el a Bodrogot, ill. a Tiszát.

2. ábra. A Tokaji(Kopasz)-hegy
lejtőkategória térképe
(%) (Szerk.: Boros L.)
a = kőbánya

3. ábra. A Tokaji (Kopasz)-hegy eróziós térképe (Szerk.: B o r o s L.)

1 = gyengén erodált felszín; 2 = közepesen erodált felszín; 3 = erősen erodált felszín; 4 = igen erősen erodált felszín; 5 = törmeléklejtő; 6 = akkumulációs felszín; 7 = hordalékkúp; 8 = folyóvízi üledék; a = kőbánya

A település rendezése ezért nem választható el a tágabb környezet (hegy és ártér) általános területrendezésétől.

A rendelkezésre álló természeti környezet változatossága miatt fontos és sürgető feladat egy átfogó területhasznosítási terv elkészítése. Ennek rögzíteni kell a hasznosítási formák (erdő, mezőgazdasági terület, parcellázásra kijelölt terület, beépítés: lakó, ipari, mezőgazdasági stb.) racionális elhelyezését, ami a konkrét ágazati tervek (erdősítés, mezőgazdasági területfelhasználás, beépítés, vízrendezés, üdülőtérület stb.) elkészítésének területi alapja lenne.

Különös fontosságúvá vált a térség általános vízrendezése, a jelenlegi magas talajvíz ugyanis csökkenti a beépítés lehetőségét, korlátozza a mezőgazdasági terület hasznosítását

2. A település története

Az alábbi áttekintésnek nem célja, hogy Tokaj helytörténetét módszeresen végigkövesse. Elsősorban azt kívánjuk bemutatni, hogy sokoldalú, kedvező adottságai közül az egyes történeti korszakokban melyek támogatták városias jellegű fejlődését, ezen energiák közül melyek és miért maradtak kihasználatlanok, mely tényezők játszanak és játszhatnak ma is szerepet a település fejlődésében.

Tokaj helyi adottságai és helyzetéből fakadó energiái sokrétűek; egyenként, önmagukban is megindító, fenntartói lehetnek volna a városias jellegű fejlődésnek.

A település forgalmi helyzete kifejezetten előnyös. Hosszú Tisza-szakasz legkedvezőbb átkelőhelyét találjuk Tokajnál, amely fontos *természetes útvonal* része volt: a Budától K felé Erdélybe, ill. Kijev felé tartó út az Északi-középhegység heglábánál Tokaj területén érte el a Tiszát. Ebből az útvonalból Tokaj közelében ágaztak ki az ÉK-Magyarország, ill. Lengyelország felé haladó utak is.

A *Tisza forgalmi jelentősége* is a mainak többszöröse volt évszázadokon át; a Tisza itt érte el a Ny felé vezető országos útvonalat, ezért válhatott a *folyóvízi és szárazföldi közlekedés átrakóhelyévé* (mindenekelőtt a máramarosi só és a fa átrakóhelyévé).

Az eltérő jellegű természeti tájak közötti termékcseré alakítja ki a városfejlődést gyámolító *vásárvonalakat*. Az Alföld és az Északi-középhegység közötti vásárvonalnak egyik legenergiikusabb gyűjtőpontja Tokaj; az alföldtől eltérő termelési jellegű táj itt közelíti meg legjobban a Tiszántúlt, s az átkelőhely itt tette lehetővé az árucserét.

A *szőlőtermelésnek kedvező természeti adottságokat* különösen azért kell sokra értékelnünk, mert a magyarországi városfejlődésnek hosszú évszázadokon át egyik számottevő tényezője volt a bortermelés és -kereskedelem, sőt a XIX. sz.-ig az „eredeti tőkefelhalmozás” egyik legfontosabb forrása volt Magyarországon.

Tokaj *helyi erőforrásai* ugyancsak sokrétűek: az *építőanyagok bősége, a védelmi lehetőség, az ártérperemi fekvés előnyei* (a sokoldalú mezőgazdasági tevékenység lehetősége) hozzájárulhattak a település fejlődéséhez, noha az előbb említett adottságok mellett jelentőségük másodlagos.

A forgalmi és topográfiai fekvésből származó előnyök e bőségének ismeretében nem meglepő Tokaj kiemelkedése a falusi települések sorából, sőt *önként adódik a kérdés: e számottevő energiák birtokában miért szorult Tokaj története során mindvégig a magyar városfejlődés második–harmadik, sőt, századunkban negyedik vonalába.*

A *középkori városfejlődési szakaszban Tokaj nem játszott szerepet.* Ugyanis a X–XIII. sz.-ban a magyarországi városfejlődés a távolsági kereskedelemre (főbb útvonalai a Dunántúlon vezettek), a nemesfémbányászatra, a Duna mente fejlettebb

kultúrájára (amely magához ragadta az államélet irányításának központjait) támaszkodott. Csak a belső piac kibontakozása, valamint az ÉK, K fele megélénkülő politikai–gazdasági kapcsolatok idején (XIV. sz. közepe, I. Lajos lengyelországi kapcsolatai) szaporodnak azok a források, amelyek Tokajnak a falusi mértéket meghaladó fejlődéséről tudósítanak. A megélénkülő forgalom hatására az átkelő (vám!) hely jelentősége nő, s nő a vámhelyet biztosító erősség szerepe is.*

Az 1400-as évek elején válik szűkebb környékének gazdasági–adminisztratív központjává; Brankovics, Hunyadi, majd a hosszabb ideig itt birtokosá lett Szapolyai család birtokainak uradalmi központja Tokaj. A XV. sz. közepén Tarcál, Mád, Szántó, Vámosújfalú, Pácin, Keresztúr, Szegi, Tiszaladány, Büd tartozik a tokaji uradalomhoz. A település első kiváltságlevelét is a Szapolyai családtól nyerte 1476-ban. A többoldalú városi szerepkör kibontakozása is hozzávetőleg ekkor indult meg, részben épp kiváltságos helyzete következtében, részben az önellátás kereteiből kilépő szőlőművelés hatására.

A XV. sz. második felében válik a hegyaljai szőlő- és bortermelés országos jelentőségűvé, majd a XVI. sz. elején (mindenekelőtt a szerémségi borvidék török kézre jutása után) az ország legnagyobb, minőségileg is kiemelkedő borvidékévé. A mezőgazdaság gyors fejlődése mélyreható társadalmi átalakulással járt. A belterjes szőlőművelés a hagyományos jobbágygazdálkodás keretei között eredményesen nem volt folytatható; a szőlő birtoklása jelentős engedményekhez juttatta a jobbágyokat, noha dézsmát fizettek és boreladásuk korlátozott volt, de a szőlőbirtokkal szabadon rendelkeztek, a bortermelésből származó jövedelmek révén anyagilag megerősödtek, a mezővárosi kiváltságok pedig további kedvezményeket biztosítottak.

A szőlőtermelés bázisán, a mezővárosi kiváltságok birtokában megindul a Hegyalja polgárosodása, gazdasági–társadalmi fejlődése. Tokaj – Újhely és Patak után – harmadikként jut mezővárosi jogkörhöz, majd a század végéig további kilenc település szerez mezővárosi kiváltságokat a Hegyalján (Tarcál, Keresztúr, Tolcsva, Bénye, Tállya, Szántó, Szerencs, Mád, Liszka). Tokaj a naturálgazdálkodás kereteiből kilépve, élvezvén az átkelőhely, a vár, az uradalmi központ, a mezővárosi jogállás előnyeit, szűkebb környékének piaci központjává vált. Ez a funkciója a XX. sz. elejéig változatlan, még kiterjedése, irányai is állandónak bizonyultak. A XVI. sz. elejére Debrecen és Kassa magasabb rendű vonzáskörzete közé ékelődve 18–20 hegyaljai, taktaközi és szabolcsi falu gazdasági központjaként virágzott. Fokozatosan kialakult – mindvégig mezővárosi jellegű – kézműipara. Növekszik a tiszai víziút szerepe; 1500 körül már működött a tokaji sóraktár, a Tiszán úsztatott máramarosi só átrakóhelye.

Az anyagi gyarapodás, a városi funkciók kialakulása a polgári gondolkodásnak is alapja volt; Tokaj szellemi központtá, a reformáció egyik kulturális centrumává válik. Prédikátorai, iskolamesterei Nyugat-Európát járt, irodalmi tevékenységet folytató, könyveket kiadó reformátorok. A városban iskola, ispotály működött.

E fejlődés eredményeként a XVI. sz. elején – a mintegy 30 jogi és társadalmi–gazdasági értelemben egyaránt városnak tekinthető településünket követve – Tokaj a mezővárosi fejlődés útját járva, városias funkciójú településeink második vonalában számottevő városi szerepkörre tett szert; a mai országterület első 60–70 városi jellegű települése közé tartozott (B á c s k a i V. 1965).

* Tokaj birtokosa, Czudar Péter az 1380-as években a korábbi földvárat kőtoronnyal erősítette meg.

A XV. sz. végének, a XVI. sz. elejének néhány évtizede alatt bekövetkezett gyors fejlődés azonban egyben Tokaj városias fejlődésének csúcspontját is jelentette.*

Csakhamar jelentkeztek ugyanis azok a gátló tényezők is, amelyek hosszú időn keresztül éreztették hatásukat.

E tényezők közül az első külső eredetű. A mezővárosi fejlődés békés fél évszázada után a török hódítás, valamint a királyi Magyarország és Erdély közti háborúk, és a nemzeti felkelések másfél évszázada kezdődött. A három országtérület határvidékén, exponált forgalmi fekvésben (mely békés időkben előnyöket biztosított e településnek) szinte állandó hadszínterré vált Tokaj. Forrásaink szerint több mint harmincszor cserélt gazdát, a sikertelen ostromoktól eltekintve, amelyek azonban rendszerint a polgár város elfoglalásával és kirablásával jártak. Különösen az 1527–1567 közötti időszak volt viharos. 1567-ben rövid időre török kézre jut. Az 1561-ben végrehajtott összeírás egyetlen családot talált lakóhelyén, a többi a környék pincéiben, löszbevéjt barlangjaiban húzódott meg. Viszonylag békésebb periódus után 1604-ben Básta romboltatja földig. Ebben az évben Tokaj pusztája hely, az összeírók nem találtak élő embert a romok között. Mindezek ellenére a pusztítások után, az ostromok közti – gyakran csak 2–3 éves – szünetekben a város ismételtén újjáépült, a városi élet lassú gyarapodása volt tapasztalható.

A bortermelésen alapuló társadalmi–gazdasági fejlődés a városfejlesztő energiák bizonyos szétforgácsolását eredményezte. Hegyalja bortermelése és kereskedelme viszonylag kis területen egész sor település mezővárosi fejlődését indította meg, Göncötől Újhelyig. A XVI. sz. elején a fokozatosan helyhez kötődő megyeszékhely-szerepkör energiáiból is táplálkozó Újhely és Gönc, az uradalmi központ, főúri rezidencia előnyeit élvező Patak mellett Tarcál, Tállya, Abaújszántó Tokajhoz hasonló mezővárosok, de Mád, Bénye, Szerencs, Tolcsva, Bodrogkeresztúr, Olaszliszka ugyancsak vásártartási joggal, kézműiparosokkal rendelkező települések. Így a termékcserének, a környék iparcikk-ellátásának Tokaj korántsem kizárólagos központja.

Súlyos következményekkel járt Tokaj gazdasági–társadalmi fejlődésére, hogy a borkereskedelem hasznáért – sőt a szőlőterületek birtoklásáért – kezdettől fogva éles harc folyt a tokajiak, valamint a szabad királyi városok polgárai, a nemesség, s később a kamara között. Az 1500-as évek közepén a tokaji szőlők egyharmada a szabad királyi városok – mindenekelőtt Kassa, Eperjes, Bártfa – polgárainak kezén volt. 1625-ben a tokaji szőlők 27,4%-a volt 74 „vidéki” birtokos kezén. 1720-ban már a szőlőbirtokosok fele vidéki és másfélszer annyi szőlő volt a kezükön, mint a helybeliekén. A felső-magyarországi városok polgárai tartották kezükben a Lengyelország felé irányuló borkereskedelmet. (Hegyaljai szőlővásárlásaikkal a kereskedelmi haszon mellé kívánták megszerezni a termelői hasznot is.) A borkereskedők már csak azért sem telepedtek le Tokajban, mert lakóhelyük ezekben az évszázadokban lényegesen nagyobb biztonságot nyújtott számukra.

E kedvezőtlen tényezők ellenére Tokaj városi szerepköre a XVI–XVII. sz.-ban még töretlen. Ennek magyarázata a bortermelés növekvő jelentőségében, a hódoltsági területek, a királyi Magyarország és Erdély közötti exponált fekvésében, befolyásos földesurai (a Szapolyaiak, majd a Báthori, aztán a Rákóczi-család), s 1548-ban Rudolf, majd 1610-ben II. Mátyás császárok által megerősített, jelentős privilégiumokat biztosító

* Az 1500-as évekről tudósító források differenciált és számbelileg is jelentős kézműiparos rétegről adnak hírt; az 1500-as évek közepén egyidőben 6 mészáros, 5–6 serfőző, csizmadiák, asztalosok, bognárok, sütők, kalácsosok dolgoztak a mezővárosban. Forrásaink szólnak hajómolnárról, valamint sóórló molnárról is.

mezővárosi jogállásában keresendő. Míg a XVI. sz. elején alig félezen lakták, addig a gyakori pusztítások ellenére 1598-ban 163 család (tehát kb. 800–850 fő) került összeírásra. A felszabadító háborúk, I. Rákóczi Ferenc és Thököly hadjáratai idején, 1689-ben már 223 család lakta, és ezt a lakosságszámot ekkor a környéken csak Patak múlta felül (269 család). A vázolt okok, s bizonyos belső társadalmi válság-jelenségek következtében a XVII. sz. végén, a XVIII. sz. elején a lakosság ismét csökkent: az 1720-as összeírás csak 89 családot, 450–500 lakost talált Tokajban.

A gyakori pusztulások után tehát Tokaj újra és újra benépesült, gazdasági–társadalmi élete újjászerveződött. Tokaj 1610. évi törvénykönyve aprólékosan szabályozta a városi és piaci forgalmat, amely – e törvénykönyv alapján – igen jelentős lehetett. Nő a város harmincad jövedelme. Az 1638-ban kelt új vásárszabadalom alapján a korábbi négygyel szemben hat vásárt tartott. A XVII. sz. elején önálló céhek alakultak Tokajban; 1610-ben lakatos, 1616-ban szabó céh szerveződik; a század közepén 18 szakma képviselőit találjuk a városban. Növekszik a bortermelés, a hegyaljai borok ekkor jutnak igazán világhírhoz. A kiviteli lehetőségek korlátlanok. Tokaj – s az egész Hegyalja – tragédiája, hogy az évszázados munka eredményeit, s a gazdasági–társadalmi erőket az ismételt újjáépítés kötötte le. Nagyarányú volt a népességszűkülés; a betelepülők többnyire nincstelen menekülő jobbágyságok voltak. Jobbágysági kötelezések korlátozták – ha meg nem is gátolták – anyagi gyarapodásukat. A mezővárosi polgárok borukat csak meghatározott időben – Szent Mihálytól karácsonyig – adhatták el; földesuruknak elővételi joga volt a mustra.

Tokaj városi funkcióinak jellege így – a lassú mennyiségi gyarapodás ellenére – nem változott: helyi piacközpont maradt.

A török kiűzése után felemás korszak kezdődött Tokaj történetében. A XVIII. sz.-i újjáépítés a Hegyalján is gazdasági fellendüléssel járt. Újratelepítették a háborús időszakban kipusztult szőlőket, fellendült a kereskedelem. Ugyanakkor a feudalizmus hadállásai is megerősödtek. A török kiűzése, majd a Rákóczi-szabadságharc bukása után a császári udvar vált a Hegyalja legnagyobb birtokosává. Tokaj kamarai mezőváros lett. Az 1600-as évek végén következményeiben kedvezőtlen társadalmi változás zajlott le a Hegyalja mezővárosaiban, így Tokajban is. A jobbágyság egyénileg kísérelte meg – többnyire sikerrel – a jobbágysorból való kiemelkedést. 1684-ben Tokajban mindössze 28 jobbágycsaládot írtak össze 195 egyéb jogállású családdal szemben. Miután a századforduló táján a feudalizmus megmerevedése ezt az utat elzárta, a lakosságszűkülés révén a jobbágyság száma nő, a mezővárosi közösség jogai viszont csekélyek. Megbomlott a mezőváros belső közössége is. A hegyaljai mezővárosok nem alakultak át polgári közösségekké, s jogállásuk fokozatosan elmaradt pl. a legtöbb alföldi mezővárosétól is. Földesurukkal, a kamarával szemben kevés reménye volt Tokajnak jogállása kedvező megváltoztatására. A város társadalmi viszonyai kedvezőtlenebbek voltak, mint a XV–XVI. sz. fordulóján, s nem adtak kellő ösztönzést a polgári fejlődéshez.

A mezőváros fejlődése két tényezőtől fakadt:

- új erőforrásként jelentkezett a távolsági kereskedelem megtelepedése;
- a gazdasági újjáépítés nyomán a helyi piacközponti szerepkör – mennyiségileg – gazdagodott.

Az 1600-as évek végétől bővült a helyi kereskedelem, s fokozódott a távolsági kereskedelemben betöltött szerep; néhány árucikk terén Tokaj nagy területek ellátója lett.

A tokaji borkereskedelem – s jórészt a helyi kiskereskedelem – a görög kereskedők kezébe került. A Felső-Tisza-vidéki görögök 1667-ben nyertek kiváltságlevelet. Számuk

ekkor Tokajban mindössze 2–3 volt, s még csak a helyi piac ellátásában vettek részt. Miután a környék szabad királyi városából – Debrecen, Szatmárnémeti – kitiltották őket, tömegesen áttelepédtek a kamarai tulajdonban levő Tokajba. A görög kereskedőcsaládok száma a század közepén félszáz körül mozgott. A török birodalomból származó áruk mellett borral és szarvasmarhával kereskedtek. Nagy vagyon halmozódott fel kezükben, ezt azonban többnyire hazavitték szülőföldjükre. 1772-ben megtiltották további tevékenységüket. *A távozó görög kereskedőkkel elenyészik az a kereskedőtőke, amely az 1700-as évek első felében* – a hegyaljai borkivitel legjobb évtizedeiben! – *Tokajban keletkezett.* Hasonló kihatásokkal járt az Orosz Borvásárló Bizottság tevékenysége is; a Bizottság az Oroszországba irányuló borkivitel hasznát szerezte meg.

A görög kereskedőtőke mellett a másik gazdasági–adminisztratív hatalom Tokajban a kamara. A korábbi Rákóczi-birtokon szervezett kamarai uradalom a bortermelés jelentékeny részének előállítója; ennek haszna természetesen az udvaré.* A kamara hasznát növelte a sókereskedelem, a harmincadjövedelmek és a mezővárosi adók is. A kamara tevékenysége révén a városban keletkező tőke döntő hányadát elvonták onnan.

Mindezek eredményeként a távolsági kereskedelem szinte idegen testként élt Tokajban. Néhány barokk–klasszicista kereskedőház emelte a település városias arculatát, de egyébként alig hatott ösztönzően a nagykereskedelem a többi városi funkció fejlődésére.

Ezt a súlyos problémákkal terhelt fejlődést már a XVIII. sz. derekától sorozatos csapások érték; többségük a külföldi borpiacok szűkülését eredményezte, ami végül értékesítési nehézségekhez vezetett. Az 1754. évi vámrendelet, a kölcsönös osztrák–porosz vámemelések a német piac elvesztését jelentették. A görög kereskedők távozása, az Orosz Borvásárlási Bizottság tevékenységének megszüntetése (1798) a kiépült külkereskedelmi kapcsolatokat rombolta le. Lengyelország felosztása, majd a legfontosabb felvevőpiacokon a francia borok versenye következtében a XIX. sz. elejére állandósultak az eladási problémák. S ettől az időtől kezdve állandósultak a Hegyalja és Tokaj hanyatlásával, gazdasági gondjaival kapcsolatos panaszok is. A nagyvárosi fejlődés lehetősége elenyészett; *Tokaj funkciói közül ismét a helyi piacközpont szerepkör vált uralkodóvá.* Az 1723-ban alapított gimnázium is átköltözik Sátoraljaújhelyre 1785-ben, jelezve a városfejlődés megváltozó irányait.

Az árutermelés előrehaladtával viszont szerény mértékben ugyan, de bővült a város helyi központi szerepe. A céhes ipar néhány ága – kádár, vászonszövő, posztókészítő – már a XVIII. sz. közepén jelentős „kivitelre” dolgozott. A XIX. sz. elején pedig már a hagyományos mezővárosi iparágak – szabók, magyar és német csizmadiák, nyereggyártók, kötélverők, fazekasok, szítások, asztalosok, ácsok, kovácsok, halászok – mellett néhány „városi” iparág képviselői (két aranyműves, esztergályos, könyvnyomtató) is dolgoztak Tokajban (S p e c h L. 1823).

A gyakran átszervezett közigazgatási beosztások során állandósult Tokaj közigazgatási központi szerepköre. Fellendülőben volt a fakereskedelem. Mindezek következtében lassan, de állandóan növekedett a lakosság szám, 1780-ra háromezerre, a XIX. sz. közepére négyezer fölé. Tokaj azonban nem tartozott a magyar városhálózat „törzs-állományába”; Gy i m e s i S. (1975) vizsgálatai szerint Tokaj a XIX. sz. elején nem sorolható a mai magyar országterület első száz városa, városias jellegű települése közé!

* Hegyaljai gazdasági célkitűzésükről Draheim Lipót kamarai igazgató felterjesztése vall: „Nyilvánvaló, ha a hegyvidéki szőlőket kellően megművelik, azok Felső-Magyarország legszebb díszéivé, a királyi gazdálkodás fő csatornáivá és a kincstári jövedelmek gyökereivé válnak...”

Helyzete a XV–XVI. sz. fordulójához képest viszonylag romlott. A környező városok (Miskolc, Sátoraljaújhely, Nyíregyháza) messze maguk mögé utasították, vagy felzárkóztak mellé (Szerencs, Abaújszántó, Patak).

Tokaj a kapitalista településfejlődési időszak kezdetére felemás adottságokkal érkezett. Mezővárosias fejlődése továbbra is szűk piackörzetének központjává tette. Forgalmi energiái – átkelőhely, a folyóvízi–szárazföldi szállítás átrakóhelye, vásárvonal – továbbra is fennálltak. A XIX. sz. közepén rövid időre úgy tűnt, hogy Tokaj a kapitalista városfejlődés hullámában előretörhet. A jelentékenyebb gőzhajóforgalom É-i végpontja; hajózási ügynökség is alakult Tokajban. A Tiszán továbbra is érkeztek a máramarosi sószállítmányok és a fa. Korán (1859-ben) vasúthoz jutott. Nagy fakereskedések alakultak, a nagykereskedelem is újra megtelepült Tokajban. A 70-es években megjelentek az első ipari üzemek. Azonban az ország közlekedésföldrajzi képét átrajzoló vasútépítések végeredményben mostohán bántak Tokajjal; a környék vasúti csomópontjává Szerencs lett, s a vasúthálózat kiépítése nyomán a tiszai hajózás is csakhamar háttérbe szorult, az átkelőhely szerepe gyengült.

Legalább ennyire károsan érintette Tokaj XIX. sz.-i fejlődését a tőkehiány; a fent vázoltakból is látható, hogy a borkereskedelemből származó kereskedelmi tőke túlnyomó többsége „idegenek” – földesurak, kamara, görög kereskedők stb. – kezén halmozódott fel. (Ez a jelenség a XIX. sz.-ban is tapasztalható volt; a bor kivitelében a lengyel kereskedők töltötték be növekvő szerepet.)

Igy a XIX. sz. végén meginduló iparosítás csak kisüzemeket hozott létre Tokajban, amelyekben elsősorban a helyi termékeket dolgozták fel, s többnyire csak szűk, helyi piacra termeltek. A borértékesítés nehézségeit kívánták csökkenteni az 1890-ben létesített Első Tokaji Konyakgyár Rt-gal; az 50–60 munkással dolgozó üzem külföldre is szállította készítményeit. Az 1887-ben alapított Hengermalom, az ecetgyár (1874-ben alapították), a rövid ideig működő likőr-, paplan-, gyufa- és szappangyár szintén a helyi, ill. belső piacra termelt.

Az 1850-es években felvirágzó tokaji fakereskedelem lett az 1890-ben alapított fűrészmalom bázisa. A Tiszán úsztatott máramarosi, a Bodrogon érkező felső-zempléni fa feldolgozója és elosztója, a Felső-Alföld egyik jelentős fakereskedelmi központja volt Tokaj. A kedvező telepítési tényezők ellenére a fűrészmalom is megmaradt kisüzemnek (munkáslétszáma 50–60 fő körül alakult).

Az iparfejlődést támogatta a kialakuló hitelélet; 1858-ban alapítják a Tokajhegyaljai Takarékpénztárat, 1890-ben a helyi borkereskedők és szőlőbirtokosok érdekeltségében levő Gazdasági és Kereskedelmi Rt-ot.

A kisüzemek mellett a századforduló táján mintegy 100 kisiparos dolgozott a városban, így ekkor az ipari keresők száma kereken félezer volt. Ez a csekély mérvű iparosítás nem tudta lekötni a jelentkező munkaerő-felesleget, ami a bortermelés minden addiginál súlyosabb válsága miatt igen magas volt. Míg a XVIII. sz. végétől egy évszázadon át az értékesítési nehézségek gátolták a termelés bővítését, addig a XIX. sz. végén a filoxéra és a peronoszpóra által okozott károk csökkentették harmadára – negyedére a szőlőtermő területet és a termelés mennyiségét. A szőlők munkaerőigénye csökkent; ezzel egyidőben váltak feleslegessé az ármentesítésnél dolgozók is; a Hegyalján, Tokajban túlnépesedés lépett fel, számottevő elvándorlás indult meg. Tokajban 1870-ben 5012-en, 1890-ben már csak 4815-en éltek, s a következő évtizedekben is stagnált a lakosság szám. Az elpusztult szőlők újjátelepítése igen lassan indult meg; a XVII. sz. állandó háborúi közepette nagyobb szőlőterületet műveltek Tokajban, mint a XX. sz. elején.

Tokaj új elemet nem tudott a városfejlődésbe bekapcsolni. 1860-ban ugyan megváltotta magát a kamara földesúri fennhatóságától, városi jogállása („a kiváltságos Tisza Tokaj város”) azonban rövid életű; az 1886. évi közigazgatási törvény nem sorolta a törvényhatósági joggal felruházott városok közé. A polgári közigazgatás kiépültekor járási székhely szerepköre megmaradt, de igazgatott területe a járásszervezések során egyre csökkent. A századfordulőig járása mélyen benyúlt a Zempléni-hegység területére is (Háromhuta a tokaji járáshoz tartozott). A sárospataki járás megalakítása után a tokaji járás 8 községre zsugorodott. A kapitalista gazdaság- és városfejlődés megindította a gazdaság, az intézmények és a lakosság fokozott koncentrációját, s ez a folyamat igen hátrányosan hatott azokra a településekre, amelyek nem göcai a koncentrációnak. Néhány intézmény már a századfordulőn elköltözött Tokajból: a Folyammérnöki Hivatal Sátoraljaújhelyre, a Tiszaszabályozási Társulat Debrecenbe.

Ez a fejlődési – pontosabban „stagnálási” – irány a két világháború között alig változott. 1930-ig némi népességyarapodás volt tapasztalható (1930-ban a lakosság-szám megközelítette a hatezret), de a gazdasági válság Tokajt is elérte. Az amúgy is szerény ipar 1930-ban elenyészett; megszűntette működését a gyufagyár és a konyak-gyár. A trianoni békekötés után leállt a tiszai tutajozás, hanyatlott a tokaji fakereskedelem és faipar. A bortermelés helyzete is tovább romlott. Az első világháborút követő években a borexport gyakorlatilag szünetelt; a belső piac is szűkült (a homoki borok versenye, a kisebb országtérület, gazdasági válság stb.). Különböző – nem egyszer illuzórikus – tervek születtek a gazdasági pangás megszüntetésére (pl. a kipusztult szőlőterületek rózsaujtatványekkel való pótlása, rózsaojaj-párlás stb.). A harmincas években fordult a figyelem az idegenforgalmi lehetőségek felé, s e téren ért is el bizonyos eredményeket a város. A turizmus fellendítésétől elsősorban a borpiac bővülését várták a tokajiak.

*A második világháború után kezdődő városfejlődési szakasz** a legtöbb kisvárost, városias jellegű települést stagnálásra kényszerítette. Ez részben világjelenség (a termelőerők koncentrációja), részben – és átmenetileg – a szocialista gazdasági-társadalmi átalakulás következménye.

Ugyanis:

– A gazdasági-társadalmi élet állami tervezése, irányítása, ellenőrzése, közigazgatási, intézményi keretekbe foglalása a közigazgatási központok szerepkörét növelte; a közigazgatási szerepkörrel nem rendelkező települések jelentősége szükségszerűen szűkült. Márpedig a tokaji járást 1952-ben megszüntették. A járási hivatalok átköltöztek Szerencsre, csökkent a munkaalkalmak – mindenekelőtt a kvalifikált munkaalkalmak – száma. A járási központ szerepkör elvesztése ezen túl is súlyos következményekkel járt: az ötvenes években gyors ütemben folyt a városi szerepkörű intézmények „lefelé” vándorlása (középiskolák, a pénz-, hitel-, biztosításügy intézményei, rendelő- és gondozóintézetek stb.). Ezek az intézmények azonban kevés kivétellel legfeljebb a járási székhelyig „jutnak le”, így Tokajnak kevés reménye volt intézményhálózatának bővítésére. Csupán az 1952-ben létesített gimnázium jelentett funkcionális gazdagodást. A funkciók „intézményesülése” nyomán a nem közigazgatási jellegű intézmények is a közigazgatási központba húzódtak, elhagyták Tokajt (pl. a pénz- és hitelintézetek, nagykereskedelem stb.).

– A helyi piacra termelő kisüzemek koncentrációja, összevonása nyomán Tokaj szerény méretű ipara is csaknem teljesen megszűnt. 1949-ben szüntette be működését

* A felszabadulás utáni fejlődéssel a további fejezetek részletesen foglalkoznak, ezért itt csak a legfontosabb folyamatok, tendenciák jelzésére szorítkozunk.

a fűrészmalom. 1953-ban a malom, 1956-ban az ecetgyár jutott erre a sorsra. Ezzel szemben a szocialista iparosítás az ötvenes években még nem érte el Tokajt. A ki-pusztult szőlőterületek rekonstrukciója vonatottan haladt. Infrastrukturális gazdagodása jelentéktelen volt. Állami lakásépítés nem folyt Tokajban, az állami kezelésbe vett épületek leromlottak. Nagyarányú elvándorlás indult meg, a lakosságszám csökkent. Tokaj évszázados városi fejlődése történetének válságos pontjára jutott. (Ami nem jelenti, hogy pl. a lakosság életszínvonala, kulturális színvonala ne emelkedett volna, s az ellátás bizonyos területein – általános iskola, óvoda, betegellátás stb. – ne történt volna fejlődés.)

A hatvanas években – anélkül, hogy az alapvető irányzatok megváltoztak volna – kicsit kedvezőbben alakult Tokaj helyzete. Jelentősebb eredmények mutatkoztak az infrastruktúra fejlesztésében. A legtöbb létesítmény a megélénkülő idegenforgalmat szolgálta (turistaszálló, múzeum, helytörténeti gyűjtemények, a vendéglátás lehetőségeinek bővülése, autószerelv, kemping stb.).

A hatvanas évek második felében szerény méretű iparosítás indult meg a községben; a helyi bázison felnőtt ktsz-ek és néhány ide települt üzem azonban még a középüzemi méretet sem éri el. Ugyanakkor Szerencs városias szerepkörének megerősödése, majd iparának bővülése gyors ütemű, 8000 munkavállalója feltételezni engedi a település további gyors fejlődését, lakosságszámának növekedését, a közigazgatási városi rang elnyerését. Ezt a fejlődési irányt tükrözi a megye Településhálózat-fejlesztési Terve is. Szerencs középfokú központtá fejlesztendő, míg Tokaj a kiemelt alsófokú központ szerepkörét kapta. Ma a környék városi javakkal való ellátása, e két központ kölcsönös helyzete a következőképp alakul: Szerencs a járására kiterjedő közigazgatási–adminisztratív szerepkör – s vonzás – mellé egyre több szerepkörre tesz szert, vonzása átfedi járása egészét (munkaerővonzás, egészségügy stb.). Ez a vonzás Tokajra és környékére is rátelepszik. Ugyanakkor 18–20 községgel továbbra is szoros kapcsolatot tart fenn Tokaj. A vonzás mindenekelőtt a kiskereskedelem, a szolgáltatások, s a gimnázium „érdeme”. E területen – a Taktaközben, Szabolcs megye néhány Tisza menti községében, Balsán, Szabolcsban, Tímárban, Rakamazon – a kapcsolatteremtések gyakorisága alapján Tokaj a városias javak legfontosabb ellátója.

Összefoglalva megállapítható: Tokaj városias jellegű funkcióinak vizsgálata nem igazolta azt a feltételezést, hogy a település a hegyaljai bortermelés „fővárosaként” jutott volna városi szerephez. Ha a bortermelés és -kereskedelem szerepet is játszott a mezővárosi fejlődésben, az elsősorban a forgalmi fekvés előnyeiből, a piacközpont szerepköréből táplálkozott. A bortermelés és -kereskedelem haszna eláramlott Tokajból; így kellő tőke sem halmozódott fel a kapitalista városfejlődési korszak kezdetére. Az ipari fejlődésből kimaradt, mindvégig egy kisebb körzet „piaci központjaként” töltött be városi szerepkört. A termelőerők fejlődését követő társadalmi–gazdasági koncentráció, az adminisztratív központok előnyös helyzete, a tervszerű településhálózat-fejlesztés sem kedvezett Tokaj városi szerepköre fejlődésének.

Mindebből – ha a történeti tanulságok előrevetíthetőek – az következik, hogy *ma is elsősorban a környék ellátásában betöltött szerep fenntartása, erősítése biztosíthatja Tokajnak a falusi szintet meghaladó helyet a településhálózatban.* A bortermelésben és -értékesítésben betöltött vezető szerep „visszaszerzésére” nem törekedhetünk, ami nem jelenti azt, hogy a mezőgazdaság szervezésében, irányításában, a borértékesítésben ne játszhatna a mainál nagyobb szerepet. A tokaji bortermelés azonban olyan örökséget hagyott a városra, amely koránt sincs kellően kihasználva: Tokaj hírért, nevének országhatárokon is átlépő ismeretét, ami a település idegenforgalmi, oktatási, kulturális szerepének fejlesztésekor nem lebecsülendő tényező.

3. Tokaj gazdasági és társadalmi helyzete

3.1. Tokaj és környékének népessége

A borsodi iparvidéknek az 1950-es években felerősödött iparfejlesztése a népesség erős koncentrálódását eredményezte. Mindez jelentős hatást gyakorolt a környező települések népességére, amely főleg elvándorlásukban, s a borsodi iparvidéken való tömörülésükben nyilvánult meg. Az 1960-as évek közepétől ez az egysíkú kapcsolat differenciáltabbá vált:

- folytatódott ugyan a népesség tömörülése (amely a népességmozgás meghatározója maradt),
- ugyanakkor a közlekedés fejlődésével nőtt az ingázás, ami a falusi infrastruktúra fejlesztése iránti igényt is megnövelte.

E folyamattal ellentétes hatást váltott ki az ipar 1965–1975 közötti bizonyos decentralizációja, ami növelte a falusi, nem agrár munkahelyek számát. Ez azt eredményezte, hogy ahová pl. ipar települt, ott a foglalkozási átrétegződéshez mérsékeltebb elvándorlási szándék kapcsolódott, az urbanizációval kapcsolatos igény (lakásépítés, úthálózat, szolgáltatás stb.) helyben jelentkezett.

A szabad munkaerő-kapacitás az 1970-es évektől terület-, ill. településfejlesztési tényezővé lépett elő. A demográfiai helyzet ismerete ezért Tokaj esetében is különös fontosságú. A településfejlesztési szempontból számba vehető munkaerőt a helyben és a környéken élő népesség adja. Tokaj környékén csak azoknak a településeknek a népességét elemeztük, amelyekben Tokaj hatása a vonzáskörzet-vizsgálat alapján (70. old.) még kimutatható volt (37 település).

A népességszám alakulása

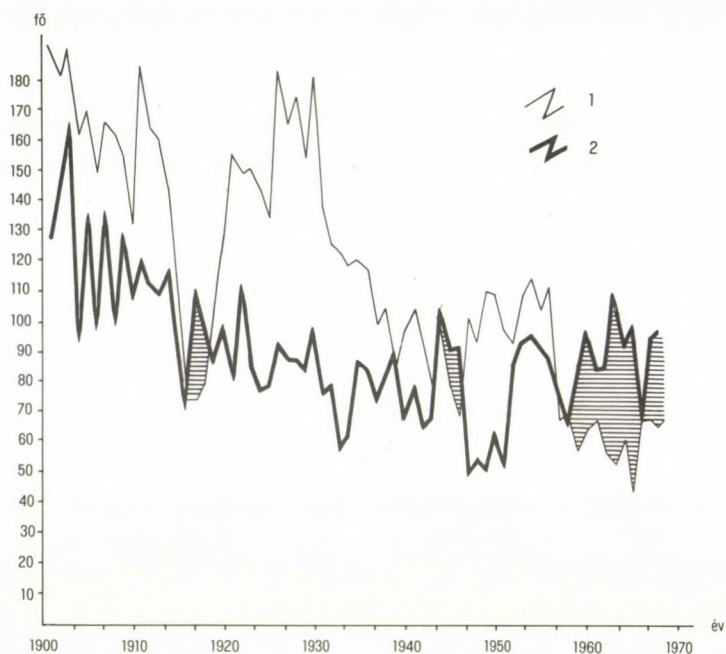
Tokaj népességszámának alakulása (4. táblázat) az utóbbi 100 évben erős ingadozásokat mutat. Ennek oka különböző (4., 5. ábra).

Pl. az 1880. évi népességsökkenést az Észak-Magyarországon akkor pusztító kole-rajvárvány, néhány évvel később a szőlőállomány pusztulása (filoxéra), s a nyomában

4. TÁBLÁZAT

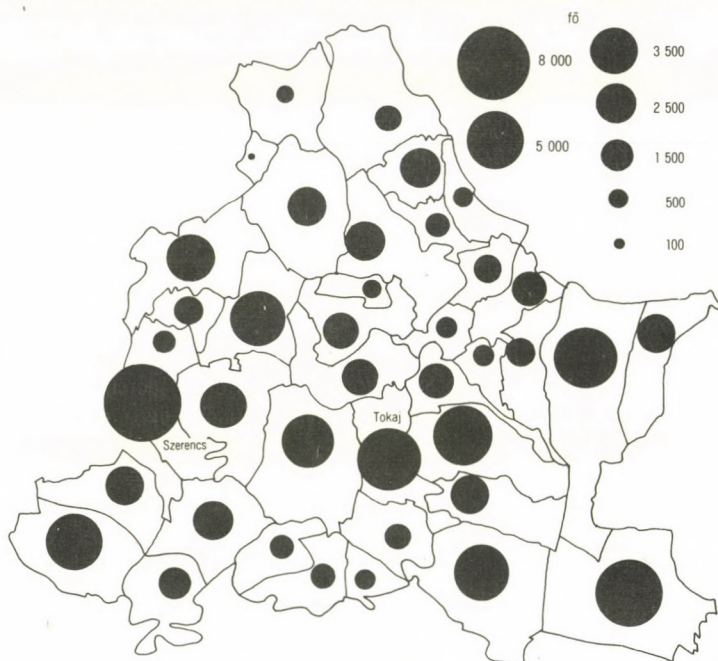
Tokaj népességszámának alakulása 1870–1975 között

Év	A népesség száma
1870	5012
1880	4479
1890	4815
1900	5110
1910	5105
1920	5073
1930	5844
1941	5903
1949	5074
1960	5031
1970	4858
1975	4830

4. ábra. Tokaj népmozgalmi adatai (1901–1968) (Szerk.: Mészáros J.)

1 = élveszületések; 2 = halálozások

5. ábra. Tokaj és környéke településeinek népességszáma (1970/fő) (Szerk.: Mészáros J.)

járó elvándorlás okozta. A századfordulóra a népességszám már valamivel meghaladta az 1870. évit, mivel a szőlőállományt lassan újratelepítették, s a gazdaság tőkés fejlődése is megindult. Az első világháború nem csökkentette jelentősen a lakosságszámot, s így a trianoni békeszerződés utáni betelepedések és a nagy világgazdasági válság utáni fellendülés következtében Tokaj lakossága jelentősen megnőtt. A népességcsökkenés 1944-ben kezdődött, amikor több mint 900 zsidót hurcoltak el. A népesség csökkenése hatására a születések száma is visszaesett, ami a lakosság további fogyását eredményezte. Az 1950-es évektől szűkült az ipari munkahelyek száma, visszaesett a szőlő- és bortermelés, aminek eredményeképpen 1949–1959 között 238 fős vándorlási veszteség érte a községet.

Tokaj környékén a mezőgazdaság belterjessége és az ipar kialakulása még a központok népességének emelkedését eredményezte a századfordulón, de 1960–1970 között – Szerencs kivételével – már a lakosság fogyása volt tapasztalható.

Összegezve tehát elmondható, hogy amíg az ország mai területének népességszáma 100 év alatt a kétszeresére nőtt, addig Tokajé és a környező településeké csökkent, s csak Szerencs népességszáma változott az országgal megközelítőleg azonos irányban és mértékben.

A népességváltozást alakító tényezőket 1949–1960 és 1960–1970 között vizsgáltuk (6. ábra).

Tokaj 1949–1960 között a stagnáló községek csoportjába tartozott. Ezt a labilis és átmeneti állapotot kismérvű vándorlási veszteség és természetes szaporodás eredményezte, a környező stagnáló településekhez hasonlóan.

1960–1970 között a nyereségessé váló vándorlási egyenleghez természetes fogyás párosult, ezért Tokaj továbbra is a stagnáló népességű települések közé tartozott.

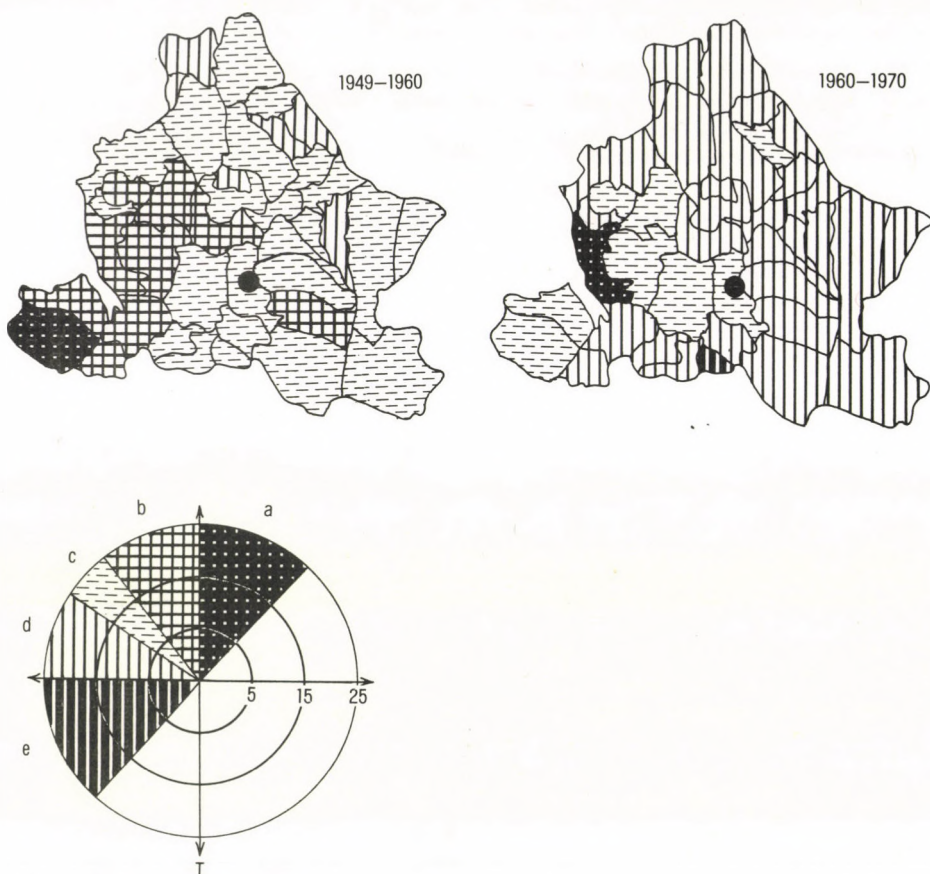
A természetes fogyást az 1956 után rendkívüli módon megcsappant élveszületés és a halálozás enyhe emelkedése együttesen okozta.

Ezzel szemben a Taktaközben, különösen Szerencs környékén, 1949–1960 között alacsony (15% alatti) volt az elvándorlás a községekből, s magas a természetes szaporodás, de 1960–1970 között már ezek a települések is a stagnálók közé kerültek. Közülük egyedül Szerencs esetében tapasztalható eltérő irányú változás, amelynek során a természetes szaporodás változatlan szinten maradása mellett a vándorlási egyenleg pozitívvá vált.

A vizsgált területet egészében a természetes szaporodás csökkenése és az elvándorlás jellemezte.

A fentieknek megfelelően a következő településcsoportokat képeztük az 1960–1970 közötti demográfiai változás alapján:

1. Pozitív vándorlási egyenleg, közepes nagyságú természetes szaporodás (Szerencs).
2. Természetes fogyáshoz hasonló mértékű a vándorlási nyereség (Tokaj).
3. Az elvándorlás és a természetes szaporodás hasonló nagyságú.
 - a) Alacsony elvándorlás (5–15%) (Mád, Rátka, Vámosújfalú, Mezőzombor, Tarcál).
 - b) Magas elvándorlás (15–25%) (Taktaharkány, Taktaszada).
4. Magas elvándorlás és alacsony természetes szaporodás (0–10%).
 - a) Alacsony elvándorlás, még alacsonyabb természetes szaporodás (Rakamaz, Szegilong).
 - b) Közepes elvándorlás (15–25%), alacsony természetes szaporodás (0–10%) (Viss, Erdőhorváti, Tállya, Taktabáj, Vencsellő, Gáva, Csobaj, Olaszliszka, Bodrogkeresztúr, Tiszaeszlár, Tiszanagyfalú, Taktakenéz, Prügy, Tímár, Zalkod).
 - c) Igen magas elvándorlás (25% fölötti), alacsony természetes szaporodás (0–10%) (Szabolcs, Balsa, Tiszaladány, Baskó).
5. Természetes fogyás és elvándorlás (Tiszatardos, Sima).

6. ábra. A népességváltozás összetevői (Szerk.: Mészáros J.)

a = természetes szaporodás > pozitív vándorlási egyenleg = népességnövekedés; b = természetes szaporodás > negatív vándorlási egyenleg = népességnövekedés; c = természetes szaporodás \approx vándorlási egyenleg = labilis terület; d = természetes szaporodás < vándorlási egyenleg = népességcsökkenés; e = természetes fogyás < negatív vándorlási egyenleg = népességcsökkenés

A születések és halálozások ellentétes irányú mozgása Tokajban 1966-ig tartott, azután egyensúlyba kerültek. Azóta azonban ismét jelentős az eltérés a születések rovására. A természetes fogyás az ország apró településeiben gyakori jelenség, de a legtöbb esetben nagymérvű elvándorlással társul. Tokajban viszont vándorlási nyereség mutatható ki. A fenti helyzet magyarázata az, hogy az ötvenes évek végén szociális otthont létesítettek a nagyközségben, ami a más településekből ide kerülők révén megemelte az elhalálozási arányt.

A környező községek jelentős csoportja 1949–1960 között a stagnáló települések zónájába tartozott. 1960–1970 között ez az egyensúlyi helyzet már megváltozott, s a stagnáló településekben – Tarcál kivételével – az elvándorlást már nem ellensúlyozta a természetes szaporodás. További kedvezőtlen irányú eltolódás is lejátszódott a telepü-

Jésekben, egyesekben (Sima, Tiszatardos) 1960–1970 között természetes fogyás mutatkozott.

Érvényes ez az állítás azokra a településekre is, amelyek 1949–1960 között még kedvező demográfiai helyzetben voltak (Taktaharkány).

A népesség összetétele

Az 1949-es években Tokaj lakosságának *korcsoport szerinti megoszlása* megfelelt az országos átlagnak (7. ábra). Az azóta eltelt időben kedvezőtlen változások zajlottak le. 1960-ig még növekedett a 14 éven aluliak aránya – ez természetes következménye volt az 50-es évek népédséspolitikájának –, de ezzel párhuzamosan jelentősen (7,5%-kal) nőtt az öregkorúak aránya is. Ez utóbbi nemcsak a község előregedésének következménye, hanem az említett szociális otthon jelenlétének is. 1970-ig az öregek aránya tovább emelkedett, ugyanakkor a fiatal korosztály aránya jelentősen (8,1% – 346 fő) csökkent, ami az előregedés folyamatát felerősítette.

A népesség *nemenkénti megoszlása* vizsgálatának gazdasági jelentősége különösen nagy ezen a területen, ahol a nehézipari központok (Ózd, Kazincbarcika, Miskolc, Leninváros) főként a férfiak számára nyújtanak munkalehetőséget.

Tokaj nagyközségben 1949 óta tartós és elég jelentős a nőtöbblet. Ezen belül magas az idős nők aránya, amivel a munkaerő felmérésénél számolnunk kell. A kereső nők aránya 1949–1970 között megnőtt (8. ábra): míg 1949-ben Tokajban a munkaképes korú nőknek 34%-a volt kereső, addig arányuk 1970-ben már elérte az országos átlagot.

A rendelkezésre álló munkaerő felmérése során az *iskolai végzettség* szerinti összetétel is fontos szempont. 1960–1970 között, az országos tendenciával egyezően, az általános iskola 8. osztályát elvégzők száma megkétszereződött. A közép- és főiskolát végzettek aránya azonban alacsony, s növekedést sem mutat. Mindkét időszakban kb. 3% volt az érettségizettek aránya.

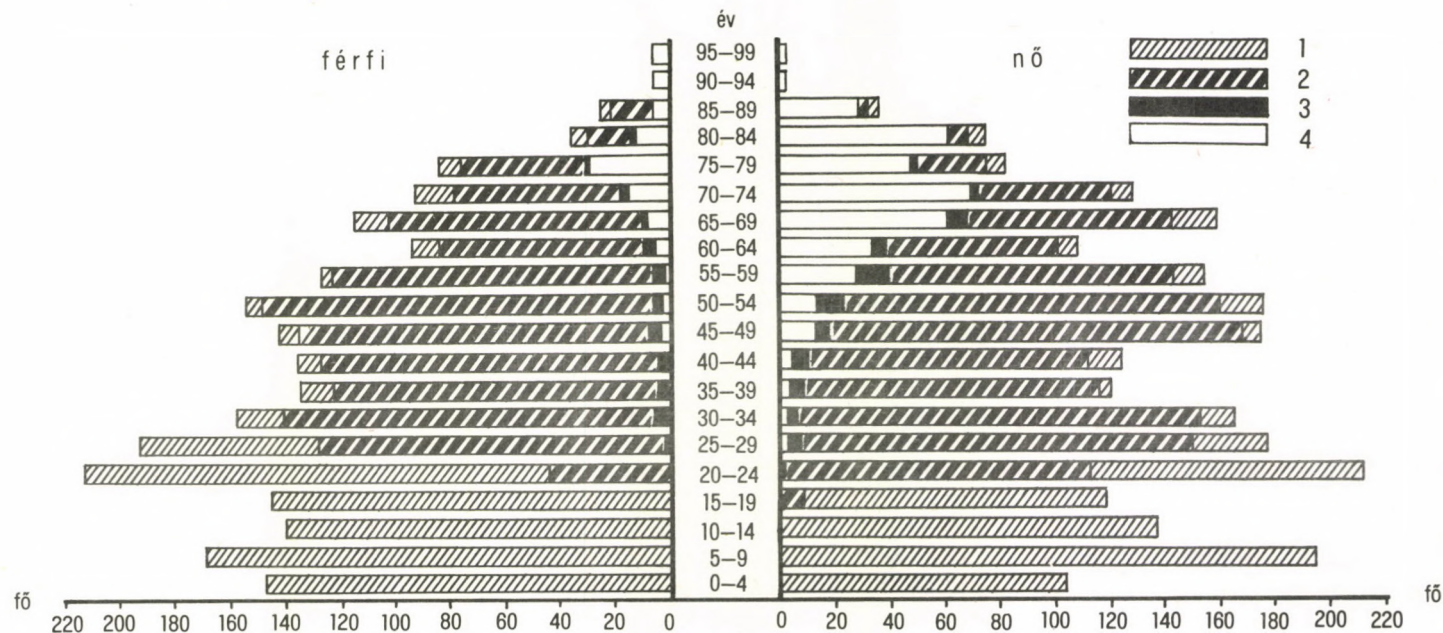
Annak ellenére, hogy a kedvezőtlen demográfiai folyamatok (a természetes szaporodás csökkenése, elvándorlás) a Tokaj vonzáskörzetéhez tartozó településekben is felismerhetőkké váltak, lényeges torzulás, pl. a *népesség korösszetételében*, 1960–1970 között még nem következett be.

Az viszont kétségtelen, hogy a 40 évnél fiatalabb népesség aránya éppen Tokaj vonzáskörzetének magjában a legalacsonyabb (54%), míg a peremterületen levő településekben meghaladja a 60%-ot. Ez a különbség a 0–14 éves korúak arányában is megmutatkozik.

Ennek kedvezőtlen hatása tíz éves távlatban feltehetően még nem lesz számottevő, de a vonzáskörzet magjának további előregedése már csak Tokaj vonzásintenzitásának erősítésével mérsékelhető. Tokaj környékén ugyanis az a helyzet állt elő, hogy a vonzáskörzet magjához tartozó települések kedvező közlekedési adottságaik és Tokaj gazdasági fejletlensége miatt erősebb munkaerő-kibocsátókká váltak, mint pl. a kedvezőtlen forgalmi helyzetű Tisza menti települések. Tokaj vonzáskörzetének magját 100 állandó lakosra számolva 20 fő, a peremterületeket viszont csak 15 fő aktív munkaerő-vesztés érte 1960–1970 között. Emellett a vonzáskörzet magjában a természetes szaporodás is kisebb volt, mint a külső zónában.

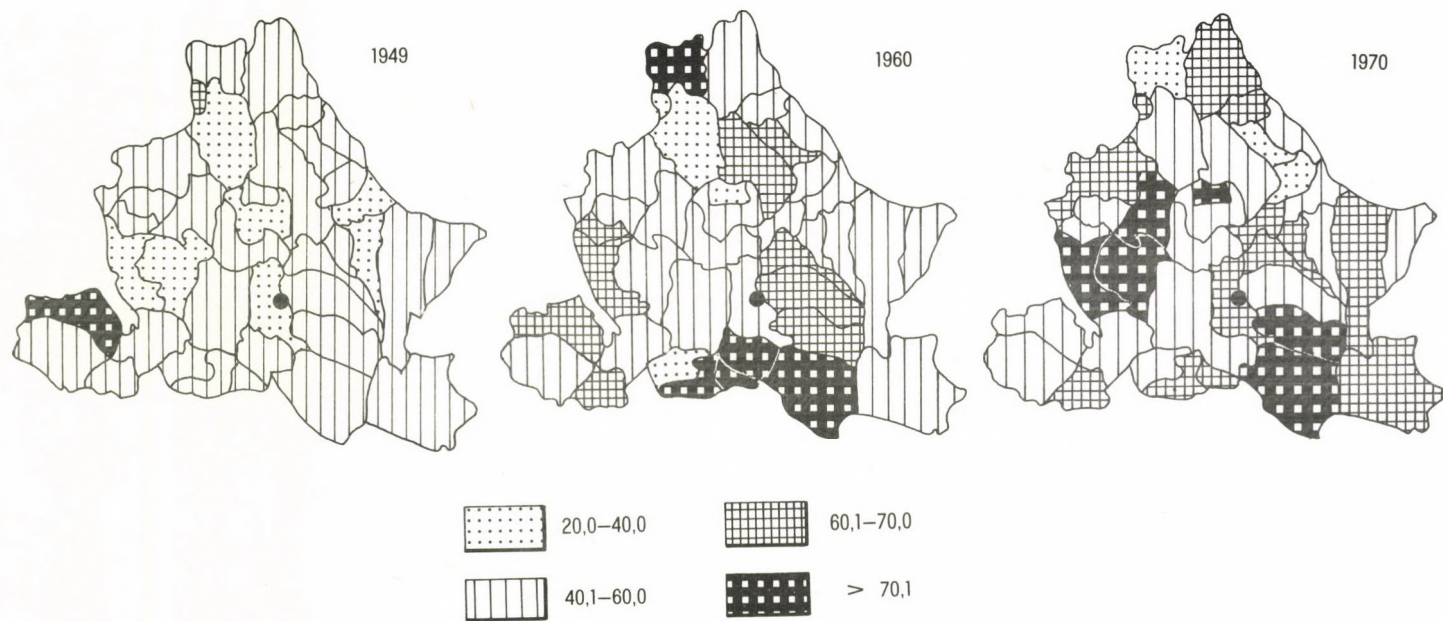
A keresők *nemek szerinti megoszlásában* alig van területi különbség; a férfi keresők átlagos aránya a vonzáskörzetben 60%. Ennél valamivel kisebb a férfiak aránya Tokaj vonzáskörzetének harmadik („a rendszeres kapcsolatok öve”) övezetében.

A kereső–eltartott arány változása a környékbéli községekben korántsem volt egy- séges. Míg 1949-ben csak néhány településben (Sima, Taktaszada) jut 100-nál több

7. ábra. Tokaj népességének megoszlása (1975) (Szerk.: Mészáros J.)

1 = nem házas; 2 = házas; 3 = elvált; 4 = özvegy

8. ábra. A kereső nők aránya a munkaképes korú nőkből %-ban. (Szerk.: Mészáros J.)

eltartott 100 keresőre, addig 1970-ben ez az arány általánossá vált, amiben ugyan közrejátszik a statisztikai felvétel különbözősége is.*

Tokaj a két világháború között erősen kiemelkedett az agrártelepülések közül, ha a mezőgazdasági népesség arányát az országos átlaghoz hasonlítjuk. Mindez erős kiskereskedelmi szerepkörének és viszonylag széles kis- és kézműiparának volt köszönhető.

A foglalkozási szerkezet (5. táblázat, 9. ábra) 1949–1970 közötti „változatlansága” ezért kedvezőtlennek tekinthető, mert jelzi, hogy a település gazdasági–társadalmi funkciója nem változott, a településhálózatban betöltött szerepe stagnált. Sőt, ez a helyzet a valóságban már visszaesést jelent, mert amíg az agrárnépesség aránya 1941-ben az országos átlag alatt volt, addig 1970-ben az országos átlaggal egyezett. Tehát Tokaj az agrártelepülések típusához közelít, ha a mezőgazdasági népesség arányának országos átlagát vesszük figyelembe.

5. TÁBLÁZAT

Tokaj népessége foglalkozási szerkezetének alakulása 1900–1970 között, %

Év	A keresők aránya	Ebből			
		ipari	mezőgazdasági	egyéb	összes
1900	36,2	27,3	29,5	43,2	100
1920	43,6	24,7	41,9	33,4	100
1930	39,6	30,7	28,8	40,5	100
1941	41,9	23,3	28,1	48,6	100
1949	47,4	24,5	30,1	45,4	100
1960	44,6	20,8	27,8	51,4	100
1970	43,2	24,6	26,2	49,2	100

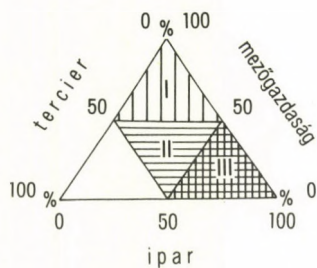
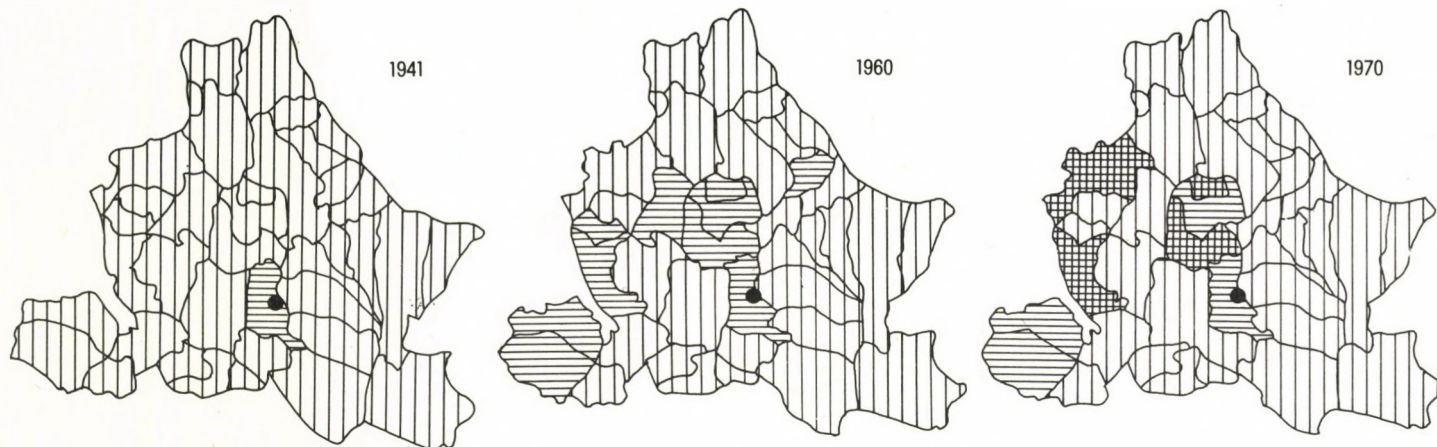
Ennek ellenére Tokaj ma még egy 8–12 településből álló, viszonylag tiszta agrár-társadalom központja. E településekben a mezőgazdaságból élők aránya meghaladja a 60%-ot, az iparban és a terciér szektorban dolgozóké pedig 20–20% körül van.

Ezen, főleg agrárjellegű térségből Tokaj népességének vegyes jellegű foglalkozási szerkezte élesen kiválik, és jelzi a település sajátos gazdasági–társadalmi funkcióját.

Tokaj vonzáskörzetének belső magjából kifelé haladva csökken az agrárfoglalkoztatottak aránya; az intenzíven vonzott területen 48,5%, a rendszeres kapcsolatok övezetében 35%, a vonzáskörzet peremén pedig már csak 30%. Ezzel párhuzamosan az iparban foglalkoztatott ingázók aránya nő: 18,7%-ról 34,7%-ra.

Úgy tűnik tehát, hogy Tokaj munkaerővonzásának korábban említett erősítése csak a vonzáskörzet két belső övezetében képzelhető el, ahol a mezőgazdasági termelés korszerűsítése révén még munkaerő szabadítható fel. A vonzáskörzet külső peremén

* A kereső nők százalékos aránya az összes munkaképes korú nőből az 1949., 1960., 1970. évek alapján csak megközelítő pontossággal mutatja ki a foglalkoztatás alakulását, mert a mezőgazdasági nyugdíjak rendezetlensége miatt (rendezésre csak 1960 után került sor) a keresők kategóriájába kerültek azok a nők is, akik a munkaképes (55 év) koron túl is dolgoztak. Ebből és a segítő családtagok eltérő megítéléséből fakad a magas (70% fölötti) női foglalkoztatottság pl. 1960-ban Baskón, Tiszaeszláron, Tiszatardoson, Csobajon stb. E statisztikai bizonytalanság ellenére is szemmel kísérhető a nők foglalkoztatásának emelkedése.

9. ábra. A keresők megoszlása foglalkozási szerkezet szerint (1941), s a népesség megoszlása foglalkozási szerkezet szerint, % (1960 és 1970) (Szerk.: Mészáros J.)

I:1 = 25–75 ipar; 2 = 50–100 mezőgazdaság; 3 = 0–50 terciér. II:1 = 25–75 ipar; 2 = 25–75 mezőgazdaság; 3 = 25–75 terciér. III:1 = 50–100 ipar; 2 = 0–50 mezőgazdaság; 3 = 25–75 terciér.

levő települések munkaerőkapacitását ugyanis a közeli ipari központok már erősen lekötötték.

Tokaj és környéke népességének migrációja

A népesség változásával kapcsolatban utaltunk a népességmozgás 1960–1970 közötti területi sajátosságaira és leszögeztük, hogy a térség népességkibocsátása erősödött. Tokaj jelenlegi népességmozgásának pontosabb megítéléséhez felhasználtuk a népességnyilvántartó 1975. jan. 1.–1976. okt. 31. közötti időszakra vonatkozó adatait.

A vizsgált időszakban 209 fő költözött el Tokajból; 51,2%-uk 15–29 éves volt. E korcsoporton belül jelentős lehet az a 20 évesnél fiatalabb korosztály, amelyeknek egy része a gimnázium elvégzése után tovább tanul vagy kvalifikáltabb munkahelyet keres, és elköltözik, másik része pedig az itt működő szakiskolából (SZÖVOSZ iskola, Mezőgazdasági Szakmunkásképző) távozik az új munkahelyre (6. táblázat).

6. TÁBLÁZAT

A tokajból elköltözők megoszlása a költözés iránya és nemek szerint (1975. jan. 1.–1976. okt. 31.)

Elköltözés iránya	Elköltözők nemenként					
	férfi	%	nő	%	összesen	%
Megyén belül	49	42	68	58	117	100
Szomszédos megyébe	25	57	19	43	44	100
Távoli megyébe	25	52	23	48	48	100
Összesen	99	47	110	53	209	100

Az elköltözők több mint 50%-a a megyén belül települt le, és ezek 63%-a községekben, 32%-a pedig városokban. A fogadó települések főleg Szerencs és Miskolc, ill. ezek környéke (7. táblázat).

A vizsgált időszakban csupán 42 fő költözött Tokajba, elsősorban a szűkebb vonzáskörzethez tartozó településekből. A környező települések lakói számára ugyanis Tokaj – még a jelen helyzetben is – „városias” jellegű településnek számít, de ennél fontosabb, hogy vasútja révén jobb az ingázási lehetőség.

7. TÁBLÁZAT

A Tokajból elköltözők megoszlása a költözés iránya, helye és korcsoportok szerint (1975. jan. 1.–1976. okt. 31.)

Kor- csoport	Iránya										Összes	
	község					város						
	megyén				összes	megyén				összes	fő	%
	belül		kívül			belül		kívül				
	fő	%	fő	%		fő	%	fő	%			
0–14	10	13,5	9	20,0	19	3	6,9	6	12,8	9	28	13,4
15–29	40	54,0	23	51,1	63	14	32,5	30	63,8	44	107	51,2
30–44	5	6,7	8	17,8	13	11	25,6	4	8,5	15	28	13,4
45–49	4	5,4	2	4,4	6	3	7,1	4	8,5	7	13	6,2
60 felett	15	20,4	3	6,7	18	12	27,9	3	6,4	15	33	15,8
Összesen	74	100,0	45	100,0	119	43	100,0	47	100,0	90	209	100,0

8. TÁBLÁZAT

A Tokajba beköltözők megoszlása a költözés iránya és nemek szerint (1975. jan. 1.–1976. okt. 31.)

Beköltözés iránya	Férfi			Nő			Összesen		
	köz- ség	vá- ros	ösz- szes	köz- ség	vá- ros	ösz- szes	köz- ség	vá- ros	ösz- szes
Megyén belülről	22	1	23	15	1	16	37	2	39
Megyén kívülről	—	1	1	2	—	2	2	1	3
Összesen	22	2	24	17	1	18	39	3	42

1975. jan. 1.–1976. okt. 31. között tehát Tokajt 167 fős vándorlási veszteség érte, amelyből 80 fő a 15–29 éves korcsoporthoz tartozott (8., 9. táblázat).

9. TÁBLÁZAT

A beköltözők megoszlása nemek és korcsoport szerint (1975. jan. 1.–1976. okt. 31.)

Korcsoport	Férfi		Nő		Összesen	
	fő	%	fő	%	fő	%
0–14	7	29	—	—	7	18
15–29	7	29	6	34	11	27
30–44	2	8	2	12	4	10
45–59	2	8	5	27	7	18
60 felett	6	26	5	27	11	27
Összesen	24	100	18	100	40	100

Az ingázás 1960–1970 között Tokaj környékén is általánossá vált (10. ábra).

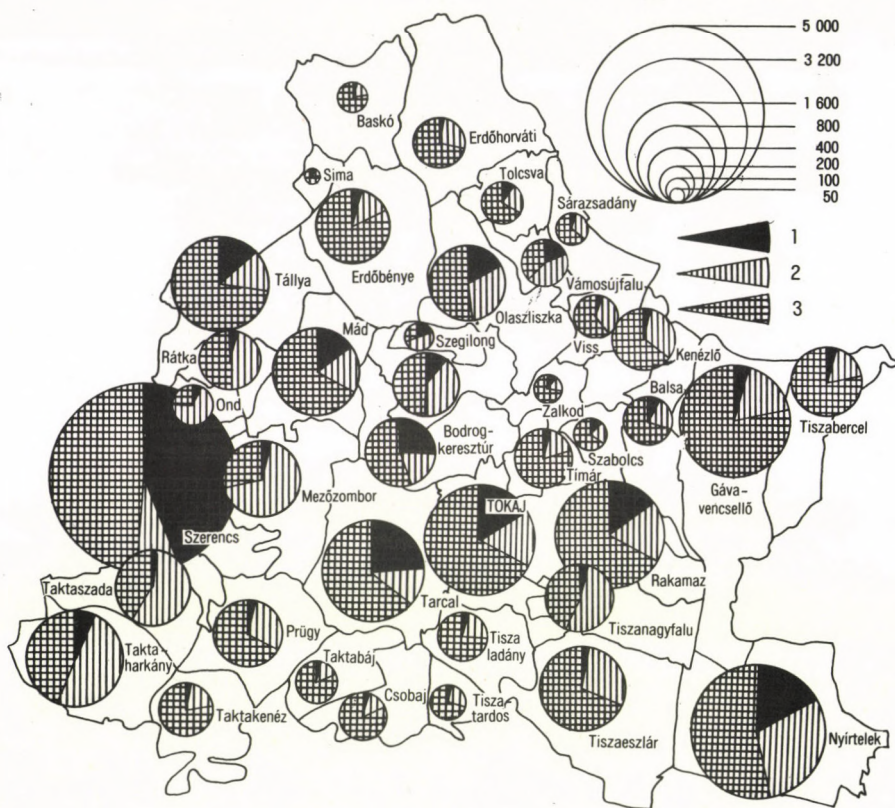
Tokaj vonzáskörzetében az összes eljárók száma 13 000 fő volt; 90%-uk megyén belüli településbe ingázott. Ezzel szemben csupán 8000 fő talált munkaalkalmat a területen, tehát az ingázási veszteség 5000 fő volt.

A Tokaj vonzáskörzetéhez tartozó Szabolcs-Szatmár megyei községekből mintegy 2000 fő ingázott 1970-ben, akik közül csupán 30% dolgozott a „szomszéd” (feltehetően Borsod-Abaúj-Zemplén) megyében. Pedig e Tisza menti települések számára Tokaj az utazási idő és költség szempontjából kedvező távolságra van.

A térségre jellemző általános demográfiai és ingázási tendencián belül Tokaj helyzete sajátosan alakult. 1960–1970 között az elingázók száma ugyan 50,3%-kal nőtt (418 fő), de az aktív népességnek 80%-a még így is helyben dolgozott. A Szerencs felé erősödő kiingázást ugyanakkor a vonzáskörzetből megnőtt beingázás kiegyenlítette.

A be- és kiingázás alapján a vizsgált terület települései az alábbi három típusba tartoztak (1970):

- erős munkaerő-vonzásközpont Szerencs;
- a ki- és beingázás viszonylagos egyensúlyban van Tokajban, részben Tarcalon és Bodrogkeresztúron;
- erős a kiingázás a Tokaj vonzáskörzetéhez tartozó agrártelepülésekből (Tiszaladány, Tiszatardos, Taktabaj stb.).

10. ábra. Az ingázás alakulása Tokajban és környékén (1970) (Szerk.: Mészáros J. és Sikos T. T.)

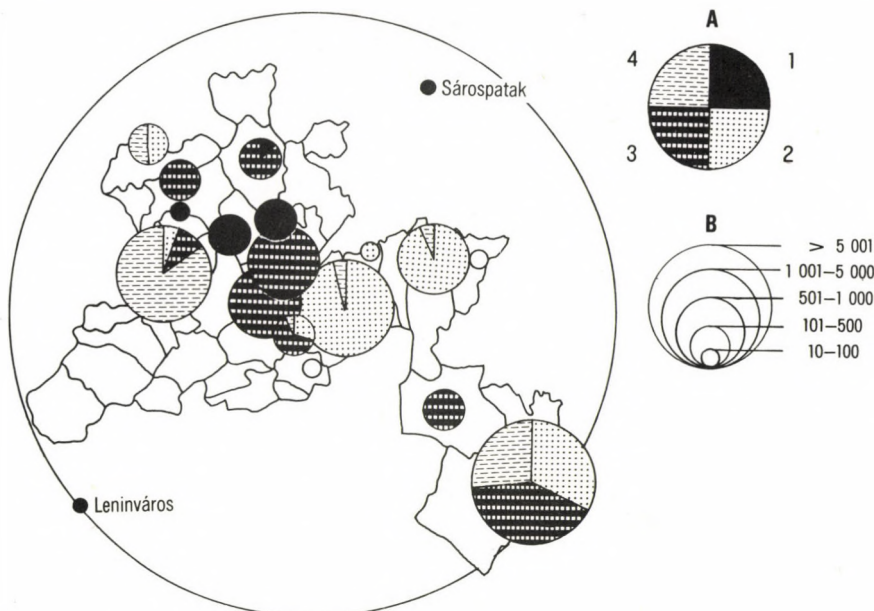
1 = bejárók; 2 = eljárók; 3 = helyben dolgozók

3.2. Tokaj ipara

3.2.1. A környező ipari központok hatása a foglalkoztatásra

A gazdasági fejlődés a társadalmi–területi munkamegosztás fokozódásával jár. Ez a folyamat magával hozza a területi kapcsolatok bővülését, megerősödését. Erősen érvényesül ez olyan település esetében, mint Tokaj, amelyben a mezőgazdaság közel egy évszázada elvesztette uralkodó pozícióját, ugyanakkor az ipar nem tudott igazán meggyökeresedni, nem tudta alapvetően formálni a község gazdasági arculatát. Tokaj sok szállal kapcsolódik a környék gazdaságához. Ipari üzemének egy része más városban székelő nagyobb vállalat telephelye. Fejlődésük vagy éppen stagnálásuk oka így, többnyire, nem is helyi keletű.

Tokaj közlekedési helyzete mindig kedvező volt. Vasúti, vízi és közúti kapcsolatai a közelebb–távolabb eső városokkal lehetőségeket nyújtottak a munkaerőmozgás, ezen belül is a napi ingázás kialakulásához. Az 1970-es népszámlálás kimutatása szerint a tokaji keresőknek több mint 20%-a talált a község határain túl munkát, számukat viszont meghaladta a bejáróké, akik a tokaji munkahelyek közel 30%-át foglalták el.

11. ábra. Szerencs–Tokaj környékének ipara és az ipar ágazati megoszlása (1972) (Szerk.: Barta Gy.)

A = ágazati megoszlás: 1 = bányászat; 2 = könnyűipar; 3 = nehézipar; 4 = élelmiszeripar. B = a helyben foglalkoztatottak száma (fő)

A Tokaj környéki ingázási körzet alábbi elhatárolásával és ipari termelésének bemutatásával Tokaj és vonzáskörzetének lakossága számára valósan számba vehető választási lehetőségeket, elhelyezkedési alkalmakat, kereseti szinteket igyekeztünk érzékelteni.

Tokaj környezetéhez a tömegközlekedési eszközökön legfeljebb 60 perc alatt elérhető településeket soroltuk. Az így lehatárolt térségben 36 település van, közülük a legtávolabbi kb. 30 km-nyire van Tokajtól.

Egészében iparban szegény terület. A 36 település felében összesen 25 600 ipari munkahely van.

Országos jelentőségű ipar csak Nyíregyházára és Szerencsre települt (11. ábra).

Ebben a két településben összpontosul a vizsgált terület iparának több mint 80%-a. Itt vannak az 1000 főnél többet foglalkoztató üzemek is. A terület iparában átlagosan 281 foglalkoztatott dolgozik egy üzemben (10. táblázat).

A bányászat jelentéktelen, a nehézipar és élelmiszeripar részaránya közel azonos. Lényegében e térség ipara ágazati megoszlás szempontjából vegyes jellegű.

A nehéziparban a gépipar dominál, a nehéziparban dolgozók 50%-át foglalkoztatja. (A Nyíregyházi Gumigyár önmaga 23%-ot képvisel.) Jelentős még az építőanyagipar (18%), ezen belül is elsősorban a kő- és kavicsbányászat. Az összes foglalkoztatottak 80%-a dolgozik a könnyűiparon belül a cipő és textilruházat gyártásában, valamint a kézmű- és háziiparban.

Az élelmiszeriparon belül a Nyíregyházi Konzervgyár és a Dohányfermentáló, valamint a Szerencsi Cukor- és Csokoládégyár a terület élelmiszeriparának 3/4 részét teszi ki (11. táblázat).

10. TÁBLÁZAT

Az ipari üzemek megoszlása a foglalkoztatottak száma alapján a vizsgált területen (1972)

A foglalkoztatottak száma	Ipari üzemek		Ipari foglalkoztatottak	
	száma	%	összlétszáma	%
10–100	41	45	1 400	5
100–200	15	17	2 078	8
200–500	20	22	6 360	25
500–1000	10	11	6 936	27
1000–2000	3	3	4 563	18
2000–5000	2	2	4 261	17
Összesen	91	100	25 598	100

11. TÁBLÁZAT

Az ipar ágazati szerkezete (1972)

Iparág	Üzemek		Foglalkoztatottak		Átlagos üzemnagyság a foglalkoztatottak száma alapján
	száma	%	száma	%	
Bányászat	5	5	843	4	169
Nehézipar	30	33	9 519	37	317
Könnyűipar	23	26	6 255	24	272
Élelmiszeripar	28	31	8 172	32	292
Egyéb ipar	5	5	809	3	162
	91	100	25 598	100	281

A könnyű- és élelmiszeripar közel 60%-os részaránya már jelzi a női foglalkoztatás viszonylag magas szintjét. Az összes ipari munkahely 44%-át nők töltik be.

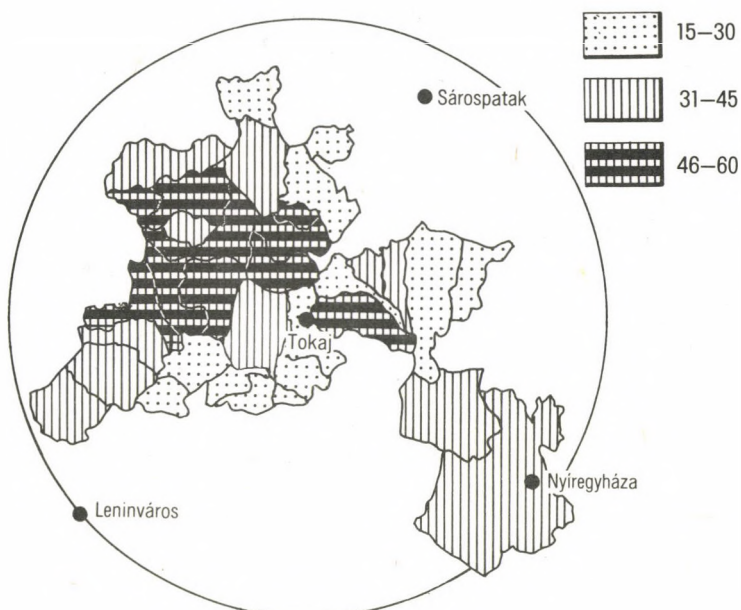
Mit jelent e terület lakói számára az ide települt ipar?

Tokaj vizsgált környékének lélekszáma meghaladja a 160 000 főt – Nyíregyháza nélkül pedig 90 000. Az aktív keresők száma 74 281 fő volt 1970-ben, arányuk a népességből 46%, ami azt mutatja, hogy a foglalkoztatottság szintje elmaradt az országostól (48,2%). A keresők 32%-a az iparban talált munkát. Ha ehhez hozzáadjuk az építőiparban dolgozókat is, a részarány közel 40%-ra emelkedik (12. ábra).

Ha csak a vizsgált terület ipari munkahelyeinek és az ipari keresőknek durva összehasonlításából ítélünk, a kép kedvezőnek látszik. A 25 600 ipari munkahelyre csak 23 760 ipari kereső jut. Természetesen, a valóság ennél sokkal bonyolultabb. Elsősorban azért, mert kiemelkedő jelentőségű ipar csak Nyíregyházán fejlődött ki, a vizsgált terület ipari munkahelyeinek 2/3-a itt koncentrálódik. Nyíregyháza pedig a vizsgált terület határán fekszik, ezért vonzó hatása alig érvényesül. Nyíregyháza nélkül 8800 ipari munkahely van a vizsgált területen, az ipari keresők száma pedig 12 550 fő. Az egyenleg máris negatívvá vált (–3750 munkahely). (13., 14. ábra.)

A Tokaj környéki ipar tehát a nyíregyházi nélkül lényegesen kisebb választási lehetőséget nyújt a munkát keresők számára. Így dominánssá válik az élelmiszeripar (40%) Szerencs két nagyüzeme miatt, és nagyobb hangsúlyt kap a bányászat és a nehézipar (37%) is.

Szerencs élelmiszeriparától eltekintve a telephelyek többsége 100 főnél kevesebb munkást foglalkoztató kisüzem (átlagos üzemméret 117 fő/üzem).

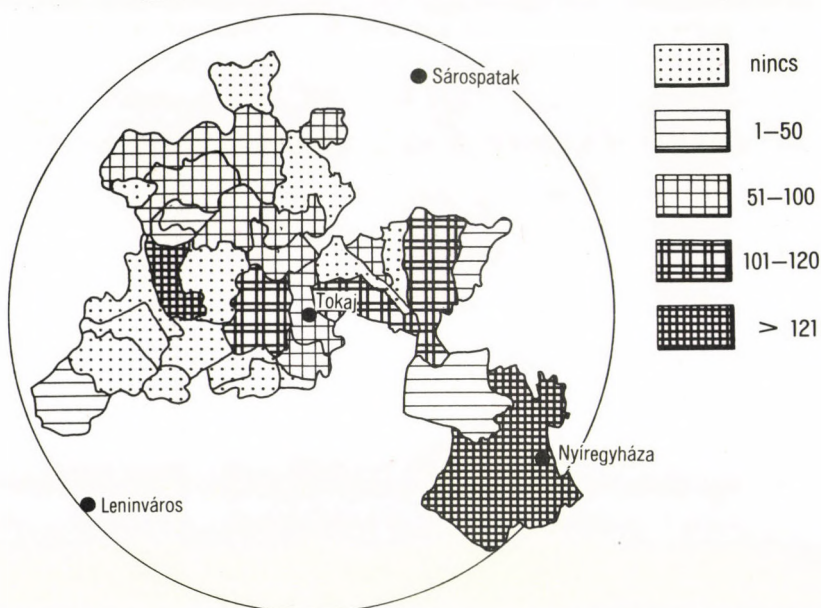
12. ábra. Az ipari és építőipari foglalkoztatottak aránya az aktív keresőkből, % (1970) (Szerk.: Barta Gy.)

Nyíregyháza nélkül a foglalkoztatottak aránya még kedvezőtlenebb, mert a 44%-ot sem éri el a vizsgált területen. Az alacsony foglalkoztatási szint oka az, hogy a nők kisebb arányban tudtak munkát vállalni, mint az ország más részein. Borsod-Abaúj-Zemplén megye a megyék között hosszú idő óta az utolsó helyet foglalja el a nők foglalkoztatásában (az országos átlag 41,2%, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a női foglalkoztatottak aránya 31,5%). A vizsgált térségben ugyan valamivel kedvezőbb a helyzet, mivel az összes kereső 40%-a nő (Nyíregyháza nélkül: 37%-a). Még szemléletesebben utal a bőséges női munkaerő-tartalékra az, hogy a térség munkaképes korú női népességének nem egészen 65%-a vált aktív keresővé, Nyíregyháza nélkül mindössze 58,5%-a (országos átlag 70,8%; 15., 16. ábra).

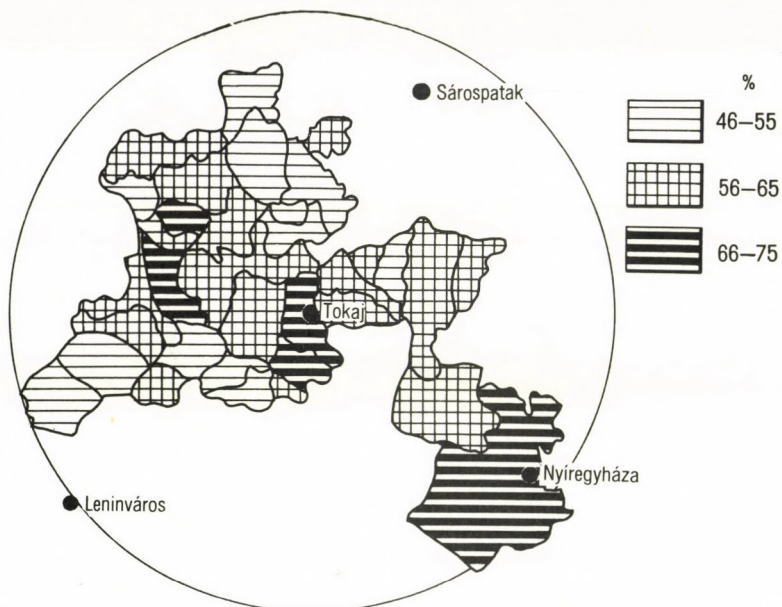
Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a nők ipari aktivitása is a leggyengébb az ország többi megyéjéhez hasonlítva (országos átlag 46%, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 31,7%). Tokaj környékén az országos átlagot megközelíti az iparban foglalkoztatott nők aránya (39%) – Nyíregyháza nélkül (36%).

Az iparilag elmaradott területen, ahol még ma is munkaerő-felesleg van, ahol az ipari termelés többnyire korszerűtlen kisüzemekben folyik, ahol megyei viszonylatban magasabb a foglalkoztatott nők aránya – a bérszínvonal is elmarad az országostól. 1972-ben az ipari átlagbér a szocialista iparban 2308 Ft volt, ebben a térségben 1962 Ft (az elmaradás 15%-os!). (12. táblázat).

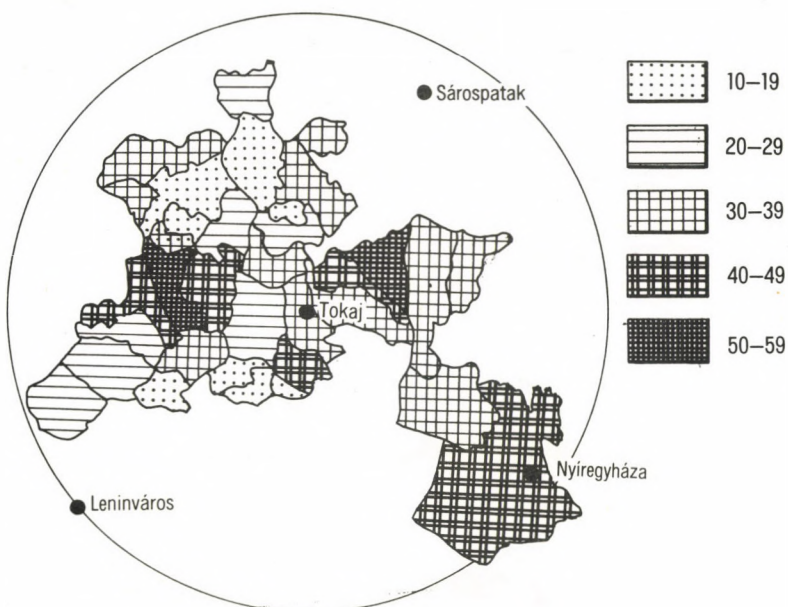
Tokaj és környéke ipari fejlődése tehát egyáltalán nem kedvez az itt élőknek, s bizonyosan hozzájárul az elvándorlás nem szűnő folyamatához és a napi ingázás fokozódásához.

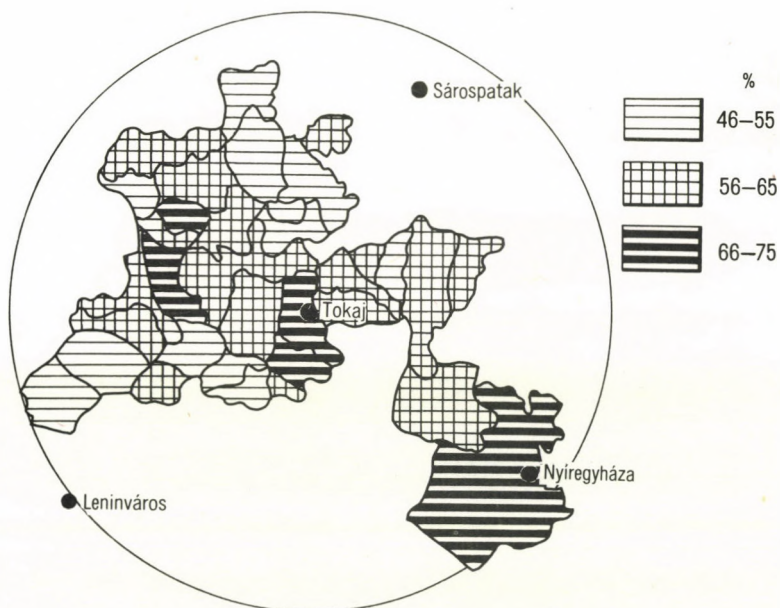
13. ábra. 100 ipari foglalkoztatottra jutó ipari munkahelyek száma (1972) (Szerk.: Barta Gy.)

14. ábra. 100 női ipari foglalkoztatottra jutó ipari munkahelyek száma (1972) (Szerk.: Barta Gy.)

15. ábra. Az ipari foglalkoztatott nők aránya az összes ipari kereső %-ában (1970) (Szerk.: B a r t a Gy.)

16. ábra. A női foglalkoztatottak aránya a munkaképes korú női népességből (1970) (Szerk.: B a r t a Gy.)

12. TÁBLÁZAT

Bérszínvonal az ipari ágazatokban (1972; Ft/hó)

Iparág	A vizsgált terület bérszínvonala*	Országos átlag	Az országos átlag %-ában
Bányászat	2546	3250	78
Nehézipar	1987	2398	83
Könnyűipar	1631	1975	83
Élelmiszeripar	1983	2244	88

* Nyíregyháza nélkül

Tokaj és Szerencs térségének ingázási körzete

A Tokaj és Szerencs ipari üzeibe *bejárók* száma elég jelentős (17. ábra).

Az elmúlt 10 évben Szerencs vonzáskörzete kibővült, az iparba ingázók száma 23%-kal nőtt. Tokaj ipari ingázási körzete is ebben az időszakban kezdett formálódni. Mivel Szerencs ipara közel 10-szerese a tokajinak, érthető, hogy vonzásterülete is lényegesen nagyobb, és a vonzás intenzitása erősebb. Szerencs ipari munkahelyeire közel 1400 dolgozó jár a szomszédos és távolabbi községekből.

A Tokajba bejáróknak (460 fő) csak 14–15%-a ipari foglalkoztatott, a bejárók többsége a szolgáltatásban dolgozik. Tokaj ipari üzeinek munkaerővonzása a szomszédos 6–7 községre terjed ki, s átnyúlik Szabolcs-Szatmár megye 1–2 községére is.

Ha összevetjük a tokaji ipari munkahelyek számát (373) a tokaji ipari keresőkével (505), és ehhez hozzáadjuk még a Tokajba beingázó ipari dolgozókat (60–65 fő), nyilvánvalóvá válik, hogy a *Tokajból elingázók* nagy része (43%-a) ipari foglalkoztatott.

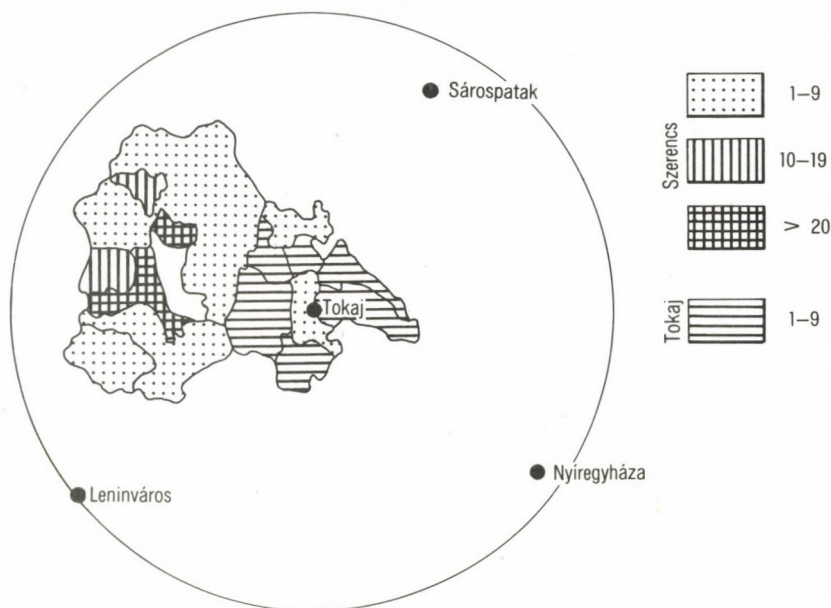
A Tokajból eljárók 3/4 része Borsod-Abaúj-Zemplén megyében dolgozik, a szomszédos megyékbe a kiingázók 18%-a jár.

Az eljáró keresők egy része eljut Miskolcig, sokan dolgoznak Szerencsen, a környék kisebb ipari üzeiben, bányáiban. Az ingázási távolság általában meghaladja a még elfogadható felső határt (2×45 percet).

Országszerte nő a munkaerő vándorforgalom, egyre több község látja el munkaerővel az ipart és a gyorsan bővülő terciér szektort. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1960-ban az *ipari centrumok munkaerő-vonzáskörzete* a megye területének 1/3-ára terjedt ki, míg ez az arány 1970-ben 2/3 volt. Ezen időszak alatt az ingázók száma megkétszereződött. Tokaj és Szerencs körzetét 6 nagyobb város fogja körbe. Legtávolabb helyezkedik el Kazincbarcika és Miskolc, a 30 km-es gyűrűn kívülre esik még Sátoraljaújhely és Leninváros; Nyíregyháza és Sárospatak a körzethatárhoz közel, de azon belül fekszik. 1960-ban Sátoraljaújhely, Sárospatak és Tiszaszederkény ipara még olyan jelentéktelen volt, hogy munkaerő-szükségletét helyi forrásból kielégíthette. Nyíregyháza gyenge munkaerővonzása inkább tőle K-re érvényesült, így körzetünkre nem gyakorolt hatást. Kazincbarcika néhány községre kiterjedő vonzásterülete szintén távol esett Tokaj–Szerencs térségétől.

Már 1960-ban is mélyen benyúlt (14–15 község) a vizsgált területbe a miskolci ipar munkaerővonzása, s elérte Tokajt is. A vonzás azonban még nem volt erős, a keresők 10–15%-át érintette csupán egy-egy községből, a tokaj–szerencsi körzetből összesen 1200–1300 embert (18. ábra).

1970-re a helyzet itt is jelentősen megváltozott. Mind a 6 környező város ipara rendkívül gyorsan fejlődött. A nagyobb városokra jellemző munkaerőhiány itt is fel-

17. ábra. Szerencs és Tokaj üzemeibe ingázók az összes keresők %-ában (1970) (Szerk.: Barta Gy.)

bukkant, bár szerényebb mértékben, hiszen a környék még bőséges tartalékokkal rendelkezett. Az ipar vonzásterülete egyre kiterjedtebb lett, Miskolc, Nyíregyháza, Leninváros, Sátoraljaújhely és Sárospatak munkaerővonzása már elérte a Tokaj–Szerencs térség nagy részét. Az 5 város ipara (Kazincbarcika hatása itt nem érvényesül) vonzza el e térség ipari keresőinek 35–37%-át, összes keresőjének pedig 7–8%-át. Az ipar vonzása egészében 50–55 településre terjed ki (19. ábra).

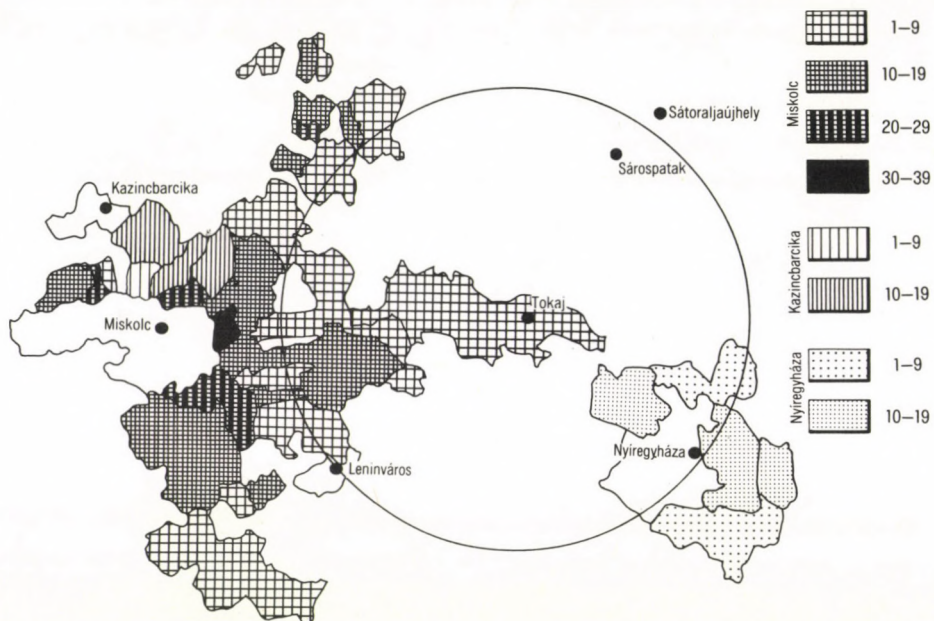
Szerencs és Tokaj munkaerő-vonzásterülete, valamint a fenti 5 városnak körzetükre kiterjedő vonzásterülete közel fedi egymást.

Figyelemre méltó, hogy a vizsgált terület É-i része, Sárospataktól Ny-ra, valamint a Taktaköz több községe némileg kiesik az említett ipari központok munkaerővonzásából. Ezekben a községekben a mezőgazdaságban dolgozók aránya 50–70%, és elsősorban a közlekedési összeköttetések hiánya gátolja az ingázás kialakulását.

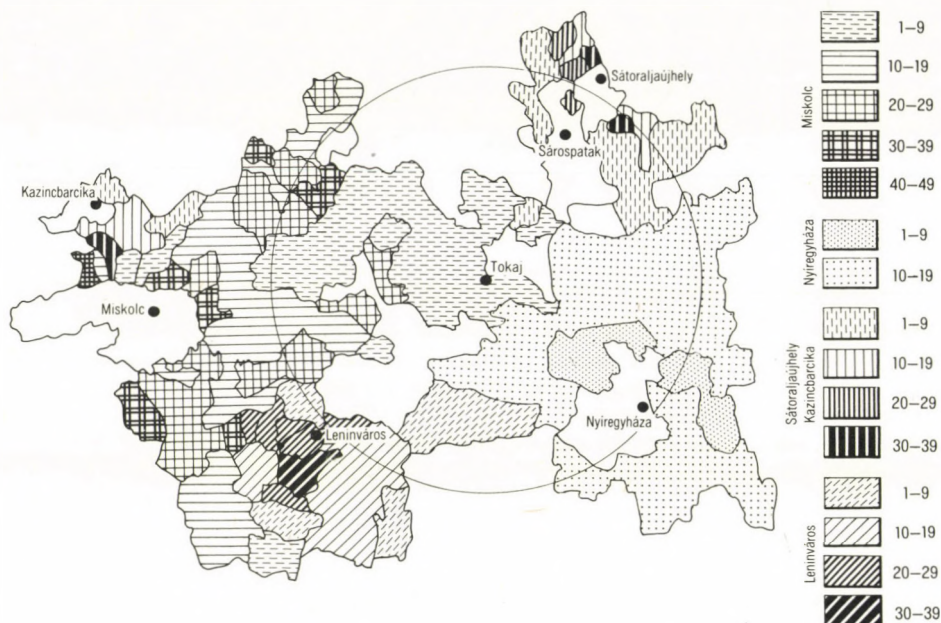
Ebben a térségben – sőt Szabolcs-Szatmár megyében is – érvényesül a K-ről Ny-ra irányuló ingázás. A keresztingázások, az egymást fedő vonzásterületek azért alakulhattak ki, mert a terület ipara heterogén, technikai színvonalában nagy különbségek vannak, így vonzó hatása a kereső népesség más-más rétegeit érinti.

3.2.2. Tokaj ipari üzemeinek jelenlegi helyzete

A településtörténetben vázoltuk az iparfejlődés 1945-ig tartó szakaszát, amelynek fő vonása volt, hogy a kisüzemek közül egyik sem tudott közép- vagy nagyüzemmé fejlődni. Prosperitásuk idején, az 1920-as évek végén, egyik gyár sem foglalkoztatott 60–80 főnél több munkást, és a konyak- és gyufagyártól eltekintve, csak Tokaj vagy legfeljebb a környék ipari termékekkel való ellátásába tudtak bekapcsolódni.

18. ábra. Miskolc, Kazincbarcika, Leninváros, Sátoraljaújhely, Sárospatak és Nyíregyháza iparának munkaerő-vonzásterülete (az ipari eljárók az összes kereső %-ában, 1960) (Szerk.: Barta Gy.)

19. ábra. Miskolc, Kazincbarcika, Leninváros, Sátoraljaújhely, Sárospatak és Nyíregyháza iparának munkaerő-vonzásterülete (az ipari eljárók az összes kereső %-ában, 1970) (Szerk.: Barta Gy.)

A felszabadulás után a centralizált szocialista ipar megteremtésének első lépéseként a gazdaságtalanul működő kisüzemek egy részét megszüntették, másokat összevontak, vagy nagyobb gyárakhoz csatoltak. A Hengermalom bezárására 1953-ban, az ecetgyártás megszüntetésére 1956-ban került sor Tokajban.

Körülbelül ezekre az évekre – azaz az 50-es évek elejére–közepére – tehető Tokaj iparosodásának újabb, a korábbinál is lassúbb és egyoldalúbb periódusa. Tokajban és környékén a fokozott elvándorlás ellenére is nagy volt a munkaerő-felesleg.

A kisebb ipari üzemek létrehozásával elsősorban a helyi munkaerő-túlkínálatot igyekeztek csökkenteni. A Háziipari Szövetkezetet – mintegy 40–50 női bedolgozóval – 1953-ban alapították.

A Tokajban élő nagyszámú kisiparos összefogására hozták létre 1951-ben a Vegyesipari Szövetkezetet. A 10–15-féle szakmában tevékenykedő 20–25 kisiparos szövetkezetbe tömörítése lényegében nem változtatott munkakörülményeiken, inkább a magántevékenység korlátozására szolgált.

Az 1960-as évek második felétől számíthatjuk a tokaji ipar lassú kibontakozását. Az új gazdasági mechanizmus serkentő ereje itt is hatott, a szövetkezetek megerősödtek, kezdtek egyre gazdaságosabban termelni, növekvő termelésük sok új munkahelyet teremtett már nemcsak a helybeliek, hanem a környék lakossága számára is.

A fejlődés hatására 1976-ban a Tokajban levő ipari keresőknek már 60%-át foglalkoztatták a helybeli üzemek.

Finommechanikai Vállalat

A tokaji Finommechanikai Vállalat a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Tanács fennhatósága alá tartozik, s a sátoraljaújhelyi vállalat üzemegysége. 1968 végén létesült. Kezdetben kifejezetten szolgáltató tevékenységet folytatott, autószerviz volt. Bár autójavítással 1973-ig foglalkoztak, az üzem szolgáltató jellegét már kezdetben is egyre inkább háttérbe szorította az ipari tevékenység. Az elmúlt 8 évben az üzem profilját több ízben megváltoztatták. Először az EVIG-gel létrehozott kooperációban fém-mágnes tekercset gyártottak, majd a Mezőkövesdi Vastömegcikkgyártó Vállalattal léptek kapcsolatba; ekkor kiakasztható ablakösszekötő-pántot készítettek. Ugyancsak e vállalat megrendelésére kezdtek autóvillamossági felszereléseket gyártani, majd a BHG számára kisebb telefonközpontok forrasztási műveletét végezték el. 1974-től 1975-ig a Ganz Villamossági Művekkel léptek kooperációba – kifestőszűrésű tekercs készítésére kaptak megrendelést.

Jelenleg is több nagyobb vállalattal van termelési kapcsolatuk: az Autóvillamossági Felszerelések Gyárának megrendelése – automata indító tehergépkocsihoz – köti le termelési kapacitásuk döntő részét.

A kis szériában való termelés és a változó körülményekhez való rugalmas alkalmazkodás létalapot ad a kisüzemek számára még a legfejlettebb gazdaságokban is. Természetesen a gyakori profilváltozás, ill. a túlságosan elaprózott termelési szerkezet kifejezetten kedvezőtlenül hat a kisüzem fejlődésére.

Jelen esetben a gyakori profilváltozás oka nem a jobbnál jobb lehetőségek kihasználására való törekvés volt, hanem inkább a kényszerűség diktálta. A tokaji vállalat kis méretéből adódó tőkeszegénysége miatt saját erőből alig lehetett modernizálni, gépesíteni az üzemet, amely javarészt kézi munkával termelt. A technikailag gyorsan fejlődő nagy vállalatok – amelyekkel a tokaji üzem kooperációs kapcsolatba lépett – növekvő minőségi igényeinek a tokaji kisüzem nem tudott eleget tenni. Így az együttműködés továbbfejlesztésére a tokaji kisüzemnek sohasem volt lehetősége. Ugyancsak kedvezőtlenül hatott, hogy a lényegesen nagyobb és korszerűbb sátoraljaújhelyi vállalat, amely-

hez a tokaji kisüzem is tartozott, a többnyire már lefutott, rosszabbul fizető munkát adta át. Bizonyosan sokat ártott a tokaji üzemnek a vezetők gyakori cserélődése is. Nem egy esetben az üzem vezetői személyes ismeretségük révén létesítettek a nagyvállalatokkal kooperációs kapcsolatokat, amelyek a vezetők távozásával meg is szűntek.

Végeredményben a Finommechanikai Vállalat az elmúlt 8 év alatt nem tudott kimozdulni stagnáló helyzetéből. 1976-ig állóeszköz-állománya, és ezen belül a gépek, berendezések értéke azonos szinten maradt. Nagyobb beruházásra az elmúlt évben került sor, amikor a sátoraljaújhelyi vállalat összes beruházásának 2/3-át a tokaji üzem kapta. De a gépesítés rendkívül alacsony szinten maradt, pl. a tekércselő üzemrész dolgozói kizárólag kézi erővel végzik munkájukat.

A gépesítés elmaradása ellenére a foglalkoztatottak száma évről évre fogyott (1970-ben még 72 fő, 1977-ben már csak 60 fő dolgozott a vállalatnál). A létszámcsökkenést itt nem a munkaerőhiány okozta, sőt az üzem abban a kedvező helyzetben volt, hogy válogathatott a jelentkezők között, hanem a foglalkoztatás bizonytalansága. Ma már a helyzet némileg itt is megváltozott. Az üzem munkaerő-szükségletét a helybéli lakosságból már nem tudja fedezni, a dolgozók 20–25%-a 5–10 km-es körzetből ingázik (Bodrogeresztúr, Tarcál, Rakamaz, Tiszaladány, Tiszatardos).

A dolgozók 70–75%-a szakképzetlen nő. Az átlagéletkor elég alacsony – 30 év körüli. A dolgozók 80–90%-a a 8 általános elvégzése után került az üzembe. Az alsó korhatár 16 év.

A munkaerő-túlkínálat, a szakképzetlen női munkaerőt igénylő munka, az alacsony termelékenység magyarázza az alacsony átlagbért, amely 1977-ben is csak megközelítette a 2000 Ft-ot. Pedig a teljesítmény-órabérek nem különösen alacsonyak (teljesítmény-órabér a 100%-os teljesítmény esetén kialakult órabér). A betanított munkások teljesítmény-órabére 1970-ben 5,90 Ft, 1977-ben 10,70 Ft volt, de ez nem jelentette a bérek ugyanilyen gyors növekedését. Az új termékekre való átállás ugyanis állandóan visszavetette a kereseteket. A normától való elmaradás jelenleg is 20–25%-kal csökkenti a béreket.

A jelenlegi feltételek mellett ez a kisüzem még a vissza-visszaeső, stagnáló helyzetet sem tudja tartani a jövőben. Belső tartalékai nincsenek, a munkaerő utánpótlása – ilyen bérek mellett – nincs biztosítva. Nyolc esztendő nem volt elegendő ahhoz, hogy tiszta profilt, szilárd kooperációs kapcsolatokat hozzanak létre. A bizonytalan perspektíva megakadályozta a szakképzett dolgozók törzsgárdájának kialakulását is.

Tokaji Vas- és Fémipari Szövetkezet – TOVAFÉM

A Tokaji Vas- és Fémipari Szövetkezet elődje a Vegyesipari Szövetkezet volt. A Vegyesipari Szövetkezet 17 éven át – 1951-től 1968-ig – nem tudott kibontakozni – oka a vegyes profil volt. 1968-ban szűnt meg a szövetkezet vegyesipari jellege – és ebből jött létre a Vas- és Fémipari Szövetkezet.

Bár a profiltisztítás döntő részét a szövetkezet 1968-ban végrehajtotta, az egy szakmán belüli szétaprózódott termelés ma is fejlődésük fő kerékkötője. Közel 70 féle (!) terméket gyártanak – viszonylag kis szériában (1000 db-nál ritkán készítenek többet az egyes termékekből), olykor egyedi megrendeléseket is elfogadnak. A kapuk, kerítések, nyílászáró szerkezetek gyártásán kívül galvánozással, nikkelezéssel, krómozással készítenek többnyire hiánycikként számon tartott használati eszközöket. Egyre fontosabb, kiemelt cikkeké kezdenek válni az ipari üzemekben alkalmazható por-szűrő berendezések, amelyeket jelenleg Magyarországon kizárólag ebben a szövetkezetben gyártanak.

A profilváltozás szemmel láthatóan lendületet adott a szövetkezet fejlődésének. Pl. a létszám 1968-ban az előző évihez képest közel 40%-kal nőtt (1976-ban 151 fő).

A fejlesztésre fordítható összegek ugrásszerű emelkedése is jelzi a szövetkezet megerősödését. Míg 1960-ban a fejlesztésre fordítható pénzösszeg a 40 000 Ft-ot sem érte el, 1975-ben közel 2 millió Ft-ra emelkedett. A gépekre, berendezésekre fordítható beruházások viszont ennek csak a kisebb hányadát tették ki.

Végeredményben, az elmúlt 6 évben a TOVAFÉM-ben létrehozott termelési érték növekedési ütemével (77%) közel egybeesett az állóeszköz-állomány, ezen belül a gépek, berendezések értéknövekedése.

Ez azonban nem jelentette a korszerű technikai színvonalhoz való felzárkózást, sőt még a különbségek némi csökkenését sem. Pl. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a gépi berendezéseket gyártó ágazatban – ahová a TOVAFÉM is tartozik – az 1 főre jutó gépi felszereltség átlagértéke 27 000 Ft gépérték/dolgozó. Tokajban ez az érték 8656 Ft gépérték/dolgozó.* Valójában a tokaji vállalat még rosszabb helyzetben van, gép-állománya elöregedett, 30–40 éves gépekkel is dolgoznak még. A gépi beruházások összegéből is többnyire csak használt gépek vásárlására futja.

A munkaerő, különösen a szakképzett munkaerő utánpótlása egyre nehezebb feladattá válik e szövetkezetben is. A szövetkezet szerény méretei ellenére is tanműhelyt létesített, ahol 18–20 ipari tanuló 3 év múltán válik szakmunkássá. A szakmunkás-bizonyítvány megszerzése után azonban legalább fele a szövetkezetten kívül keres munkát. A szövetkezet számára kedvezőtlen, hogy még Tokajon belül is erős konkurrensnek vannak (Vízügyi Igazgatóság, a közeli tarcali kőbánya, a nők számára a Finommechanikai Vállalat stb.).

Az átlagbérek helyi viszonylatban közepesnek mondhatók, de egyenletesen emelkednek (1970-ben 1680 Ft, 1976-ban 2665 Ft). A béreken belül természetesen nagy a szóródás. A segéd- és betanított munkások keresete (ebbe a kategóriába tartozik szinte az összes női dolgozó – 35–40 fő) 2000–2300 Ft között ingadozik, egy gyakorlott szakmunkás teljesítmény-óraberé eléri a 16–17 Ft-ot, ami 4000 Ft-on felüli jövedelmet is jelenthet.

A TOVAFÉM, amely az elmúlt 9 évben lassan jutott előre, most fejlődésének új szakasza előtt áll. A termelésnövelést a jövőben ugyanis csak a termelékenység emelésével lehet elérni, mivel a munkaerő-utánpótlás minőségileg és mennyiségileg egyaránt korlátozott. A termelékenység emelése pedig csak a további profiltisztítással, pl. a már bevált porszűrő berendezések gyártásával képzelhető el. A korszerű termékek előállításához pedig olyan beruházásokra van szükség, ami saját erőből megoldhatatlan.

Háziipari Szövetkezet

A kosárfonásnak régi hagyománya van Tokajban, már a század elején kosárfonó iskolát létesítettek. 1953 és 1968 között a kosárfonó szövetkezet alig volt képes összetartani dolgozóit.

1968 óta gyors fejlődésnek indult a Háziipari Szövetkezet is. 1970 és 1976 között termelésük három és félszeresére nőtt, a létszám viszont mindössze 28%-kal emelkedett. Mindez a termelékenység rendkívül gyors – mintegy 170%-os – növekedését jelentette.

A gyorsan felfutó termelési eredményeket elsősorban az magyarázza, hogy 1972-től fogva a kosárfonás mellett varrodát is létesítettek. 1976-ban a közel 10 millió

* A kimutatásban a gépeket bruttó értékben vették számba.

Ft-os termelési érték 70%-a a textilruházati részleg munkájából adódott. A kosárfonásról is a nagyobb termelési értéket képviselő fonott bútorkészítésre tértek át.

Termékeik túlnyomó részét, kb. 70%-át, exportálták tőkés és szocialista országokba egyaránt.

Jelentős a szövetkezetben a bedolgozó tevékenység is. A szövetkezet megalakulása utáni években csak bedolgozókból állt, a közös munkára alkalmas üzem kialakítása után számuk évről évre csökkent, jelenleg már csak a dolgozók kb. 30%-át teszik ki. A szövetkezet a későbbiekben is hasznosítani kívánja a csak részmunkaidőben, otthon dolgozók munkáját. Néhány éve háztól házig szállítják az alapanyagot és a készterméket.

1973-ban a szövetkezet kapacitása bővült, új részleget hoztak létre Tiszaladányban, kb. 40 dolgozóval.

A termelékenység gyors emelkedéséhez a gépesítés, az új gyorsvarrógépek beszerzése is hozzásegített. Beruházásaik az évenként ingadozó eredményeknek volt a függvénye. A gépesítésnek ebben a főleg kézi munkára alapozott iparágban egyébként is korlátozott lehetősége van.

Állóeszköz-állományuknak még 20%-át sem teszi ki a gépek, berendezések értéke.

Természetesen az állóeszköz-állomány bővítésének itt is megvan azért a lehetősége. A kosárfonáshoz szükséges fűz telepítése, új hántoló telep létrehozása, a szociális létesítmények megteremtése szükségesnek látszik.

A szövetkezet termékei iránti érdeklődésnek, a sok megrendelésnek, a szövetkezet eredményességének egyik tényezője az alacsony bérszínvonal.

A közös műhelyekben foglalkoztatottak átlagos keresete csak 1977-ben érte el a 2000 Ft-ot. Az alacsony bérek oka kétségtelenül a női, ill. kézi munka nem megfelelő értékelése (a szövetkezet dolgozóinak 90%-a nő). Az, hogy a szövetkezet a nem túlságosan kedvező munkafeltételek mellett is évről évre növelni tudja tagjainak számát, a helyi női munkaerő-túlkínálatot mutatja.

Bodrogkeresztúri Kerámia Ktsz

Bodrogkeresztúron a kerámia készítését a Herendről 1930-ban ide települt Ullrich család kezdte el, majd 1952-ben mintegy 6 dolgozóval a Vegyipari Szövetkezethez kapcsolódtak. A 26 fővel dolgozó Kerámia Ktsz 1957-ben önállósult, új épületet épített, korszerűsítette üzemét. A két évtized alatt a foglalkoztatottak létszáma megtízszereződött, a termelési értékük 25-szörösére emelkedett. A bodrogkeresztúri üzemben a hagyományos díszműáru mellett modern, színesmázás tárgyak is készülnek.

1968-ban kezdtek el foglalkozni az oxidkerámia készítésével, amelyet a gépipar, textilipar, sőt a vegyi- és elektromosipar is felhasznál. A pirokorit elnevezésű oxidkerámia termékeket az 1970-ben megnyitott tokaji telephelyen gyártják.

A gyorsan bővülő, fejlődő korszerű üzemben a bérek azonban alacsony szinten maradtak, és az átlagkereset itt is 1977-ben érte el a 2000 Ft-ot. A bérek kb. 20%-kal maradtak el az országos ágazati átlagtól.

3.3. A mezőgazdaság

A településtörténet rövid összefoglalásában hangsúlyoztuk, hogy Tokaj a két világ-háború között sem volt agrártelepülés, gazdasága a helyi iparból, kézművességből és borkereskedelemből táplálkozott elsősorban, és a mezőgazdaságnak másodlagos szerep jutott a népesség eltartásában.

Az agrártermelésnek két sajátos korszaka volt az 1950-es évekig:

– A szőlőtermelés és az állattenyésztés a XIX. sz. közepéig szervesen összefonódott, az agrártevékenység két fő ágazatát jelentette.

– A két világháború közötti mezőgazdaság alapját pedig a szőlőművelés, szántó-földi növénytermelés és állattenyésztés adta.

A mezőgazdaság a második világháború után gyökeresen átalakult. A változás elindítója a földosztás volt, amelynek során 244 család között 104 kat. h. szőlőt és 148 kat.h. szántót osztottak szét. A családonként kapott szőlőterület nagysága nem haladta meg a 800 négyszögölet.

A szőlőnagybirtokok másik része az állami gazdaság kezelésébe ment át.

A földosztás természetesen társadalompolitikai szempontból szükségszerű volt. A település számára ugyanakkor a gazdasági erőforrás szétforgácsolódását eredményezte, és nem tudott létrejönni szocialista jellegű mezőgazdasági nagyüzem sem.

Az 1949-ben megalakult Kossuth Termelőszövetkezet csupán 142 kat. h. szántót és 16 kat. h. szőlőt tudott közös művelés alá venni, és tagjai a földhöz juttatottakból kerültek ki, akik termelőeszközökkel nem rendelkeztek. A gyenge termelőszövetkezet 1960 után a tiszaladányi termelőszövetkezetbe olvadt be.

A Tokajhegyaljai Állami Gazdaság kezelésébe került a tokaji szőlő nagybirtok egy része, az erdő pedig az Állami Erdőgazdaság tulajdonába ment át. Tehát a nagyüzemi módon hasznosítható mezőgazdasági terület jelentős része olyan üzemek tulajdona lett, amelyek központja nem Tokajban van. Ezért ez a gazdasági erőforrás Tokaj fejlesztése szempontjából „passzív” tényező. A település korábbi mezőgazdasági erőforrásaiból csupán kettő maradt: a kisüzemi szőlőterület, a rét és a legelő.

A kisüzemi szőlőterület művelését az 1958-ban újraalakult hegyközség (majd szakszövetkezet) fogta össze, de a szőlőállomány az 1960-as évek elejére már erősen leromlott. Az országos méretekben kibontakozó szőlőrekonstrukció (és állami támogatási rendszer) elsősorban azoknak az üzemeknek kedvezett, amelyek a ráfordításhozam alapján jobb eredményeket tudtak elérni, a „tömegtermelésnek” jobban megfeleltek.

A szőlőrekonstrukció ugyanakkor az extenzív iparfejlesztés időszakával egybeesett, ami gyorsította a mezőgazdasági munkaerő elvándorlását. A mezőgazdaság tehát a gépesítésre alkalmas szőlőtelepítéseket szorgalmazta, ezért az alföldi üzemek előnyös helyzetbe kerültek.

A hegyvidéki szőlőterületek egy része pedig – közöttük Tokaj is – kimaradt a rekonstrukcióból. A hetvenes évektől viszont borértékesítési nehézség jelentkezett, megnőtt a ráfordítás (műtrágya, növényvédőszer, gép stb.) is, ami a kisüzemek helyzetét tovább rontotta. Ez a folyamat ugyan országos érvényű, de Tokaj esetében különösen súlyosan éreztette hatását, mivel a kisüzemi szőlők 40–45%-ának tulajdonosa nem agrárfoglalkozású. A kettős foglalkozású családok a szőlő műveléséről könnyen lemondanak, mivel a szőlő gazdasági szempontból nem egzisztenciális kérdés. Ha a tulajdonos nem helyben dolgozik, és még inkább, ha nem is tokaji lakos, akkor a szőlő művelésével felhagy. Márpedig a kisüzemi szőlőknek mintegy 24%-a már ma is – öröklés vagy vásárlás következtében – az „idegenek” tulajdonában van.

Ma már a rét- és legelőterület is gyenge gazdasági erőforrást jelent, mert termőképessége a megemelkedett talajvíz miatt leromlott, hasznosítása visszaesett.

3.3.1. A település és a mezőgazdasági üzemek kapcsolata

Tokaj 2817 ha területének 74,5%-a mezőgazdasági hasznosítású, amelynek negyede szántó és közel 20%-a intenzív hasznosítási forma: szőlő, gyümölcs, kert.

A rendelkezésre álló mezőgazdasági terület tehát önmagában nem csekély, ezért joggal vetődik fel a kérdés, miért és hogyan „tűnik el” ez a tetemes gazdasági erőforrás a település szempontjából, miért nem válhatott a településfejlesztés egyik tényezőjévé. Az okot részben a haszonterület üzemi dekoncentrációjában kell keresnünk. Tokaj mezőgazdasági területe ma 11 különböző tulajdonformához tartozik. Közülük három (Tokajhegyaljai Állami Gazdaság, állami erdőgazdaság, tiszaladányi termelőszövetkezet) gazdasági egységhez tartozik a terület 32%-a, holott ezeket a településfejlesztéshez a legcsekélyebb érdek sem fűzi.

A *Tokajhegyaljai Állami Gazdaság* az összes szőlőterület 15%-át műveli, ami ugyan látszólag nem nagy, csakhogy ez az 55 hektárnyi szőlő a Tokajban nagyüzemileg művelhető állomány 76%-a. De nagyon fontos pl. az állami gazdaság tokaji kereskedelmi tevékenysége (borkimérés) is.

A *tiszaladányi termelőszövetkezet*, amelybe a korábbi tokaji Kossuth Tsz beolvadt, a település mezőgazdasági területének 23%-át vette át (ennek fele – 274 ha – szántó).

Az *erdőgazdaság* tulajdonában Tokaj erdejének 62%-a van.

A helybeli *szakszövetkezetnek* ma mintegy 300 ha közös területe van, amelynek 94%-a közepes termőképességű szántó. A tagság egyéni kezelésében levő termőterületnek (460 ha) viszont 42%-a szőlő.

A legnagyobb gazdasági erőforrás tehát valójában egyéni tulajdonban van, ezért a szőlőállomány kezelését, fenntartását fokozottabb mértékben határozza meg a pillanatnyi értékesítési lehetőség, az érdekelttség.

1970 után a szőlőtermelés gyorsan romló jövedelmezősége miatt a szakszövetkezeti tagok száma csökkent, amit az átlagkereset nagyon lassú emelkedése önmagában is érthetővé tesz (1971-ben 1624 Ft, 1974-ben 1838 Ft).

A szakszövetkezet az adott lehetőségekhez mérten, amelyek rendkívül szerények, 1971–1974 között jelentősen növelte termelését. A bruttó termelési érték hatszorosára nőtt, holott a rendelkezésre álló földalap nem változott, a munkaerő pedig csökkent.

Más kérdés, hogy ilyen üzemi méretek mellett a gazdálkodás színvonala szükségképpen alacsony, az említett ökonómiai tényezők miatt a felhalmozás gyenge.

De ez az üzem, ill. üzemtípus életképtelenségét még nem bizonyítja, mert 270 ha közös szántón és 110 ha elavult, gyenge termőképességű kisüzemi szőlőn eleve nem is lehet „nagyüzemet” kialakítani, elfogadható színvonalon gazdálkodni, a mai ökonómiai körülmények között.

A szakszövetkezet tevékenysége az üzemnagysághoz viszonyítva széles, de főbb irányai jók. A gazdaság fő ágazata a szőlőtermelés, amely az összes árbevétel 45%-át (a nyereség 31%-át) teszi ki. Ha figyelembe vesszük, hogy a tagság 95%-ának van egy bizonyos nagyságú szőlőterülete, akkor ez az arány kicsi. Ez jelzi a szőlőállomány alacsony termőképességét.

Az is szembevetendő, hogy az állattenyésztés az árbevételből teljesen hiányzik, holott a szakszövetkezeti tagok tulajdonában mintegy 160 ha rét és legelő van. Kínálkoznék tehát, hogy a szakszövetkezet a háztáji állatállomány tartásába és értékesítésébe is bekapcsolódjék.

A *halászati termelőszövetkezet* halászati területe a Tisza jobb parti részén, a tiszakarádi révtől a Sajó torkolatáig terjed, és hozzá tartozik még a Takta holtága, a Bodfog az országhatárig és a bodrogi közti holtágak. A halastavak területe összesen 29 ha.

A halat két halászcserében (Miskolc, Tokaj) és három elárúsító helyen (Tokaj, Sárospatak, Sátoraljaújhely) értékesítik.

Az *egyéni gazdaságok* tulajdonában van az összes földterület 7,2%-a (204 ha), amelynek egynegyede szőlő. Ezek a kisüzemek tradicionális termelést folytatnak; a szőlőtermelés mellett az állattartás, a kertészet (zöldségféle) és gyümölcstermelés, valamint a fuvarozás teremti meg az önálló gazdálkodás alapját.

Tokaj összes földterületéből 2,8% jut a *kisegítő gazdaságokra*, 5,3% pedig *illetményföld* címén hasznosított.

3.3.2. A mezőgazdasági terület hasznosítása

Tokaj mezőgazdasági területe 1935–1975 között csupán 6%-kal csökkent, tehát a mezőgazdaság természetes erőforrása – kiterjedése alapján – szinte változatlan.

A területhasznosítás átalakulásában két tendencia ismerhető fel: az erdő növekedése a hegymagas zónában (elhagyott szőlőterület) és a nádas terjedése a rét elviesedése következtében. A mezőgazdasági terület nagysága, ha lényegesen nem is csökkent, de minősége, termőképessége, a hasznosítás színvonala annál inkább gyengült.

a) A *szőlőterület* nagysága 1935–1975 között szintén alig változott (348 ha, ill. 355 ha), de termőképessége jelentősen visszaesett.

Kivétel a szocialista szektor szőlőterülete, amely az összes szőlő 20%-át teszi ki. Ezen belül a *Tokajhegyaljai Állami Gazdaság* rendelkezik a legnagyobb kiterjedésű, jó termőképességű szőlőterülettel (55 ha).

A *szakszövetkezet* közös szőlőterülete ezzel szemben szétszórt, ami növeli a ráfordítást.

1971–1975 között a szőlő átlagtermése 35 q/ha volt, de igen erős évi ingadozásokkal; pl. 1971-ben 21 q/ha, 1973-ban 56 q/ha, ami évente átlagosan 426 hl bor értékesítését jelentette.

A szőlőterület megoszlása dűlők szerint az alábbi:

Melegoldal	I. szőlő	3,5 ha
Melegoldal	II. szőlő	2,0 ha
Donáth	III. szőlő	2,6 ha
Melegoldal	IV. szőlő	1,7 ha
Narancs	V. szőlő	5,2 ha
Narancs	VI. szőlő	1,2 ha
Máriás	VII. szőlő	1,7 ha
Rákóczi (termő) szőlő		12,4 ha
	Összesen	30,3 ha

Az *egyéni kezelésben levő szőlők* (300 ha) állagáról, termőképességéről nincs megbízható, területi szempontból is értékelhető adat. A hasznosítás részletesebb vizsgálatát viszont indokoltá teszi:

– A rekonstrukció egyik fontos kérdése a szőlők tulajdonviszonya, a tagosíthatóság tisztázása. A területi koncentráció ugyanis egyszerű földcserékkel – mint az Alföldön – itt nem oldható meg, mert a parcellák helyzete, fekvése stb. az egyik legfontosabb értékadó tényező. A rekonstrukcióhoz tehát a tulajdonos részvétele szükséges, mert távolmaradása egyrészt szükségessé tenné a terület megvásárlását, ami növelné a re-

konstrukció költségeit, másrészt csökkentené az igénybe vehető munkaerőt. A kérdést Tokaj esetében az bonyolítja, hogy a tulajdonosok közel fele nem agrárfoglalkozású, tehát az általános felújítás nem is „létérdeke”.

– Ugyancsak fontos az egyéni szőlők állagának, termőképességének területi különbsége, mivel az a rekonstrukció tér- és időbeli tervezését befolyásolja.

– Nem mellékes a termésminőség területi különbségeinek ismerete sem.

*Az egyéni kezelésben levő szőlők általános helyzetének** vizsgálata 658 szőlőtulajdonosra terjedt ki. Az egyéni szőlőtulajdon 44%-a négy dűlőben (Tajpó-dűlő 102, Nyesti-dűlő 79, Desseffy-dűlő 61 és Csorgó-dűlő 46) található. Az egyéni szőlőknek két nagyobb összefüggő területe határolható el:

– A hegy D–DK-i oldalán, a Tokajhegyaljai ÁG és a tarcali Szőlészeti Kutató Intézet termőterületei között a Tajpó- és a Nyesti-dűlőkben összesen 53,5 ha egyéni szőlő van.

– A másik összefüggő terület a hegy K–ÉK-i oldalán levő dűlőkben található.

A felsorolt két területen művelik az egyéni szőlőterület 58,6%-át. Említésre méltó összefüggő szőlőterület van az ÉK-i oldal 7 kisebb dűlőjében is, átlagosan 5–6 ha dűlőnként, ami a vizsgált egyéni szőlőterületnek együttesen 23%-a.

Az egyéni szőlőterületnek közel 20%-át viszont 22 dűlőben művelik, tehát a területi koncentráció lehetetlen.

Az egyéni kezelésben levő szőlőknek a területi koncentráltság szempontjából csak kb. 60%-a alkalmas arra, hogy szakszövetkezeti keretek között művelés alatt maradjon.

A vizsgált szőlőterület tulajdonosainak 41,6%-a szakszövetkezeti tag, tehát érdekelt lehet a nagyüzemi gazdálkodás kialakításában, a szőlőrekonstrukció végrehajtásában. A tulajdonukban levő szőlők állaga jobb mint az egyéni tulajdonban levő szőlők átlagos termőképessége.

A nem szakszövetkezeti tagok kezelésében levő szőlő aránya abban a 22 dűlőben magas (70% fölött), amelyekben a szőlő területe dűlőnként alig haladja meg az 1 hektárt.

A vizsgálatban szerepelt szőlőtulajdonosok 24,2%-a (159 fő) nem tokaji lakos, bár közülük 28 szakszövetkezeti tag. A szőlő öröklés, kisebb részben pedig vásárlás útján került tulajdonukba. (A telekvásárlást elősegíti, hogy az elhagyott szőlő négyesögöle 6,- Ft!) 1975-ben Nyíregyházán 35, Debrecenben 15, Budapesten és Miskolcon 10–10 tokaji szőlővel rendelkező élt. Tulajdonukban együttesen 33 ha szőlőterület volt, amelyről évente 130–150 hl must került le. Összesen az ország 34 településében élt 1975-ben tokaji szőlővel rendelkező lakos és birtokukban 52,5 ha szőlő volt.

Az, hogy a szőlőtulajdonos nem helyben lakó, még nem szükségképpen káros. Utálnék arra a történelmi tényre, hogy a tokaji szőlők több mint fele évszázadokon át „idegenek” kezén volt, és így is biztosítva volt a termőterület fenntartása.

A jelenlegi kedvezőtlen helyzet kialakulásában, a szőlőállomány gyors pusztulásában két társadalmi jelenség is fontos szerepet játszik:

* A feladat megoldására kétféle módszert alkalmaztunk:

– Egyrészt a szőlőterület állagának területi különbségeit a parcellánként felvett tőkehiány alapján határoztuk meg. A felvételt terepbejárással végeztük el, és a tőkehiányt százalékban állapítottuk meg. A kapott eredményt 1:25 000-es és 1:10 000-es méretarányú földhasznosítási térképen ábrázoltuk, amely az állomány termőképességének alapvető területi különbségeit jól visszaadja (20. ábra).

– Másrészt az adónyilvántartásban szereplő szőlőtulajdonosok must bevallása és leadása alapján következtettünk az állomány termőképességére. Ezzel a módszerrel egészében 221,8 ha egyéni kezelésben levő szőlő műveléséről kaptunk áttekintést, ami az egyéni szőlők 82,5%-át teszi ki.

- Tokaj foglalkozási szerkezetének átalakulása, de még inkább a helyben foglalkoztatottság szűkülése nemcsak ingázást, hanem elköltözést is eredményezett. Az ingázás korlátozza az ún. kettősfoglalkozású család kialakulását, mert a szőlőművelés munka- és időigényesebb, mint pl. a háztáji állattartás. Ezért ez a szőlőtermelő, kettősfoglalkozású családtípus a szőlőtermelő városok környékén (pl. Gyöngyös, Eger, Kecskemét stb.) a legismertebb. Itt az értékesítési lehetőség is jobb. De ahol a napi ingázási utazási idő a 2 órát eléri, nem alakul ki ez a foglalkozási típus.
- Az elköltöző szőlőtulajdonosok Tokaj esetében sem leadni, sem eladni, sem bérbe adni nem tudják a szőlőt a rossz hasznosítási lehetőségek miatt, tehát parlagon hagyják. Az az „aggodalom”, hogy az új ipari munkaalkalom megteremtése Tokajban csak tovább csökkenti a mezőgazdasági munkaerőt, s a szőlőterület művelését – megítélésünk szerint – alaptalan. Ennek hatása – éppen a kettős foglalkozás kialakulása miatt – megfelelő ökonómiai feltételek mellett, a szőlőművelés vállalásában mutatkozik meg.
- A tulajdonos-változás az esetek többségében nem eredményezi a szőlő felújítását, művelés alá fogását. Az új tulajdonos általában pihenési, üdülési funkciót szán a teleknek. Ez a folyamat Gyöngyös és Eger környékén már egyértelműen felismerhető.

Az egyéni kezelésben levő szőlőterület állagát, termőképességét az eredetileg 1:25 000-es méretarányú földhasznosítási térkép (20. ábra) alapján értékeltük. E szerint Tokaj szőlőterületének 23%-a jó, 32%-a közepes, 20%-a gyenge termőképességű, 25%-a pedig pusztuló vagy már kipusztult szőlő. A termőképesség a tengerszint feletti magasság növekedésével általában csökken. Emellett a lejtőszög, a telek megközelíthetősége, településtől való távolsága, fekvése döntően meghatározza a hasznosíthatóságot. A földhasznosítási térkép alapján elhatárolhatók voltak a szőlő állagának területi különbségei, ami természetesen módot adott a termés becslésére is.*

Mégis célszerűbbnek látszott, ha a termőképesség területi különbségeit a mustbevallás, ill. -leadás adatai alapján próbáltuk meghatározni. Az adatok alapján három területi típust határoltunk el:

A nem termő egyéni szőlőterület (nem volt termésbejelentés) dűlőnkénti aránya alapján kapott területi különbség megfelel a földhasznosítási térképnek. A pusztuló egyéni szőlő legnagyobb összefüggő területei éppen a híres szőlőtermelő dűlőkben vannak (Tajpó 11,7 ha, Nyesti 7,3 ha, Desseffy 7,9 ha), ahol az egyéni szőlő 37,5%-a már elhagyottnak tekinthető (21. ábra).

A vizsgált szőlőterületből összesen 72,8 ha parlag, ami Tokaj nyilvántartott szőlőterületének 20,5%-a.

Az összes egyéni szőlőterületnek 67,2%-a (149 ha) művelt, de a termőképesség nagyon különböző, ezért elkülönítettük azokat a szőlőket, amelyek teremnek ugyan, de a tulajdonos nem értékesít mustot, tehát nem tekinthetők árutermelő jellegűnek.

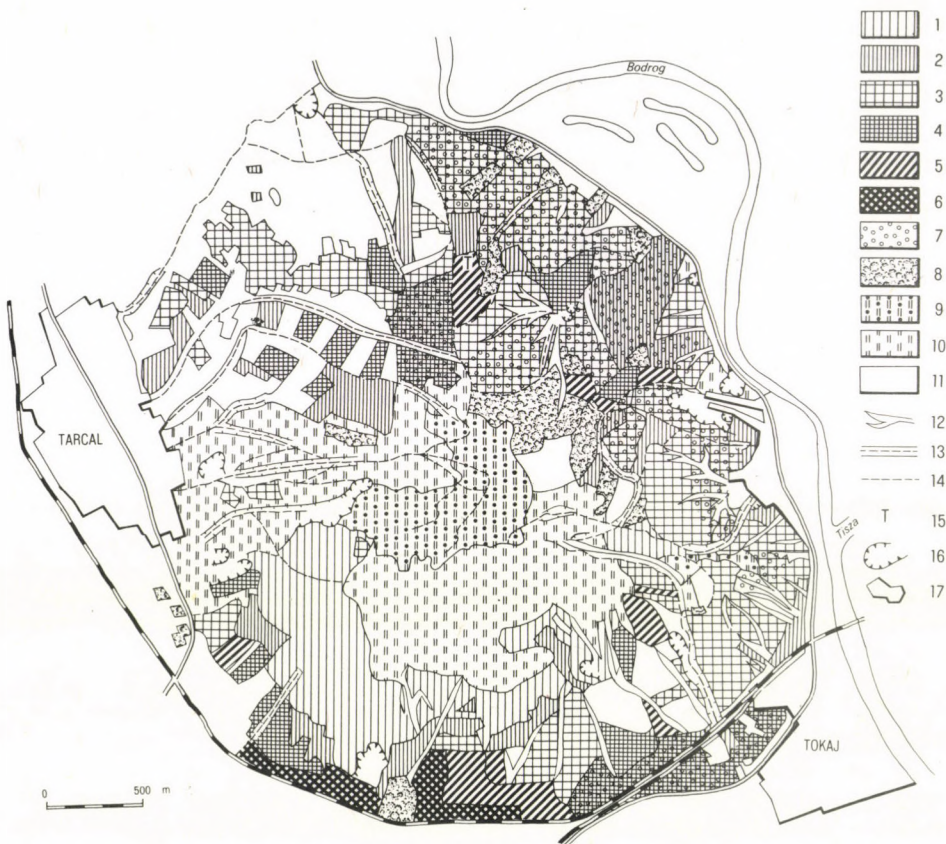
Nem, vagy csak időszakosan árutermelő jellegű a vizsgált egyéni szőlőterület 29,3%-a (65,1 ha). A termést vagy borként értékesíti a család, vagy elfogyasztja.

Az egyéni szőlőterület 56,3%-a (83,9 ha) árutermelő jellegű, ami Tokaj összes szőlőterületének 37,8%-a. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ez a terület jó termőképességű, csak azt, hogy a tulajdonos egy bizonyos mustmennyiséget évről évre lead.

A szőlő termőképességének becslésére a bejelentett musttermés alapján számítottunk átlagtermést. Abból indultunk ki, hogy mivel az 1971–1975. évek átlagában 72%-os volt a mustkinyerés, a tényleges termésátlag 12,9 q/ha lehetett. (Ha a bevallott musttermés kisebb a ténylegesnél, nyilvánvaló, hogy a termésátlag is alacsonyabb a valóságosnál.)

Esetünkben nem a tényleges termésátlag megállapítása volt a fő cél, hanem a termőképesség területi különbségeinek megállapítása.

* Kicsinyített másolat

20. ábra. A Tokaji(Kopasz)-hegy mezőgazdasági földhasznosítási térképe (Szerk.: Berényi I.)

1 = kipusztult szőlő; 2 = pusztuló szőlő; 3 = öregtermő, tőkehiányos, karózással művelt szőlő; 4 = öregtermő, újtott, karózással művelt szőlő; 5 = fiatal, karózással művelt szőlő; 6 = fiatal, huzalos támbereendezéssel művelt szőlő; 7 = gyümölcsfaköztés; 8 = erdő; 9 = cserje; 10 = kopár, gyengén füves felszín (nem hasznosított); 11 = szántóföld; 12 = vízfolyás; 13 = löszmélút; 14 = dűlút; 15 = teraszos művelés; 16 = kőbánya; 17 = belterület

A számítás szerint a dűlők termőképessége az alábbi:

Magasan a számított átlag (12,9 q/ha) feletti termésátlag jellemzi a Bartusz- és Békátó-dűlő szőlőit (20 q/ha felett).

Átlag feletti (14–18 q/ha között) a Baksa-, Malomfeli-, Csorgó-, Desseffy-dűlő, Kakasok útja, Máriás-, Nyesti- és Szirmai-dűlő termésátlaga. Az összes szőlőterület 52,5 ha.

Átlagos (12–13 q/ha) a terméshozam a Tajpó-, Palotás- és Isdenci-dűlőben (25,5 ha).

Átlag alatti (10–12 q/ha) a hozam az Aranyos-, Boglyos-, Dobó-, Pálkovácsi-, Pécsi- és Verebes-dűlőben (31,1 ha).

Mélyen átlag alatti (8 q/ha alatt) a termés a Szeles-, Lencsés-, Hitvány stb. dűlőben (34,2 ha).

Tokaj összes szőlőterületének termőképességét a fenti két módszer eredményének összegezésével a 13. táblázat tünteti fel.

A termőképesség megállapított típusai, területnagysága és termésátlaga alapján becsülhető Tokaj szőlőterületének össztermése (14. táblázat).

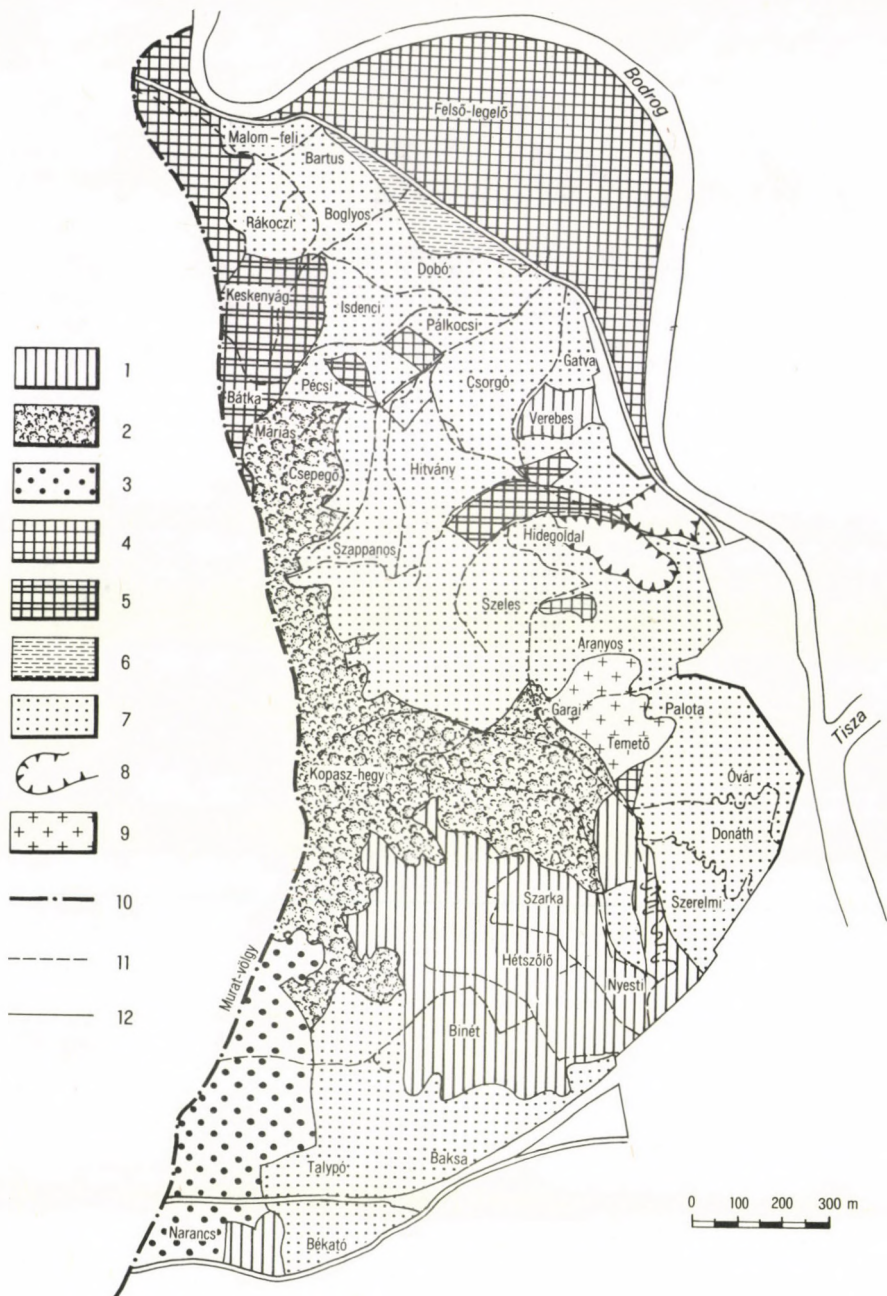

6. kép. A szőlőterület állagának területi típusai

1=kipusztult szőlő; 2=pusztuló szőlő; 3=öregtermő, tőkehiányos, karózással művelt szőlő;
4=öregtermő, újított, karózással művelt szőlő; 5=fiatal szőlő

7. kép. Tradicionálisan kialakított szőlőtőke egy pusztuló ültetvényben. Az 1978. október közepén készült felvételen a szőlőszemek aszúsodása is felismerhető

21. ábra. Tokaj mezőgazdasági területének birtokmegoszlása (1975) (Szerk.: B e r é n y i I.)

1 = állami gazdaság; 2 = erdőgazdaság; 3 = szőlészeti kutató intézet; 4 = termelőszövetkezet; 5 = szakszövetkezet; 6 = tanácsi terület; 7 = egyéni gazdaságok; 8 = bánya; 9 = temető; 10 = községhatár; 11 = dűlő; 12 = birtokhatár

13. TÁBLÁZAT

A szőlőterület termőképessége

A termőképesség típusai	Terület, ha	Az összes szőlőterület %-ában
Jó termőképességű szőlőterület	92,1	25,9
Közepesnél jobb termőképességű szőlőterület	52,5	14,8
Közepes termőképességű szőlőterület	25,5	7,2
Közepesnél gyengébb termőképességű szőlőterület	31,1	8,8
Gyenge termőképességű szőlőterület	34,2	9,6
Összes termő szőlő	235,4	66,3
Nem termő: pusztuló és kipusztult szőlő	119,6	33,7
Összes szőlő	355,0	100,0

14. TÁBLÁZAT

A szőlőtermelés nagysága

Típus	Számított termés- átlag, q/ha	Szőlőtermés, q
Jó termőképességű	25,0	2302,0
Közepesnél jobb termőképességű	16,0	840,0
Közepes termőképességű	12,0	318,0
Közepesnél gyengébb termőképességű	11,0	342,0
Gyenge termőképességű	8,0	273,0
Évi összes átlagos termés		4077,0

Ez a szőlőtermés az említett 72%-os mustkinyerés mellett évente 2935 hl mustot jelent, amelyből 1277 hl (az össztermés 43,5%-a) jut az egyéni kezelésben levő szőlőkre.

Az egyéni szőlő tulajdonosainak tényleges mustleadása 1975-ben 1389,4 hl volt.

A tapasztalatok szerint a tényleges szőlőtermelés 25–30%-kal lehet magasabb a számított értékeknél. 20%-os korrekció esetén a tokaji szőlőterület évente kb. 3600 hl mustot adhat.

A valóságban a termelt mustnak csak egy része kerül felvásárlásra (pl. 1975-ben a vizsgált 658 szőlőtulajdonos termésének 60%-át vásárolták fel, tehát a termés 40%-a borként, magasabb áron kerül eladásra).

A szőlő-, ill. bortermelés minőségének területi különbségeit az 1975-ben értékesített must minősége (mustfok) alapján állapítottuk meg. Az osztályozás alapja a dőlőnkénti kiszámított átlagos mustfok-érték volt:

- 22 mustfok feletti minőségű szőlő az Aranyos-, Kánya-, Pécsi-, Szerelmi- és Szirmai-dűlőben termett.
- 21–22 fokos, átlag feletti mustot adtak a hegy D–DK-i oldalán levő dűlők (Baksa, Békátó, Tajpó, Nyesti, Donát) és a Szappanos-, Melegoldal-dűlők sávjában termő szőlők (kb. 80 ha).
- Átlagos minőségű must (20–21 fok) a hegy ÉK-i lejtőin termett két sávban; Malomfeli-, Boglyos-, Bartusz-dűlő és a tőlük magasabban levő övezetben; Máriás-, Szeles-, Lencsés-dűlő (összesen 93 ha).
- 20 fok alatti musttermés jellemezte az É–ÉK-i lejtőket, pl. a Csepegő-, Hitvány- és Isdenci-, Pálkovácsi-, Dobó-dűlő szőlőit.

8. kép. A szőlősgazdák az erózió ellen ülepítő gödrök és hordalékot visszatartó venyige(vagy rőzse)-kőtegek szabályos elhelyezésével védekeztek

Az egyéni kezelésben levő szőlőknek csupán 42,8%-a van a legjobb termőképességet adó dűlőkben, 15%-a pedig kifejezetten a gyenge ökológiai adottságú dűlőkben terem. Ez utóbbi terület az összes musttermésnek csak 10%-át adja.

b) *A szőlő után a szántó* a legjelentősebb helyi mezőgazdasági erőforrás, amely Tokaj összes területének 24,5%-át foglalja el.

A szántó hasznosítása is több felhasználótól függ.

A szántó 39,5%-át hasznosítja a helyi szakszövetkezet, de 1975-ben a szántóföldi növénytermelés veszteséggel zárt. A gyenge hasznosítás több okra vezethető vissza: a szántó területileg szétszórtnak, tagosítatlannak, tápanyagszegénynek és vízrendezése elhanyagolt. A megemelkedett talajvíz miatt a szántó egy része évről évre belvizes.

1974–75-ben a szántó 46%-át búzával, 49%-át tavaszi árpával hasznosította a szakszövetkezet.

A talajadottságok miatt célszerűnek látszik a szálas takarmányfélék termesztése, ha a jövőben az állattenyésztés nagyobb szerepet kap. A szántó hasznosítása a közös és a háztáji állattartással összekapcsolva hatékonyabb lehetne.

c) *A rét és legelő* fél évszázaddal ezelőtt jelentős állatállomány tartását tette lehetővé, amelynek hasznosítása ma valamennyi üzemtípusban alacsony színvonalú.

A gyepterület gyenge hasznosítása nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy a szarvasmarha-állomány 1942–1975 között felére csökkent.

Ezt a folyamatot az állattenyésztésben némileg ellensúlyozta a sertésállomány kb. 30%-os emelkedése, de az elsősorban a szántóföldi növénytermelésre alapozott.

Tokaj közel 1000 hektár gyepterületének hasznosítása rendkívül alacsony színvonalú, aminek alapvető oka a vízrendezés hiánya. E nélkül a jövőben nem képzelhető el intenzív rét- és legelőgazdálkodás, ami az állattenyésztés igen hasznos takarmány-alapja lehetne.

d) *A kert és gyümölcsös* együttesen Tokaj összes területének 4,9%-a (138 ha), aminek hasznosítása a jövőben is elsősorban a családi jövedelem alakulásától függ. Az igaz, hogy a háztáji gazdálkodás keretei között a kert intenzívebb hasznosítása (primőr, zöldségféle, gyümölcs) elősegíthető, az így előállított termék a szövetkezeteken keresztül értékesíthető, ami végül is növeli a szövetkezet közös alapját. Ez a lehetőség ma még szinte teljesen kihasználatlan.

e) *Az erdő* korábban kielégítette a szőlőtermelés támaszkaró és a lakosság tűzifa szükségletét. Emellett az építkezésben is felhasználták, sőt a szomszédos alföldi községekben is értékesítették a fát.

A szakszövetkezet 22 ha erdejéből tisztítás és gyérítés révén 1975-ben 240 m³ fát termeltek ki.

3.4. Az idegenforgalom

3.4.1. Tokaj idegenforgalmának erőforrásai

A természeti adottságok kedvező együttese az idegenforgalmi vonzás igen fontos alkotó eleme. A Tokaji-hegy, a Tisza–Bodrog összefolyása és a síkság találkozása (Bodrogköz, Nyírség, Taktaköz) tájképi szépségekben gazdag környezetet alkot.

A szőlőterület Tokaj esetében nem egyszerű „művelési ág”, hanem az idegenforgalmat is erősítő tényező. A termőterület jelenlegi állapota – a tokaji borok szempontjából – ma a hitelrontás erejével hat. A tokaji szőlőterületnek nemcsak termelő funkciója van, az idegenforgalmon keresztül erősíti a „márkavédelmet”, növelheti a keresletet még akkor is, ha a látogató tisztában van azzal, hogy a „tokaji” nemcsak Tokajban termett és terem.

Tokaj műemléki épületei közül értékes a sótárnoki ház, a főtér kereskedő házai, amelyeket idegenforgalmi célra kellene felhasználni (szálló, vendéglő, múzeum stb.), mint pl. a Rákóczi-pincét. De hasonló célt kellene szolgálnia a volt Korona-szállónak és a zsinagógának is. Ezek idegenforgalmi célú felhasználása erősítené a település történelmi jellegét, vonzerejét.

Tokaj földrajzi helyzete erősíti az idegenforgalmi erőforrások hasznosításának lehetőségét, mert az üdülésre alkalmas terület szomszédságában van az ÉK-Alföld (Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár megye) több mint egymillió népszámaival és rendkívül szerény idegenforgalmi adottságaival.

A tömeges turizmus kialakulása természetesen a gazdasági–társadalmi fejlődés függvénye. Közismert, hogy nálunk az idegenforgalom csak a 60-as évektől bontakozott ki, amely felerősítette a belföldi turizmust is. Ez utóbbi szorosan összefüggött az életszínvonal emelkedésével, a közlekedés fejlődésével, és az idegenforgalmi létesítmények kiépítésével.

Az 1960–1970 között fellendült turizmus irányát a két világháború között kialakult idegenforgalmi–üdülési központok (Balaton, Budapest, meleg vízű fürdőhelyek, történelmi városok) határozták meg. A turizmus gyors fejlődésével ezek a helyek 10 év alatt telítődtek, ezért a 70-es évek elejétől – gyakran spontán módon – új üdülő–pihenő helyek alakultak ki. Ezzel az idegenforgalomnak, elsősorban a belföldi turizmusnak egy „decentralizációs” folyamata indult el.

Tokaj idegenforgalmának fellendülése is erre az időszakra esik (1965–1975) és különösen szoros kapcsolatban van ÉK-Magyarország gazdasági–társadalmi fejlődésével. E térség gyorsított iparfejlesztése, a városi népesség gyors növekedése (Debrecen, Nyíregyháza) létrehozta a belföldi turizmus társadalmi bázisát, az üdülési–pihenési

9. kép. Öreg-Tokaj látképe; a Nagy-Kopasz és a Bodrog közötti szűk területre zsúfolódik Tokaj kisvárosias beépítésű történeti településmagja

igény növekedését. Az itt élő népesség számára viszont az Északi-középhegység, elsősorban a Zempléni-hegység a leggyorsabban – hét végén is – elérhető, pihenésre alkalmas terület. Ez a forgalom szinte kizárólag Tokajon keresztül bonyolódik le, s egy része megfelelő fogadókészség esetén leköthető.

Az ÉK-Alföld népessége üdülési – hétfégi pihenési – igényének erősödése Tokaj idegenforgalmi pozícióját erősíti.

Ez az összefüggés 1971–1976 között már egyértelműen mutatkozott. A hétfégi forgalomban résztvevők 75%-a az említett két megyéből érkezett, megkezdődött a telekvásárlás és a vállalati (nyíregyházi és debreceni) üdülők létesítése.

3.4.2. Az idegenforgalom jelenlegi helyzete

Tokaj idegenforgalmát ma még az *átmenő forgalom* határozza meg. Becslések szerint 1976-ban május 1.–október 1. között szombat–vasárnaponként 3–4 ezer ember töltött 1–3 órát Tokajban. 1970-ben négy májusi vasárnap együttesen már 166 kiránduló autóbusz állt meg Tokajban; felük az Alföldről érkezett (B o r o s L. 1977).

Összességében 1970–1975 között évi átlagban 120–140 000 vendég fordult meg a községben; közülük 20 000 külföldi volt.

A növekvő vendégjárást a múzeumok látogatottsága is alátámasztja; a helytörténeti múzeum látogatóinak száma 1974-ben 16 500 fő (3000 külföldi), az 1975-ben létesített pincemúzeumé 21 000 (4000 külföldi), a helytörténeti múzeumé 23 000 fő volt.

A hosszabb tartózkodás, az *üdülés és pihenés* feltétele, az elszállásolási lehetőség az említett forgalomnövekedés ellenére sem javult, sőt romlott. Az 1960-as évek elején létesített 54 férőhelyes turisztaszálló megszűnt, ill. a DVTK sportkör kezelésébe ment át (1971), pedig évente kb. 5000 vendégéjszakát töltöttek benne. Az 1966-ban lé-

10. kép. Tokaj főterének K-i oldalát a XVIII. sz. derekán épült görög kereskedőházak szegélyezik

11. kép. Az idegenforgalom céljait szolgáló Rákóczi-pince

15. TÁBLÁZAT

A tokaji autós kemping forgalma (Boros L. adatai alapján)

Év	Vendégek száma	Vendégnapok száma	Külföldiek száma	Külföldiek az összes vendég %-ában
1970	8 590	12 550	4580	53,3
1974	14 100	16 300	5730	40,6
1975	9 289	13 502	4624	49,7

tesült autós kemping csupán idény jellegű elszállásolási lehetőséget teremt, de még így is 14 000 volt az évi átlagos vendégnapok száma 1970–1975 között (15. táblázat).

A fizetővendég-szolgálat szerény, csupán 2000–2500 fő évente a vendégek száma, amelynek 20%-a külföldi.

Az igen szolid elszállásolási lehetőségek ellenére 1970–1975 között évente 16–17 000 vendég éjszakázott Tokajban.

Emellett számításba kell vennünk a *vállalati üdülők* forgalmát is; pl. csupán a MÁV (Debrecen)-kemping 2000–3000 főt fogad évente. 1968–1975 között épült ki a Szabolcs-Szatmár megyei Tanács úttörő tábora, a nyíregyházi honvédség tiszti családi üdülője, a különböző ktsz-ek 15 hétvégi háza, a Szerencsi Cukorgyár, az Ózdi Kohászati Művek stb. üdülője. Ezek összesen további 6–8000 ember tartózkodását teszik lehetővé évente.

3.5. Tokaj szerepe a településhálózatban

3.5.1. A település központi szerepkörének alakulása

A századfordulón a Hegyalja településhálózatának csúcsán Sátoraljaújhely állt; megyeszékhely-voltából fakadó adminisztratív intézményhálózata hiánytalanul kiépült, gazdasági–kereskedelmi, s mindenekelőtt ipari súlya azonban nem érte el a megyeszékhely színvonalát. Szintén csak hiányosan látta el a megyeszékhely szintű funkciókat Nyíregyháza. Miskolc viszont teljes értékű megyeszékhely volt, s néhány, a regionális centrumokra jellemző intézmény is megtelepedett a századfordulóra a városban. E központokon kívül azonban a mai országterület ÉK-i részén teljes értékű város nem alakult ki; a kis központok sorában Tokaj hasonló szerepet töltött be, mint a környék többi kis, városias jellegű települése; a járási székhelyre akkor háruló feladatok többségét ellátták. Tokaj kiskereskedelmi, kisipari, közigazgatási szerepköre közel teljes; a századforduló járási székhely szintű kis központja jelentősebb egészségügyi és oktatási szerepkörrel nem is rendelkezett. *Sárospatak* kulturális szerepköre, lakosság száma, gazdasági ereje felülmúlta Tokajét, adminisztratív–közigazgatási szerepköre azonban nem volt. *Szerencs* közlekedéshálójai intézményei is kiépültek, de városi tradíciója, kereskedelmi szerepköre még szerényebb volt; *Abaujszántó* szerepköre hasonlított leginkább Tokajéhoz, távolabb pedig *Szikszó* hierarchikus szintje volt hasonló. *Tiszaölk* járási székhely volt – a Taktaköz néhány községe is Szabolcshoz tartozott a századfordulón –, de gazdasági–kereskedelmi–kulturális szerepköre jelentéktelen. E kis központok „piackörzete” nagyobb átfedésektől mentesen egymás mellett helyezkedett el, s a megyeszékhelyek felé irányuló forgalom is igen gyér volt. Tokaj környékén számos további település rendelkezett több-kevesebb „központi”

szerepkörrel (Mád, Tállya, Tolcsva, Bodrogkeresztúr, Tarcál). A két világháború között a fenn vázolt helyzet keveset változott; a kis központoknak csökkent a részesedése a városi javak ellátásában. A Hegyalján és a távolabbi környéken a központok egymáshoz viszonyított helyzetében csak annyi változás történt, hogy Sárospatak – járási székhellyé válva – a környező központok közül kiemelkedett.

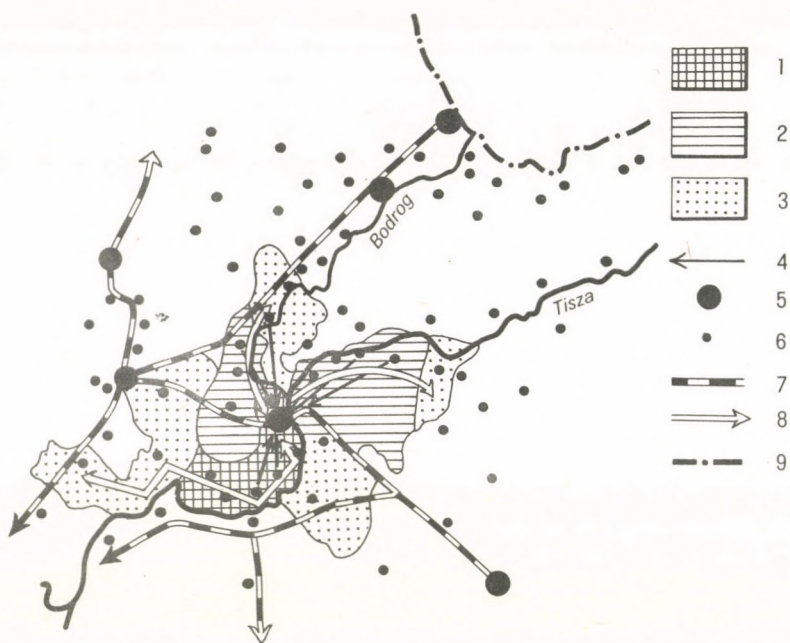
Mélyreható változások történtek viszont az ötvenes évek eleje óta. A történeti részben vázolt folyamatok eredményeként (a városi funkciók „intézményesülése”, a funkciók „vándorlása”) a közigazgatási központok szerepe megnövekedett, ugyanakkor megindult a közigazgatási beosztások folyamatos korrekciója. *Sátoraljaújhely* elvesztette megyeszékhely rangját, középvárosként illeszkedett a településhálózatba, s *Tokaj* és közvetlen környékére vonzást alig gyakorol. Szerepét Miskolc és néhány funkciócsoportban Nyíregyháza vette át. A tokaji és sárospataki járás már az ötvenes években megszűnt; mindkét település gyorsan süllyedt a hierarchikus rangsorban; 1960-ban már nem érték el a járási székhelyek átlagos színvonalát. A hatvanas években hasonló sorsra jutott Abaújszántó, Szikszó, Tiszalök. Tokaj távolabbi környékének városi funkciói egyre inkább Sátoraljaújhelyre és Szerencsre, ill. Nyíregyházára koncentráálódnak. Jelenleg a két regionális központ, Miskolc és Debrecen között elhelyezkedő Nyíregyháza megyeszékhely ranggal rendelkezik, egyre teljesebben látja el szerepkörét. Sátoraljaújhely kiemelkedik a környező kis központok sorából. Sárospatak, miután városi rangot nyert, oktatási–kulturális–idegenforgalmi szerepkörét megtartotta, bővítette, s így megközelíti a járási székhelyek hierarchikus szintjét. A többi kis központ azonban *minőségileg más, alacsonyabb szintű kategóriába került* (Tokaj, Abaújszántó, Szikszó, Tiszalök).

Így ma az adminisztratív, közigazgatási, társadalom- és gazdaságirányítási intézmények Sátoraljaújhelyen, Szerencsen, Nyíregyházán (s természetesen Miskolcon) központosulnak. A kis központok közül Sárospatak tartott meg, ill. épített ki legtöbbet városi szerepköréből. A közigazgatási beosztáshoz közvetlenül nem kapcsolódó szerepkörök (kiskereskedelem, szolgáltatások, oktatás, egészségügy) több-kevesebb „intézménye” továbbra is fennmaradt az egy hierarchikus fokkal hátrább szorult kis központokban (Tokaj, Szikszó, Abaújszántó, Tiszalök stb.). Ezek mennyiségét vizsgálva

16. TÁBLÁZAT

Tokaj és a környező központok városi szerepkörének néhány mutatója

Központ	Ruházati és iparcikkgazdaság				Középiszk. tanulók száma	Rendelő-intézeti óraszám
	millió Ft		1 főre jutó Ft			
	1960	1975	1960	1975	1975	
Tokaj	29,4	118,3	5800	24 100	441	6
Abaújszántó	32,0	59,0	7000	13 800	142	9
Szikszó	30,4	62,1	5000	10 200	180	44
Putnok	46,3	87,0	7200	12 100	362	—
Tiszalök	23,7	51,2	3900	8 200	233	26
Sátoraljaújhely	94,5	257,7	5800	14 760	1314	124
Sárospatak	65,2	189,6	5000	13 000	795	24
Szerencs	56,3	152,3	7200	17 800	400	17
Encs	16,9	87,4	8700	23 600	273	18
Mezőcsát	35,3	82,4	5400	12 300	229	11
Gönc	16,6	33,4	5400	10 400	—	6

22. ábra. Tokaj közlekedésföldrajzi helyzete (Szerk.: B e l u s z k y P.)

1 = vonzáskörzet I. öve; 2 = vonzáskörzet II. öve; 3 = vonzáskörzet III. öve; 4 = legelőnyösebb kapcsolatok Tokajjal; 5 = központok; 6 = községek; 7 = vasútvonalak; 8 = közvetlen autóbuszjáratok; 9 = országhatár

megállapítható, hogy Tokaj viszonylag tekintélyes mennyiséget őrzött meg e téren szerepköréből. Erre utal a kiskereskedelmi forgalom, az egészségügy, az oktatás néhány adata (16. táblázat).

Különösen kiemelkedő Tokaj kiskereskedelmi szerepköre, de az oktatásban is meghaladja a hasonló központokat (Abaújszántó, Szikszó, Putnok, Tiszalök), sőt több járási székhelyet is (Encs, Szerencs, Mezőcsát, Edelény). Az egészségügyi ellátás terén helyzete hátrányosabb, de a megye legtöbb hasonló központjában az egészségügyi szakellátás nem kielégítő színvonalú.

3.5.2. A település mai központi funkciói és azok vonzáskörzete

3.5.2.1. A közlekedésföldrajzi helyzet

A települések központi szerepkörének méreteit, s vonzáskörzetük térbeli kiterjedését messzemenően megszabják a forgalmi lehetőségek, a tömegközlekedés kapcsolatai (22. ábra).

A Tokajt érintő, ill. a Tokajból kiinduló tömegközlekedési autóbuszjárat-irányok száma alapján a nagyközség csomóponti szerepe nem jelentős.

Tokajból három „autóbusz-viszonylat” indul:

- A Tokaj–Rakamaz–Gávavencsellő–Tiszabercel járat 6 községgel (Rakamaz, Tímár, Szabolcs, Balsa, Gávavencsellő, Tiszabercel) teremt kapcsolatot. E vonal mentén kereken 17 000 ember él.
- A Tokaj–Prügy–Taktaharkány vonal mentén elhelyezkedő 7 községben (Tiszaladány, Tiszatardos, Csobaj, Taktabáj, Prügy, Taktakenéz, Taktaharkány) 11 000 fő él.
- A Tokaj–Bodrogszegi–Olaszliszka vonal által Tokajhoz kapcsolt 5 község lakóinak száma 8000 (Bodrogkeresztúr, Bodrogszegi, Szegilong, Olaszliszka, Vámuşújfalú).

A Miskolc–Szerencs–Tokaj–Nyíregyháza vasútvonal további három, népes községet (Mezőzombor, Tarcál, Nyírtelek) sorol Tokaj „elérhetőségi körzetéhez”. Az átszállás nélkül, közvetlenül elérhető területen tehát összesen 21 község közel 50 000 lakosa él. Ez az érték a környező központokhoz képest közepes nagyságú, de kellő háttérrel biztosít Tokaj egyes városi funkcióinak működéséhez.

A környező községek forgalmi orientációját a tömegközlekedési járatirányok mellett a

- szomszédos központokkal fennálló forgalmi kapcsolatokat,
- az időtávolság és a
- járatsűrűség befolyásolja.

Tokaj környékének egyetlen községe sem tartozik kizárólag a település forgalmi teréhez:

- a Taktaköz községeit Prügyön keresztül közvetlen autóbuszjárat kapcsolja Szerencshez;
- a vasút menti falvaknak Szerencsrel (Tarcál, Mezőzombor), vagy Szerencsrel és Sárospatakkal, ill. Sátoraljajúhellyel (Bodrogkeresztúr, Bodrogszegi, Szegilong stb.) is közvetlen összeköttetésük van;
- a szabolcsi községek közül Rakamaz és Nyírtelek közvetlen vasúti összeköttetéssel rendelkezik Nyíregyháza felé; Balsa, Gávavencsellő és Tiszabercel ugyancsak rendelkezik vasúti összeköttetéssel a megyeszékhely felé (Nyíregyháza–Balsa keskeny nyomtávú vonal); Tímár és Szabolcs lakossága viszont csak átszállással – Rakamazon keresztül – érheti el Nyíregyházát.

Az időtávolságok és a járatsűrűség természetesen bizonyos központok felé kedvezőbb forgalmi kapcsolatokat biztosít.

Tokaj 30'-es izokrónján belül 12 község (Szerencs figyelmen kívül hagyásával) 30 500 lakója él. Ez az érték Szerencs esetében 44 000, Sárospatak esetében 49 000, Sátoraljajúhely esetében 38 000, Rakamaz esetében 22 000 fő. A 45'-es izokrón által közrezárt terület lakosság száma 40 000 főre emelkedik (ebbe az értékbe nem számoltuk bele a 45'-es izokrónon belül elhelyezkedő Nyíregyházát és Szerencset). Tokaj háromnegyed órás izokrónja néhány kivétellel eléri a közvetlen járatok végpontjait. Csupán Taktakenéz, Gávavencsellő és Tiszabercel esik Tokaj 45'-es izokrónján kívül.

Azon a területen, amelyről a legrövidebb idő alatt Tokaj érhető el (az időtávolságok alapján kijelölhető közlekedésföldrajzi vonzáskörzet), 13 község található (Tiszaladány, Tiszatardos, Csobaj, Bodrogkeresztúr, Bodrogszegi, Szegilong, Tarcál, Rakamaz, Tiszanagyfalú, Tímár, Szabolcs, Balsa, Gávavencsellő).

E községekben összesen 27 500 ember él. Ha az egyes központok közlekedésföldrajzi vonzáskörzetei közé egy 10'-es átmeneti övet iktatunk – amelyet egyaránt sorolhatunk a szomszédos központok bármelyikének közlekedésföldrajzi teréhez –, akkor a sor Taktabájjal, Olaszliszkával, Mezőzomborral és Nyírtelekkel bővül, viszont a fent felsorolt 13 község közül Tiszatardosról, Csobajról, Tarcálról, Bodrogszegiről Szerencsre, Szegilongról Sárospatakra, Gávavencsellőről Nyíregyházára is hasonló idő alatt lehet utazni, mint Tokajba. Tehát az időtávolságok mindössze 7 községet sorolnak

egyértelműen Tokaj közlekedésföldrajzi vonzáskörzetébe (lakosság számuk kb. 14 000 fő).

Végül a járatszámok tovább differenciálják a környező községek személyforgalmi orientációját: a Taktaközze naponta átlagosan 7 járatpár bonyolítja le a forgalmat, megfelelő gyakoriságú kapcsolatteremtést biztosítva, ugyanakkor egyértelműen Tokaj felé terelve a forgalmat; Tiszaladány, Tiszatardos, Csobaj, Taktabáj ugyanis Szerencs felé csupán napi egy járatpárral rendelkezik. Prügy viszont már egyértelműen Szerencs közlekedésföldrajzi vonzáskörzetébe tartozik, az alacsonyabb költség- és időtávolságok mellett a tömegközlekedési járatok gyakorisága is Szerencs felé orientálja (Szerencsrel átlagosan napi 13, Tokajjal 7 járatpár teremti kapcsolatot). E vonalon Taktakenéz és Taktaharkány a járatszámok alapján kifejezetten Szerencshez kapcsolódik.

A Hegyalja néhány községe felé kapcsolatot teremtő Tokaj–Olaszliszka autóbusz-vonalon napi 2 járatpár közlekedik (csak munkanapokon). A Szerencs–Sátoraljaújhely vasútvonal nagyobb járatsűrűsége e községekben csökkenti Tokaj forgalmi jelentőségét.

A szabolcsi községeket napi két közvetlen autóbuszjáratpár kapcsolja Tokajhoz, emellett rakamazi átszállással (autóbusz–vonat) is elérhető a település. A környező központokkal (Nyíregyháza) sem kedvezőbbek a forgalmi kapcsolatok, így a viszonylag alacsony járatszám nem befolyásolja különösebben a forgalom irányát.

A vasútvonalak mentén fekvő községek azonos és megfelelő gyakorisággal érhetik el a vasútvonal mentén fekvő központokat.

A vázolt tényezők figyelembevételével *Tokaj közlekedésföldrajzi vonzásterülete a következő övezetekre bontható:*

a) A Tokaj–Taktaharkány autóbuszvonal mentén fekvő községek közül Tiszaladány, Tiszatardos, Csobaj és Taktabáj Tokaj *egyértelmű* és csaknem *kizárólagos* közlekedésföldrajzi vonzáskörzetéhez tartozik. Valamennyi Tokajhoz esik legközelebb időben (vagy a határövezetbe tartozik); az időtávolságok csekélyek; a községek legtávolabbi, Taktabáj 36'-nyire fekszik Tokajtól. A járatsűrűség is egyértelműen Tokajhoz kapcsolja e négy községet, amelyeknek Tokaj az egyetlen, a távolabbi környék felé nyíló kapuja.

Tokaj a birtokában levő „városi javak” elosztásakor e községekre a forgalmi orientáció révén vetélytárs nélkül számíthat.

b) A második övezetet az időtávolságok, a megfelelő járatsűrűség *egyértelműen* Tokaj felé orientálja, ám e községek már más központok felé is nyitottak. Ebbe az övezetbe sorolható Tarcál, Bodrogkeresztúr és Bodrogszegi.

Az előzőekben említett szabolcsi községek számára is Tokaj a legrövidebb idő alatt, s a legkisebb költséggel elérhető központ; ám egyrészt az alacsonyabb járatsűrűség (ill. az átszállási kényszer), másrészt Nyíregyháza felkeresésének lehetőségei csökkentik Tokaj egyeduralmát. Figyelembe kell vennünk, hogy Rakamaz maga is bizonyos mértékig Tokaj versenytársa (kiskereskedelem, szolgáltatások, munkaerővonzás stb.), s így a Tokaj felé irányuló forgalmat is megszorítja.

A következő községek sorolhatók még ebbe az övezetbe: Rakamaz, Tímár, Szabolcs, Balsa, Gávavencsellő.

Összesen tehát 8 község 19 000 lakossal alkotja *Tokaj közlekedésföldrajzi vonzáskörzetének második övét, ahonnan Tokaj felkeresése előnyös, a forgalmi kapcsolatok támogatják a központ vonzását, ám végső soron a központi funkciók kínálatának összetétele, színvonala és mennyisége dönti el a vonzási irányokat.* (Az a–b övezet együttes lakossága 22 500 fő.)

c) Néhány további községnek közvetlen forgalmi kapcsolata van Tokajjal, ám *egyértelműen más központok közlekedésföldrajzi vonzáskörzetébe sorolhatók* (Prügy, Taktakenéz, Mezőzombor, Szegilong, Olaszliszka, valamint a szabolcsi Tiszabercel).

Ide sorolható Tiszanagyfalu és Tiszaeszlár is, ahonnan ugyancsak átszállással közelíthető meg Tokaj, ám az időtávolság csekély (25, ill. 34 perc). Így 8 község (lakosság számuk 17 000 fő) alkotja Tokaj közlekedésföldrajzi vonzáskörzetének külső övét, ahonnan – ha ezt Tokaj központi szerepkörű intézményei indokoltá teszik – nehézségek nélkül fel lehet keresni a nagyközséget.

Tokaj közlekedésföldrajzi vonzáskörzetének összefoglaló adatai:

1. *Legelőnyösebben felkereshető terület:*
 - a) kizárólagos övezet: 4 község, 3500 lakos,
 - b) részleges övezet: 8 község, 19 000 lakos.
2. *Közvetlen forgalmi kapcsolatban levő terület:*
8 község, 17 000 lakos
Összesen: 20 község, 39 500 lakos

3.5.2.2. A közvetlen környék településhálózati sajátosságai

A *Hegyalja* társadalmi–gazdasági fejlődése már a középkor végén létrehozta a kis mezővárosok, népes falvak sorát, amelyek kiemelkedtek a távolabbi környék falvai közül.

Városi jellegű funkcióik – különösen a századforduló óta – fokozatosan a környező központokba húzódtak, de népességszámuk, alapfokú funkcióik fejlettsége ma is a megye községi átlaga felett van.

A hegyaljai községek átlagos lélekszáma megközelíti a háromezret (Tarcál 4266, Mád 3804, Tállya 3796 fő), lehetőséget teremtve az alsófokú funkciók megtelepítésére.

Iparcikkforgalmuk (kerekén 4000 Ft) kétszerese a megyei falusi átlagnak; Bodrogkeresztúron 14 090 Ft, Tarcalon 5788 Ft, Olaszliszván 4715 Ft az 1 főre jutó iparcikkforgalom. Kisipari ellátottságuk hagyományosan magas szintű (a magánkisiparosok száma Tarcalon 27, Tállyán 25 stb.), a falvak jó részében a szolgáltató szövetkezeteknek, vállalatoknak felvevőhelye van, többségük piacot, vásárt tart. Alapfokú intézményellátottságuk is megfelelő – általános iskola, óvoda, körzeti orvos, gyógyszertár stb. –, minden második hegyaljai község alapellátottsága megfelel többé-kevésbé az alsófokú központokkal szemben támasztott kritériumoknak. A településhálózat-fejlesztési tervek Tarcál, Tállya, Mád, Erdőbénye, Bodrogkeresztúr, Tolcsva, Olaszliszka alsófokú központtá fejlesztésével számolnak.

Közlekedési helyzetük is kedvező, többségük közvetlenül elérheti a Hegyalja központjait és Miskolcot. E településhálózati sajátosságok eredménye, hogy a városok felé irányuló forgalmat a helyi lehetőségek megsűrűrik, különösen azon funkciócsoportok terén, amelyekben Tokaj vonzása is számottevő (kiskereskedelem, szolgáltatások). Részben ezért, részben jó közlekedésföldrajzi adottságaik következtében még a közeli hegyaljai községeknek (Tarcál, Bodrogkeresztúr, Bodrogszegi stb.) sem lehet egyértelmű központja Tokaj. Igaz viszont, hogy a népesség mobilitásának régi hagyományai vannak, s ez a kapcsolatok gyakoriságát növeli.

A *Zempléni-hegység* kis népességű, elzárt, a városi javakra nagymértékben rászoruló községei közül csak néhány (Sima, Baskó, Erdőbénye) tart laza kapcsolatot Tokajjal.

A *Taktaköz* Tokaj közlekedésföldrajzi vonzáskörzetéhez tartozó községeinek átlagos lélekszáma 1240 fő, alig egyharmada a hegyaljai átlagnak. E települések a falusi fejlődés hagyományos útját járták, elzárt fekvésük következtében még ma is agrár jellegűek, lokális funkcióik is fejletlenek (az 1 főre jutó iparcikk-forgalom 1320 Ft). Mindennek következménye, hogy e falvak lakói a mindennapi szükségleteket kielégítő iparcikkeket, élelmiszereket, alapszolgáltatásokat sem tudják lakóhelyükön beszerezni, azokért a környező központokat keresik fel. Miután a mindennapos igények kielégítésekor elsőrendűen nem a választék, hanem a központok elérhetősége szabja meg a vonzódás irányát, Tokaj szerepe igen jelentős lehet e községekben.

Szabolcs-Szatmár megyének Tokaj közlekedésföldrajzi vonzáskörzetébe tartozó községeinek lélekszáma magasabb, 2800 fő, de Gávavencsellő és Rakamaz lakossága felülmúlja az 5000 főt is. E két utóbbi község kiemelt alsófokú központ, alapellátásuk fejlett, néhány „központi funkció” – szaküzletek, szolgáltatások, Gávavencsellőn középiskola, szakrendelés stb. – is megszűri a Tokaj felé irányuló lehetséges forgalmat. Rakamaz munkaerővonzása is számottevő. A többi község ellátottsága már nem éri el a falusi szintet sem, egykori egyoldalú agrárgazdálkodásuk révén nagymértékben rá voltak utalva a közeli piacközpontokra, elsősorban Tokajra, ahol az erdőgazdálkodás (épületfa, háziipari termékek stb.), bor- és gyümölcsstermelés, a kisipar stb. termékeit szerezték be.

3.5.2.3. Tokaj központi szerepköre. Kiskereskedelem, piac

Noha Tokaj kereskedelmét az elmúlt évtizedekben is érzékeny csapások érték – a nagykereskedelem, borkereskedelem koncentrációja, a kereskedelmi életben jelentős szerepet betöltő zsidó lakosság elhurcolása a második világháború alatt, a kiskereskedelem államosítása után a kereskedelmi tevékenység irányításának, szervezésének, ellenőrzésének a közigazgatási központokba való áttelepedése stb. – ma is ez a legjelentősebb és legszembetűnőbb városi funkció Tokajban. A második világháborút követő visszaesés után – 1930-ban 220 keresőt, 1949-ben csupán 105 keresőt tartott el a kereskedelem – Tokaj kiskereskedelmének *méretei, s a környék ellátásában betöltött relatív szerepe napjainkban egyaránt növekszik.* (17. táblázat). Az 1970-es népszámláláskor 235 kereskedelemből élő keresőt írtak össze.

17. TÁBLÁZAT

Tokaj kiskereskedelmi szerepkörének alakulása 1960–1975 között

Év	Ruházati és iparcikk-forgalom 1000 Ft	1 főre jutó ruházati és iparcikk-forgalom Ft	Ellátott lakosság (számított érték)	Ellátott vidéki lakosság (számított érték)	1 főre jutó forgalom a megyei %-ában
1960	29 400	5 800	9 483	4453	187
1964	40 330	8 600	12 603	7924	268
1969	55 481	11 400	11 558	6688	238
1972	73 521	13 870	11 192	5354	170
1975	118 285	24 120	13 258	8358	270

A ruházati- és iparcikkforgalom az 1960. évi 29,4 millió Ft-ról 1975-ig 118,3 millió Ft-ra növekedett, az 1 főre jutó forgalom pedig 5800 Ft-ról 24 120 Ft-ra nőtt. *A növekedés üteme meghaladta a megyei kiskereskedelmi forgalom növekedését;* míg 1960-ban az 1 főre jutó forgalom a megyei átlag 187%-át, addig 1975-ben 270%-át tette ki. *Mindez egyértelműen arra utal, hogy a kiskereskedelmi szerepkör súlya a környező településekhez és központokhoz képest is növekszik.* Növekedett az ellátott lakosság száma is, 9480-ról 13 260-ra. Ebből az ellátott vidéki lakosság száma 8500 fő körül van (1960-ban még csak 4500 fő). Így a központ alacsony lélekszáma ellenére a kereskedelmi forgalom méretei is előkelő helyet biztosítanak Tokajnak a megye kereskedelmi központjai sorában. Tokaj az iparcikkforgalom alapján a 9. helyet foglalja el, megelőzve a népesebb, járási székhely-funkciókkal rendelkező

Edelényt, Mezőcsátot, az ugyancsak járási székhely Encset, s nincs nagyságrendi különbség Tokaj, valamint Leninváros (!), és Szerencs iparcikkforgalmában. A hasonló jellegű környező központok (közigazgatási központi szerepkörüket veszített hagyományos kis központok) sorában pedig határozottan kiemelkedő szerepet játszik Tokaj: Abaújszántó iparcikkforgalma Tokajénak pontosan a fele, Szikszó forgalma 53%-a, Putnoké 74%-a. A Tokaj közlekedésföldrajzi vonzáskörzetéhez tartozó szabolcsi falvak ellátásában ugyancsak részt vevő, Tokajnak bizonyos konkurenciát támasztó Rakamaz forgalma pedig jelenleg még Tokaj forgalmának egyharmadát sem teszi ki. Még kiemelkedőbb Tokaj helyzete, ha a település nagyságához viszonyítjuk a kiskereskedelmi forgalmat. A megyében csak Encs helyzete hasonló (18. táblázat).

18. TÁBLÁZAT

A környező központok kiskereskedelmi szerepkörének méretei 1975-ben

Központ	Iparcikkforgalom 1000 Ft	A kiskereskedelmi hálózat alapterülete, m ²	1 főre jutó iparcikkforgalom Ft	Ellátott lakosság (számított érték)	1 főre jutó forgalom a megyei %-ában
Tokaj	118 258	2663	24 120	13 258	270
Szerencs	152 282	4745	17 850	17 744	200
Sárospatak	189 536	7019	13 035	21 248	146
Sátoraljaúj- hely	257 739	9191	14 753	28 894	165
Abaújszántó	59 071	2569	13 850	6 622	155
Leninváros	135 323	5429	11 277	15 170	126
Mezőcsát	82 440	2508	12 322	9 242	138
Rakamaz	35 435	2071	6 721	4 102	78
Encs	87 443	3228	33 632	9 803	377
Edelény	922 666	3494	9 964	10 388	112

Végeredményben a *kiskereskedelmi szerepkör Tokaj egyik jellegmeghatározója*, amely a kereskedelemben foglalkoztatottak arányából (1970-ben 11,2% volt) nem is tűnik ki egyértelműen, s *Tokaj településhálózati szerepének megítélésakor feltétlenül fokozott figyelmet érdemel. Bizonyítja, hogy a központi szerepkör hanyatlása ellenére bizonyos funkciócsoportokban* (úgy tűnik előzetesen, hogy az adminisztratív kötődésektől mentesebb funkciókban) *még ma is figyelemre méltó súlyt képvisel.*

Három tényező még inkább kiemeli Tokaj kiskereskedelmi forgalmának nagyságát:

1. Általános jelenség, hogy a kiskereskedelmi vonzás más célú „kapcsolatteremtésekhez” is kötődik, vagyis az egyéb funkciók vonzása növeli a kereskedelemnek a környékre gyakorolt vonzását. Márpedig Tokaj alig rendelkezik ilyen vonzással (jelentéktelen a napi munkába járás a környékről Tokajba, nincs közigazgatási, egészségügyi vonzása stb.). Az idegenforgalom forgalomművelő hatása, miután a vendéglátás és az élelmiszerkereskedelem forgalmát figyelmen kívül hagytuk, nem jelentős.

2. A forgalom java része a második világháború előttről örökölt, elavult és elaprózott üzletekben bonyolódik le. A bolthálózat alapterülete 1960 óta alig növekedett; jelenleg 2663 m². Egy-egy bolt átlagos alapterülete 58,3 m² (Leninvárosban 175,1; Sárospatakon 132,4; Encsen 111,3; Sátoraljaújhelyen 104,4 m²). Az alapterületre jutó forgalom a legnagyobb a megye központjai közül: Tokajban 1 m² alapterületen 54 740 Ft az évi forgalom, a modern üzlethálózattal rendelkező Kazincbarcikán 46 600, Leninvárosban 45 540, de Sárospatakon csak 39 430, Abaújszántón 31 180 Ft stb. A bolthálózat differenciáltsága, szakosodása sem éri el a kívánatos színvonalat;

12. kép. A terepadottságokhoz igazodóan kanyargó főutcában az emeletes épületek földszintjét elfoglaló kisvárosi üzletsor (ma az egykori boltok egy része használaton kívül) váltakozott földszintes, kisvárosi jellegű lakóházakkal

13. kép. Jellemző, a századfordulóra jellemző állapotokat konzerváló üzletsor a főutcának a vasútállomásra vezető déli szakaszán

14. kép. Az egykori üzletek egy részét lakóházak, szolgáltató egységek foglalták el

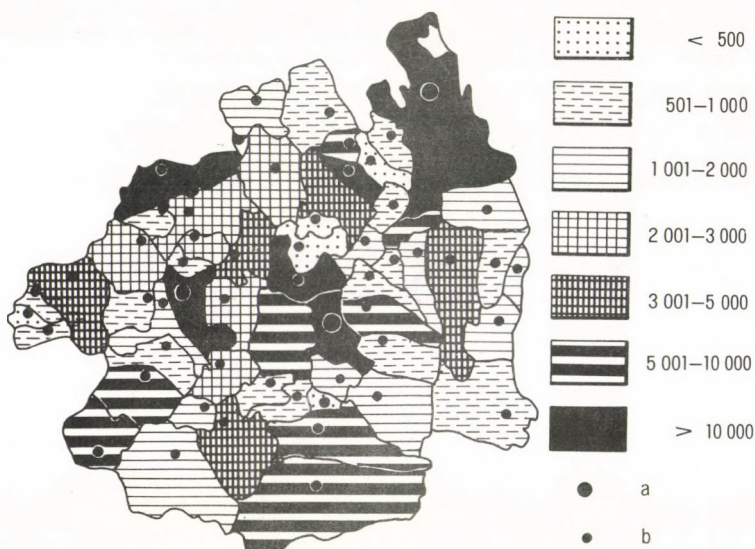
speciálisabb szaküzletekkel (optikai, fotocikk-szaküzlet, óra- és ékszerbolt, bőrdíszmű, gyermekruházat stb.) Tokaj nem rendelkezik.

3. Végül a „potenciális” vonzáskörzet kereskedelmi ellátottsága jobb, mint a megye vidéki területeinek legnagyobb részén. A környező községek közül Tarcsl, Bodrogkeresztúr, Rakamaz, Erdőbénye, Gávavencsellő szintén rendelkezik szakboltokkal, a kisebb községek iparcikk ellátása is magasabb szintű, mint a megye falvainak átlaga. Míg pl. az encsi járás falvaiban az 1 főre jutó iparcikkforgalom 1785 Ft, a szerencsiben 3640 Ft volt 1975-ben (a Tokaj környéki községek 1 főre jutó forgalmáról a 23. ábra tájékoztat).

E korlátozó tényezők ellenére kialakuló jelentős forgalom a még mindig számottevő központi szerepkörből, a tradíciókból, a kedvezőtlen műszaki adottságok ellenére színvonalas kereskedelem-szervezésből, kereskedelmi tevékenységből fakad. A kiskereskedelem vonzása a fő forgalmi tengelyre (Miskolc–Szerencs–Tokaj–Nyíregyháza) merőlegesen a legintenzívebb; a konkurens központok határárterébe nyomul be. Reprezentatív felmérések (B o r o s L. 1977.) szerint 8 községből a vásárlási kapcsolatok 40–60%-a Tokaj felé irányul, a fennmaradó rész jut a konkurens központokra (elsősorban Szerencs és Miskolc, ill. Nyíregyháza). E 8 községből négy a Tokaj kizárólagos közlekedésföldrajzi vonzáskörzetét alkotó taktaközi község (Tiszaladány, Tiszatardos, Csobaj és Taktabáj).

Ezen községek lakosai legalább kéthetente, de Tiszatardosról, Tiszaladányból hetente felkeresik a tokaji üzleteket.

További négy község Szabolcsból vonzódik intenzíven Tokaj felé (Rakamaz, Tímár, Szabolcs, Balsa). E községekből Nyíregyháza lényegesen nehezebben érhető el, mint Tokaj. Feltűnő viszont, hogy a két alsófokú központ (Rakamaz, Gávavencsellő) nem szűri meg jobban a Tokaj felé irányuló forgalmat. Egyes boltokban a rakamazi vásárlók

23. ábra. Egy főre jutó iparcikkforgalom Tokaj környékén, Ft (1975)
(Szerk.: Beluszky P.)

a = kereskedelmi központ; b = községek

forgalma felülmúlja a tokajiakét, szükségleteik nagyobb hányadát szerzik be Tokajban, mint lakóhelyükön (19. táblázat).

A 19. táblázat adataiból kitűnően Tokaj vezető szerepe vitathatatlan, Nyíregyháza átfedése nem teszi kétségesé Tokaj szerepét, Rakamaz vonzása pedig eddig nem érte el Tokajét, noha — hiányos adataink szerint — vonzása, bolthálózatának fejlődése nyomán erősödik erre a területre.

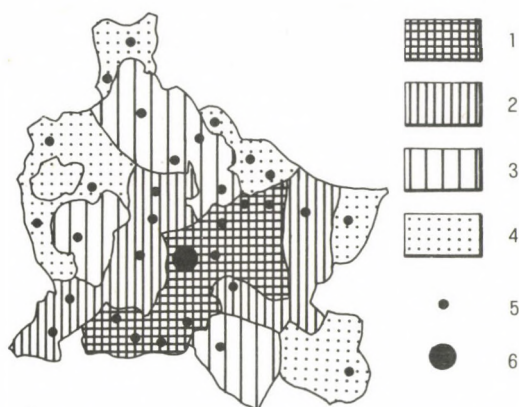
19. TÁBLÁZAT

A kiskereskedelmi vonzódás irányai Tímár esetében (Boros L. adatai)

Árucikk	A kiinduló kapcsolatteremtések iránya, %				
	Tokaj	Rakamaz	Nyíregyháza	Miskolc	Tímár
Ruházat	40	25	20	10	5
Cipő	50	40	7	—	3
Bútor	60	10	20	10	—
Vas-műszaki áruk	40	30	20	—	10
Tűzép áruk	50	50	—	—	—
Háztartási cikkek	15	30	5	—	50
Élelmiszer	15	5	10	—	70

Végeredményben tehát 8 község — lakosságszámuk 12 000 fő — alkotja Tokaj kiskereskedelmi vonzásterületének magját, ahol Tokaj a leglátogatottabb központ (24. ábra).

További 7 községből is a kapcsolatteremtések legnagyobb hányada (egy-kétötöde) Tokaj felé irányul, ám a vonzás intenzitása csekélyebb, Tokaj vonzása nem tett szert

24. ábra. Tokaj kiskereskedelmi vonzáskörzete (Szerk.: Beluszký P.)

1 = a vonzáskörzet magja; 2 = intenzíven vonzott terület; 3 = rendszeres vásárlások övezete; 4 = szórványos vásárlások övezete; 5 = községek; 6 = kereskedelmi központ

abszolút többségre. E községek egy része maga is rendelkezik az alapvető iparcikkeket árusító szaküzlettel (Tarcál, Bodrogkeresztúr, Gávavencsellő), sőt némi kereskedelmi vonzással is. A zempléni részen Tarcál, Bodrogkeresztúr, Bodrogszegi, továbbá Taktakenez, Prügy tartozik ehhez az övezethez, számottevően vonzóva Szerencs és Miskolc, ill. az előbbieket Sárospatak és Sátoraljaiújhely felé is. A szabolcsi részen Gávavencsellő és Tiszanagyfalu tartozik ehhez az övezethez, a két község lakosságszáma 7400 fő. Ez az övezet már élénkebben reagálhat a közlekedésföldrajzi kapcsolatok változására, a központok bolthálózatának, kínálatának módosulására, ettől függően küld több-kevesebb vásárlót Tokajba vagy a szomszédos központokba.

Végül is 15 község 31 000 lakója alkotja azt az övezetet, amelyet rendszeres, intenzív kiskereskedelmi kapcsolat fűz Tokajhoz, s ahol a nagyközség magáénak tudhatja legalább a forgalom relatív többségét.

Mintegy tucatnyi további község tart fenn rendszeres kapcsolatot Tokajjal (főleg a Hegyalja községei, Szegilong, Olaszliszka, Erdőbénye, Mád, Tállya, Mezőzombor), de e községek már elsődlenül más központok felé vonzódnak.

Az egyes terület egységek jelentőségét a forgalom alakításában a vas- és műszaki bolt vonzása reprezentálja. A bolt forgalma naponta kb. félezer fő. Ebből helyi vásárló 20%, szabolcsi (Rakamaz, Tímár, Szabolcs, Balsa, Gávavencsellő, Tiszabercel, Tiszanagyfalu, Tiszaeszlár) 40%, taktaközi 20%, hegyaljai 15%, egyéb 5%.

Feltűnő a szabolcsi falvak részesedése a forgalomból: a vidéki vásárlóknak kereken fele e községek közül érkezett Tokajba.

A helyi ÁFÉSZ 10 községben – Erdőbénye, Szegilong, Bodrogszegi, Bodrogkeresztúr, Tokaj, Tarcál, Tiszaladány, Tiszatardos, Csobaj, Taktabaj – folytat kereskedelem-szervező tevékenységet.

A tokaji piac és a hetivásárok szerepét egyrészt a különböző jellegű agrártermelést folytató körzetek közti termékcserre, ill. a Tokaj egyoldalú mezőgazdálkodása következtében fellépő szükségletek növelték. Az ötvenes években forgalmasabb napokon kb.

250 eladó, átlagosan 110–120 eladó jelent meg a piacon. Ekkor még számottevő volt a fa- és szénapiac is. Ma átlagosan 80–90 eladó hozza fel naponta áruját. A felmérések szerint csupán 8–10%-uk tokaji. Ma a piac ellátásában szinte kizárólag a taktaközi és a szabolcsi községek vállalnak szerepet. Az eladók kb. kétharmadát három község, Tiszaladány, Rakamaz, Tímár küldi, rendszeres résztvevői még a tokaji piacnak a tiszatardosi, szabolcsi és taktabáji eladók. Tarcál és Bodrogkeresztúr maga is tart piacot, így a vonzáskörzet a Taktaköz négy és Szabolcs ugyancsak négy–öt községére terjed ki; a vonzás intenzitása csak három község irányából számottevő.

3.5.2.4. Szolgáltató funkciók

A kiskereskedelemhez hasonlóan Tokaj jelentős szerepre tett szert a szolgáltató funkciók ellátásában. Felsőház kisiparosa mellett mintegy két tucat ktsz-részleg, vállalati fiók, kirendeltség vesz részt Tokaj és a környék lakosságának ellátásában. A szolgáltatásban és a kisiparban dolgozó keresők száma valamivel meghaladja a kereskedelemből élők számát. A szolgáltatások hierarchikus szintje az esetek többségében nem haladja meg a „kiemelt alsófokú központokra” jellemző szintet (méretes szabóság, cipőjavítás, ruhatisztítás-mosás, villanszerelés, temetkezési vállalat kirendeltsége stb.), s csak az „intézmények” kisebb hányada képviseli a városias jellegű szolgáltatásokat (garanciális javítások, GELKA, autószerelv, ritkább kisipari ágak, mint órás, könyvkötő stb.).

Ennek ellenére az ellátott terület kiterjedésében nincs lényeges különbség az egyes ágazatok között. A vonzáskörzet alakulását mindenekelőtt az befolyásolja, hogy a nyújtott szolgáltatások kötődnek-e a közigazgatáshoz (garanciális javítások, gázcsereletelep stb.), vagy sem. Ez utóbbi esetben a vonzáskörzet kiterjedése a kiskereskedelmi vonzáskörzettel mutat messzemenő hasonlóságot (25., 26. ábra). A szolgáltató intézmények forgalmának 20–30%-a jut a helybeli lakosokra, tehát a vidék szerepe igen nagy a szolgáltató funkciók fenntartásában.

Megítélésünk szerint hátrányosan befolyásolja Tokaj szolgáltató funkcióinak fejlődését, hogy a szövetkezeti, állami kézben levő szolgáltatóhelyek több mint tucatnyi szövetkezet, vállalat keretébe tartoznak, s ezek székhelye Szerencsen, Miskolcon vagy Sátoraljaújhelyen van. Az ágazati szervezés helyett a területi elv elfogadása (ld. a kereskedelemben az ÁFÉSZ-t) célszerűnek látszik oly területeken, ahol egy-egy település nem képes egymaga eltartani egy-egy ágazat szövetkezetét, vállalatát. Tokaji székhelyű komplex szolgáltató intézmény szervezése látszik célszerűnek, amely rugalmasan képes reagálni a helyi igényekre, képes a még hiányzó vagy nem kielégítően működő ágazatok fejlesztésére, kiküszöbölni a távoli központból irányított kis egységek működésében mutatkozó zavarokat (e kis egységek az alkalmazottak betegsége, távozása esetén rövidebb-hosszabb ideig zárva vannak). A rugalmasságon kívül e megoldás nagy előnye, hogy e szolgáltató egység a helyben képződő hasznot helyben is használná fel.

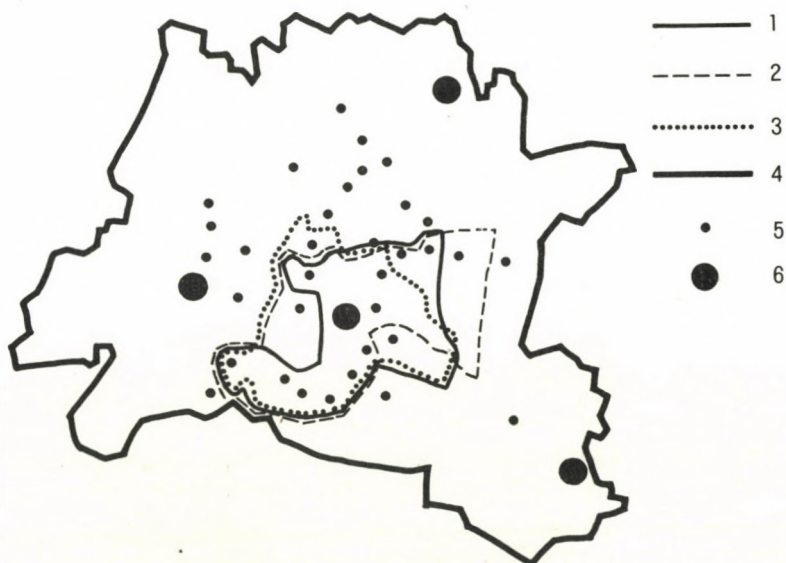
3.5.2.5. Oktatási–művelődési szerepkör

Tokaj és a környező települések kapcsolatának alakításában a legfontosabb szerepet az általános gimnázium és szakközépiskola játsza. Az 1952-ben szervezett iskola hét éven keresztül a járás egyetlen középiskolája volt. Ma Szerencsen általános gimnázium, az időközben a járáshoz csatolt Abaújszántón mezőgazdasági szakközépiskola működik. Szabolcs megye szomszédos falvaira a hatvanas években Gávavencsellőn szer-

25. ábra. Tokaj szolgáltató intézményeinek vonzáskörzete, I. (Szerk.: Beluszky P.)

1 = autószerviz; 2 = Patyolat-fiók; 3 = ÁFÉSZ; 4 = gázcseretelep; 5 = Gelka-fiók; 6 = község; 7 = központ

26. ábra. Tokaj néhány központi szerepkörű intézményének vonzáskörzete II. (Szerk.: Beluszky P.)

1 = piac; 2 = szabó ktsz; 3 = ÁFOR-kirendeltség; 4 = kádár kisiparosok; 5 = község; 6 = központ

vezett középiskola gyakorol vonzást. A Tokaji Ferenc gimnáziumban a hatvanas években szőlészeti–borászati szakközépiskolai osztályokat szerveztek; a beiskolázás nehézségei miatt azonban 1973 óta ez a képzési irány megszűnt. Jelenleg – valószínűleg átmeneti megoldásként – szakközépiskolai jelleggel óvónőképzés folyik az iskolában, az általános gimnázium keretében pedig biológia tagozatos osztályok működnek.

A tokaji középiskola ma is a megye legnépesebb „falusi gimnáziuma”. Az 1975/76-os tanév 441 beiratkozott tanulójának háromnegyede vidéki volt. A szakközépiskolai osztályokba a megye egész területéről érkeznek tanulók (az óvónői tagozaton a szerencsi járásból érkezők aránya csupán 40%). Az általános gimnáziumi osztályok – annak ellenére, hogy 50–60 településből érkeznek diákjai – tanulóik zömét néhány községből kapják. Miután az egyes oktatási központokban a szakközépiskolai és tagozatos osztályok választéka más és más, a vonzáskörzetek között nagyfokú az átfedés, s különösen a kisebb központok – így Tokaj – nem tudnak olyan vonzáskörzetet kialakítani, ahol szerepük egyeduralkodó lenne. Még a Tokaj közvetlen közelében fekvő községekből is a középiskolai diákoknak csak 40–45%-a tanul a nagyközségben. Az 1975/76-os tanévben 19 község „tanulókibocsátásából” részesedett Tokaj a legnagyobb arányban (20. táblázat).

20. TÁBLÁZAT

*A Tokaji Ferenc Gimnázium tanulóvonzása
az 1975/76-os tanévben (Boros L. adatközlése)*

Település	Tanulók száma
Tokaj	52
Rakamaz	30
Tarcal	27
Tiszaladány	16
Tímár	11
Taktaharkány	10
Olaszliszka	9
Szabolcs	7
Prügy	7
Abaújszántó	6
Bodrogheresztúr	6
Gávavencsellő	5
Taktakenéz	5
Tiszatardos	3
Taktabáj	3
Tállya	3
Baskó	3
Szakáld	3
Rudabánya	3

A relatív vonzáskörzet a Taktaközre, négy szabolcsi falura terjed ki, a Hegyalja felé viszont csak a szomszédos Bodrogheresztúrig nyúlik; Bodrogszegiről már Sárospatak felé vonzódik a legtöbb középiskolás. A relatív vonzáskörzet községeiben mintegy 28 000 ember él. Az egyes községekből a középiskolások 25–40%-a jár Tokajba; Rakamaz, Tarcal évente kb. 25–30, Bodrogheresztúr, Tiszaladány és Tímár kb. 15 tanulót küld a gimnáziumba. További 8 községből 5–9 tanuló érkezik Tokajba. A vonzáskörzet magján kívül mintegy 16–18 község tanulói jutnak el rendszeresen Tokajba, de a Zempléni-hegység, a Cserehát, a Bodroghöz falvai közül is néhányból

minden évben érkezik tanuló. Az 1972-ben indult óvónői szakközépiskolai osztályokba 1975/76-ban 153 tanuló iratkozott be 62 településből.

A szakközépiskolai osztályok vonzása a szerencsi és a sátoraljaújhelyi járásra terjed ki első sorban (Tokaj, Szerencs 14–14 tanuló, Sárospatak 5, Sátoraljaújhely, Mád, Olaszliszka, Tarcál 4–4, Tiszaladány, Prügy, Taktaszada, Ond 3–3 tanuló stb.), de az encsi járás (12 tanuló) és a városok (Ózd, Kazincbarcika 5–5, Mezőkövesd, Miskolc 3–3 tanuló) is rendszeresen küldenek tanulókat a szakközépiskolai osztályokba.

A Mezőgazdasági Gépkezelő Szakmunkásképző Iskola a megye, a Zalka Máté Kereskedelmi Szakmunkásképző Iskola pedig az ország egész területéről kapja tanulóit. A Nyári Művésztelep, a Zilahy György Művészbarátok Köre, a nyári írótáborozások, a már hagyományosnak mondható nyári szabadtéri operaelőadások országos vonzásúak csakúgy, mint a Helytörténeti és a Pincemúzeum (1975-ben az előbbi 23 000, az utóbbit 21 000 látogató kereste fel). Ezek az oktatási és kulturális intézmények, rendezvények öregbítik Tokaj hírét, növelik idegenforgalmát, a környék településhálózatahoz fűződő kapcsolatait viszont nem erősítik, s időszakos jellegük miatt Tokaj funkcionális gazdagodásához csak szerény mértékben járulnak hozzá.

Tokaj oktatási–kulturális szerepköre nagymúltú: az egykori mezőváros a reformáció egyik kulturális központja volt. Kíváncsnak látszik e szerepkör további erősítése, annál is inkább, mert az a közigazgatási központoktól függetlenül is fejleszthető.

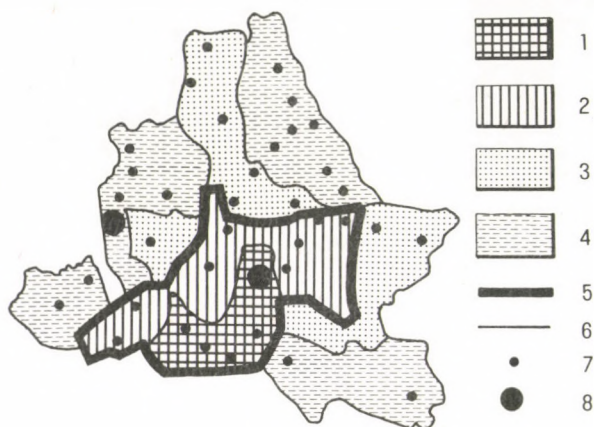
3.5.2.6. Egészségügyi szerepkör

Az egészségügyi alapellátáson kívül – körzeti orvosok, gyógyszerár stb. – Tokajban csupán a Borsod megyei Vezető Rendelőintézet szervezeti keretében végzett napi 6 rendelési óra képviseli a magasabb szintű egészségügyi ellátást. A szakrendelés egy fogtechnikus működését és a Tüdőkórház röntgen-szakrendelését foglalja magába. Nemcsak Tokaj, hanem a szerencsi járás egészségügyi intézményhálózata is hiányos, nem elégíti ki az igényeket; a járásban nincs kórház, Szerencsen napi 17 órás szakrendelés folyik. A járásban összesen napi 47 órát tesz ki a szakrendelés. Az 1 lakosra jutó évi rendelési idő 10,33 perc, a megyében viszont 39,60 perc. Így Tokaj és környéke részben Szerencs, de mindenekelőtt Miskolc egészségügyi vonzáskörzetéhez tartozik. Ez különösen a szakorvosi ellátás igénybevétele esetén ró nagy terheket a lakosságra. Várható a járás egészségügyi intézményhálózatának fejlesztése. Ez esetben kívánatos és indokolt, hogy a szakrendelő intézet alapszakai Szerencs és Tokaj között megosztva szerveződjenek.

3.5.2.7. Irányítás, szervezés

Noha a tokaji járás megszüntetése Tokajt a legtöbb közigazgatási, igazgatási–szervezési intézményétől megfosztotta, néhány megmaradt, ill. újonnan szervezett intézménye hozzájárul a központi szerepkör bővüléséhez, a város–vidék közötti kapcsolatok erősítéséhez.

Ezen intézmények egy részének hatásköre a közvetlen környékre terjed ki, s hozzájárul a településhálózatban betöltött szerep kialakításához; mások működési területe ugyan nagyobb, de a lakossággal laza kapcsolatot alakítva ki, településhálózati szerepük csekélyebb. Az előbbiekhöz sorolható az ÉMÁSZ kirendeltsége, a 3. sz. Volán Vállalat kirendeltsége, az ÁFÉSZ, az utóbbi csoportba az Észak-magyarországi Vízügyi Igazgatóság szakaszmérnöksége, hajózási üzeme, a MAHART kirendeltsége stb.

27. ábra. Tokaj vonzáskörzete (Szerk.: B e l u s z k y P.)

1 = a vonzáskörzet magja; 2 = intenzíven vonzóó terület; 3 = rendszeres kapcsolatok öve; 4 = a vonzáskörzet peremterülete; 5 = Tokaj uralkodó vonzásterületének határa; 6 = a vonzásterület határa; 7 = község; 8 = központ

3.5.3. Tokaj vonzáskörzete

Tokaj a központi funkciójú települések hierarchikus rangsorában nem éri el a járási székhelyek szintjét. Ebből következik, hogy a magasabb rendű központok vonzáskörzete többszörösen átfedi Tokajt, s a környező falvakat. Minthogy Tokaj csak néhány funkciócsoportban rendelkezik számottevő intézményhálózattal, vonzással, a környék vonzáskörzet-hálózatának sémája a következő:

– Tokaj közigazgatási központi szerepkörének hiánya miatt Szerencs ilyen intézményeinek – járási hivatal, járásbíróság, ügyészség, a párt- és tömegszervezetek járási szervei stb. – vonzáskörzete, valamint a közigazgatási szerepkörhöz kapcsolódó egyéb intézmények – MNB, OTP, ÁB járási fiókjai, KSH járási kirendeltség, járási földhivatal stb. – vonzáskörzete kiterjed Tokajra és környékére is.

– Az egészségügyi intézmények részben Szerencsen, részben Miskolcon találhatók, vonzásuk ugyancsak egyértelmű Tokajban és környékén is.

– A kiskereskedelem, a piac, a kisipar, a szolgáltatások és a középfokú oktatás terén a szerencsi járás „kétközpontú”; e funkciócsoportban Tokaj önálló, viszonylag zárt, jellegében Szerencsrel egyenrangú vonzáskörzeteket alakított ki.

– A magasabb rendű központok természetesen minden funkciócsoportban kiterjesztik vonzásukat Tokajra és környékére, de természetesen Szerencs vonzáskörzetére is.

A vonzáskörzet-hálózat eme rendszerét figyelembe véve ítélni lehet Tokaj településhálózati szerepét, vonzáskörzetét.

Tokaj vonzáskörzetének vázát tehát a kiskereskedelem, a piac, a szolgáltatások, a kisipari tevékenység és a gimnázium tanulóvonzása alakítja ki.

A vonzáskörzet négy övezetre bontható (27. ábra).

1. Tokaj, Tiszaladány, Tiszatardos, Csobaj és Taktabáj alkotja a vonzáskörzet magját. E községek közlekedésföldrajzilag is egyértelműen Tokaj felé vonzódnak. A fenti funk-

ciók terén csaknem átfedésmentes a vonzáskörzet. A kapcsolatok mindennapos gyakoriságúak. A falvakból kiinduló kapcsolatteremtéseknek kb. 70%-a Tokaj felé irányul. Ennek az övezetnek a lakossága 8500 fő.

2. *A második övezetbe 8 község sorolható*, de e községek helyzete nem azonos.

Négy Szabolcs megyei község közül Rakamaz néhány funkciócsoport területén – kiskereskedelem, kisipar – maga is Tokaj vetélytársa, noha összességében még Tokajnál is alacsonyabb rendű központ. A környező falvakra Rakamaz is vonzást gyakorol. Ennek ellenére e községek kapcsolata szoros Tokajjal; a vonzáskörzetnek ezt a részét tehát úgy kell értelmeznünk, hogy azon egy még alacsonyabb szintű központ tevékenységével kell osztoznia Tokajnak a kiskereskedelem és a szolgáltatások terén. A középiskola vonzáskörzetét Rakamaz nem csorbítja, ugyanakkor néhány, a közigazgatási határokat figyelembe vevő intézmény vonzása Szabolcsra nem terjedhet ki (ÁFÉSZ, ÉMÁSZ, garanciális javítások stb.). Tokaj kiskereskedelmi forgalmának közel 40%-a, szolgáltatásainak harmada, a gimnázium tanulóinak ötöde jut a Szabolcs megyei falvakra.

A vonzáskörzet második övezetének további négy községe Borsod-Abaúj-Zemplén megyéhez tartozik. E községek részben megfelelő alapellátásuk következtében – szaküzletek, alapvető szolgáltatások – tartanak fenn lazább kapcsolatokat a központtal (Tarcál, Bodrogkeresztúr), részben pedig azért, mert a szomszédos központok felé is erősen vonzódnak; Taktakenéz, Prügy és Tarcál Szerencs felé, Bodrogkeresztúr pedig Szerencs és Sárospatak–Sátoraljaújhely felé is vonzódik. Mindezek ellenére az övezet falvaiból kiinduló kapcsolatteremtések többsége (50–70%-a) Tokaj felé irányul.

A 2. övezet községei Rakamaz, Tímár, Szabolcs, Balsa, Bodrogkeresztúr, Tarcál, Prügy és Taktakenéz; *lakosságuk 19 000 fő.*

Az első és a második övezet összlakossága 27–28 000 fő. Ez az a terület, amely számára Tokaj a leglátogatottabb központ, amely egyértelműen Tokaj vonzáskörzetének számít. (Figyelembe véve természetesen a közigazgatási, igazgatási–szervezési és egészségügyi intézmények vonzáskörzeteinek átfedését, ill. a magasabb rendű központok vonzását.)

A vonzáskörzet e két övének lélekszáma meghaladja azt az értéket, amelyet az Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió a kiemelt alsófokú központok számára megkíván (10–15 000 fő).

3. *A felsorolt településeken túl Tokaj olyan további községekkel tart fenn kapcsolatot*, amelyek egyértelműen valamely más központ vonzáskörzetébe sorolhatók. Ennek ellenére az e községekhez fűződő kapcsolatok rendszereseknek és gyakoriaknak tekinthetők. A kiinduló kapcsolatteremtéseknek olykor harmada, máskor 10–15%-a irányul Tokaj felé. Az övezet lélekszáma 20 000 fő. Községei a következők: Gávavencsellő, Tiszabercel, Tiszanagyfalu, Zalkod, Bodrogszegi, Szegilong, Erdőbénye, Mezőzombor, Sima és Baskó.

4. *Az előbbi övezet külső határát meglehetősen nehéz megvonni*, mert további olyan községek határolják, amelyek rendszeresen szerepelnek a különböző adatfelvételekben, a kapcsolatuk Tokajjal állandó és nem esetleges, noha a vonzás intenzitása csekély. *E községek közé sorolhatók:* Nyírtelek, Tiszaeszlár, Kenézlő, Viss, Olaszliszka, Vámosújfalú, Erdőhorváti, Sáradszány, Tállya, Rátka, Mád, Taktaharkány, Tolcsva és Taktaszada.

Az előzőekben elmondottakból kitűnik, hogy Tokaj vonzása még ezen az övezeten is túllép. Eltekintve az idegenforgalomtól, az országos beiskolázású kereskedelmi szakmunkásképző iskola vonzásától és az országos hatású kulturális rendezvényektől, a mezőgazdasági szakmunkásképző iskola és a középiskola, mindenekelőtt a szakközép-

iskolai osztályok a megye egészére kiterjesztik vonzásukat. Hiánycikkéért a megye K-i feléből, Szabolcs távolabbi településeiből is felkeresik a tokaji üzleteket. Az autószerelviz rendszeres ügyfelei között miskolci, abaújszántói, nyíregyházi, nagykállói stb. lakosok is vannak.

4. Tokaj településfejlesztését befolyásoló tényezők összegezése

Tokaj központi szerepkörének elemzése során *elhatároltuk az egyes funkciók, valamint a település vonzáskörzetét.*

– Tokaj *központi szerepköre* az ötvenes évek elejével változott meg, amikor közigazgatási funkcióját elveszítette, és gyorsan süllyedt a hierarchikus rangsorban. A település 1960-ban már nem érte el a járási székhelyek átlagos színvonalát. *A közigazgatási szerepkörhöz közvetlenül nem kapcsolódó funkciók* (kiskereskedelem, szolgáltatás, oktatás) *jelentősége Tokajban alig csökkent.* A település kiskereskedelmi szerepköre még ma is nagyobb, mint több járási székhelyé: Encs, Szerencs, Mezőcsát, Edelény.

– Tokaj *közlekedéscsúszási helyzete révén* 4 községet (Tiszaladány, Tiszatardos, Csobaj, Taktabáj) csaknem kizárólag magához köt. De a második övezetből (Tarcál, Bodrogkeresztúr, Bodrogszegi, a szabolcsi községek: Rakamaz, Tímár, Szabolcs, Balsa, Gávavencsellő) is előnyös Tokajt felkeresni, bár ez esetben már a vonzás irányát Tokaj központi funkcióinak színvonala és mennyisége erősen befolyásolja.

A két övezet együttes lakosságszáma 22 500 fő. Nem kellő a forgalmi kapcsolat a Zempléni-hegységi (Erdőbénye, Baskó, Sima) és a bodrogközi falvakkal.

– *A kiskereskedelmi szerepkör* és forgalom meghaladja azt az értéket, amely Tokaj településhálózati szerepköréből, lakosságszámából, kereskedelmi hálózatának fejlettségéből következne.

A ruházati és iparcikkforgalom 1960–1975 között négyszeresére nőtt Tokajban, és nagyságrendje megegyezik Leninváros, valamint Szerencs iparcikkforgalmával. A hasonló jellegű településeknek (Abaújszántó, Szikszó, Putnok) az iparcikkforgalma pedig csak a fele Tokajénak. *A kiskereskedelmi szerepkör Tokaj jellegmeghatározója!* A nagy volumenű kiskereskedelmi forgalom ellenére a bolti hálózat alapterülete 1960 óta nem nőtt, differenciáltsága sem megfelelő, speciális üzletekkel (foto–optika, óra–ékszer, bórdíszmű, gyermekruha stb.) nem rendelkezik.

– Tokajból a kiingázás 1960–1970 között fokozódott, de azt a vonzáskörzetéből megnőtt beingázás megközelítőleg kiegyenlítette. Tokaj a természetes fogynást vándorlási nyereséggel ellensúlyozó települések típusába tartozik; a település központi szerepköre tehát a környező községek népességmozgásában is érezhető.

– *Tokaj oktatási–kulturális szerepköre* nagy múltú, gimnáziuma jelenleg is a legnépesebb a megyében. Az egyes oktatási központokban a szakközépiskolai és tagozatos osztályok választéka más és más, ezért a vonzáskörzetek között nagyfokú az átfedés. Tokaj középiskolás diákjainak 40–45%-a 13 környező községből kerül ki, a relatív vonzáskörzet a Taktaközre és néhány szabolcsi községre terjed ki.

– *Az egészségügyi intézményhálózat* az egész járásban hiányos, ezért Tokaj és környéke részben Szerencs, de mindenekelőtt Miskolc egészségügyi vonzáskörzetéhez tartozik.

Tokaj közlekedéscsúszási helyzete (elérhetősége), továbbá a kiskereskedelem, a szolgáltatások, a kisipari tevékenység, mindezek munkaerővonzása, valamint a gimnázium tanulóvonzása alapján 4 övezetet határoltunk el a település vonzáskörzetében:

15. kép. Öreg-tokaji lakóház, őrzi a korábban általános háztípust, emeleten a lakórészrel, földszinten a szőlőfeldolgozás és bortárolás helyiségeivel

16. kép. A Tisza alluviumára épült falusias-kertes, családiház-beépítésű Kis-Tokaj. A kép bal alsó negyedében az 1960-as években épült lakótelep

A vonzáskörzet *belső magját* 4 település (Tiszaladány, Tiszatardos, Csobaj és Taktabáj) alkotja. A kapcsolatteremtés Tokajjal mindennapos. Az övezet lakosságszáma Tokajjal együtt 8500 fő.

A *második övezet* 8 községből (Rakamaz, Tímár, Szabolcs, Balsa, Bodrogkeresztúr, Tarcál, Prügy és Taktakenéz) áll; a kapcsolatteremtés 50–70%-a Tokaj felé irányul.

Az *első és a második övezet* (összlakossága 27–28 000 fő) *egyértelműen Tokaj vonzáskörzetének számít*. A két külső övezet lakossága már laza és nem rendszeres kapcsolatot tart Tokajjal.

A *demográfiai helyzetre jellemző, hogy Tokajban és a környező településekben 1949–1975 között a népesség csökkent*. Az utóbbi tendenciát a természetes szaporodás visszaesése és az elvándorlás okozta.

– Tokajban 1970-ben a 0–10 éves korúak száma 346 fővel volt kevesebb, mint 10 évvel korábban.

– A térség 1949 óta tartós és elég jelentős nöbblettel rendelkezik, de kormegoszlása kedvezőtlen.

– Tokaj foglalkozási szerkezetét a tercier szektorban dolgozók viszonylag magas aránya (1970:49,2%) jellemzi.

Tokaj ipara 1950–1960 között erősen visszaesett, s az 1960 után meginduló ipari fejlődés során sem tudott jelentősebb ipart megkötni.

– A község iparában foglalkoztatottak száma csak lassan emelkedik (1972-ben 374 fő, 1976-ban 400 fő), és a keresőknek alig 15%-át tudja a helybeli ipar lekötni, holott az iparban foglalkoztatottak a keresők negyedét teszik ki.

– *Az ipar szétszórt*, a 12 telephely közül csak kettőben dolgozik 100-nál több munkás.

– Ennek következménye, hogy az *állóeszköz-ellátottság* – a Pirokorit üzemet kivéve – *rendkívül alacsony színvonalú*.

– A tokaji ipari üzemeknek nem alakult ki tartós, racionális kapcsolata a nagyvállalatokkal. *Általánossá vált a kis szériában való termelés*, a változó körülményekhez való rugalmas alkalmazkodás, ami ugyan létalapot ad a legfejlettebb gazdaságokban is, de a gyakori profilváltozás kifejezetten kedvezőtlenül hat a termelésfejlesztésre.

– Az ipar alacsony színvonalának következménye az 1800–2600 Ft közötti gyenge átlagkereset, sőt a nők átlagbére 1977-ben a 2000 Ft-ot sem érte el.

– A fentiekből következik, hogy *Észak-Magyarország* gyorsan fejlődő ipari központjainak (Miskolc, Leninváros, Sátoraljaújhely) *munkaerővonzása megerősödött* és vonzásterületük már lefedi Tokaj–Szerencs térségét is. A négy város a térség ipari keresőinek 25–37%-át, az összes keresők 7–8%-át vonzza.

Tokajban a mezőgazdaság a két világháború között sem volt a település legfontosabb gazdasági erőforrása, s elsősorban jövedelemkiegészítő szerepe érvényesült.

– A felszabadulás után a *mezőgazdasági terület hasznosítása üzemi szempontból dekoncentrálódott*, és nem is tudott kialakulni helyi mezőgazdasági nagyüzem.

– A hegyközség helyébe lépő szakszövetkezet 1971–1975 között ugyan jelentősen növelte bruttó termelési értékét, de az üzem jelenlegi mérete, a termelés szerkezete és színvonala nem bírja el a nagyobb arányú fejlesztést.

– *A mezőgazdaság legfontosabb ágazata a szőlőtermelés*, de a termőterületnek csak kb. 26%-a jó termőképeségű, 34%-a pedig erősen pusztuló vagy már kipusztult szőlő. A szántó közepesen, a rét–legelő gyengén hasznosított.

– A szőlőterületből 52,5 ha (az összes szőlő 1/6-a) 160 nem tokaji lakos tulajdonában van.

– A szőlőtermelés visszaesése egyrészt a kedvezőtlen közgazdasági feltételekből (alacsony felvásárlási ár, fogyasztási adó, növekvő ráfordítási költség, gyengülő értékesítési lehetőségek stb.), másrészt a rossz művelési adottságokból (elhanyagolt úthálózat, kisgépek hiánya stb.) adódik.

Tokaj idegenforgalma a kedvező természetföldrajzi adottságokból és a szőlőtermelés híres történelmi tradíciójából táplálkozik.

– Észak-Magyarország társadalmi–gazdasági fejlődése az üdülési és a hétvégi pihenési funkció erősödésének területi–társadalmi hátterét jelenti.

– Tokaj közlekedésföldrajzi adottsága lehetőséget kínál az erősödő belföldi turizmus átvezetésére és részleges lekötésére. Ebből adódik, hogy az idegenforgalom jellegét ma az átmenő-turizmus adja. De kialakulóban van a tartós (vállalati) és hétvégi üdülés is.

– Az idegenforgalom jelenlegi nagyságához viszonyítva a település fogadóképessége (szálláshely, szolgáltatás, üzlethálózat, szórakozás stb.) rendkívül kicsi és alacsony színvonalú.

III. Tokaj településfejlesztési koncepciója

1. Településfejlesztési alapelvek, célkitűzések és feladatok

1.1. A fejlesztés általános alapelvei

– *Tokaj lehetőségei a településhálózat fejlesztésében.* Tokaj, annak ellenére, hogy járási székhely szerepkörét elvesztette, központi funkcióiból mégis megőrzött annyit, hogy ma is fennálljon bizonyos kétközpontúság (sőt Abaújszántó némiképp hasonló helyzetét figyelembe véve háromközpontúság) a járásban. Szerencs vezető szerepe egyértelmű: közlekedésföldrajzi helyzete lényegesen kedvezőbb, iparosodása messze megelőzte Tokajét, járási székhely volta számos intézményt biztosít számára. Tokaj azonban a kiskereskedelem, a szolgáltatások és a középfokú oktatás terén Szerencs vetélytársa, önálló vonzaskörzet kialakítására képes; az egyértelműen Tokajhoz vonzó terület lélekszáma közel 30 000 fő. Szerencs e funkciócsoportok esetében kb. 42–44 000 fő. Tokaj vonzása több alsófokú központi szerepkörre kijelölt településre is kiterjed (Bodrogkeresztúr, Tarcál, Prügy, Rakamaz, Gávavencsellő). *A vonzaskörzet nagysága, a központi szerepkör volumene nem egyeztethető össze egyértelműen a középfokú központ–alsófokú központ sémájával, ahol az alsófokú központok (mint Tokaj) egyértelműen alárendeltek a középfokú központoknak, vonzaskörzetükben is alá-fölérendeltségi viszony áll fenn; Tokaj és vonzaskörzete – az elmondottakból kitűnően – viszont a funkciók többségében mellérendelt viszonyban van Szerencsével és vonzaskörzetével.*

Tokajban nemcsak az alsófokú funkciók koncentrálnak, hanem néhány funkciócsoport fejlettsége meg is közelíti a középfokú központok színvonalát.

Ezért vetődhet fel a kérdés: reális-e Tokajnak a *kiemelt alsófokú központok közé sorolása, vagy településhálózati szerepköre indokolja a részleges középfokú központtá való fejlesztését?*

A Tokajhoz hasonló településhálózati szerepkört ellátó, hasonló jellegű települések (mint Szikszó, Abaújszántó, Putnok, Mezőcsát, Edelény) a megyében ugyancsak a kiemelt alsófokú központok kategóriájába kerültek. Egyetlen település, Sárospatak szerepel a részleges középfokú központok sorában: lélekszáma, jogállása, vonzaskörzetének nagysága, termelő tevékenysége, városias szerepkörű intézményeinek mérete egyaránt meghaladja Tokajét.

Kedvezőtlenül befolyásolja Tokaj fejlődési lehetőségeinek megítélését, hogy jelenlegi vonzaskörzetének jelentékeny része Szabolcs-Szatmár megye területére, Nyíregyháza középfokú vonzaskörzetéül kijelölt területre esik. Márpedig az Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció azonos hierarchikus fokozatok esetén nem számol a vonzaskörzetek kölcsönös átfedésével, tehát a tervszerű településhálózat-fejlesztés sem számolhat a jelenleg Tokaj által ellátott szabolcsi lakossággal. Így Tokaj vonzaskörzete, az ellátandó lakosság száma 20 000 főre csökken, ami már közel áll a kiemelt alsófokú központok számára elfogadott értékhez. Nagyobb térségek érdekeit figyelembe véve indokolt a központi szerepkörű települések „gerinc-hálózatának” kialakulását szorgalmazni, gyorsítani, s ez azt jelenti, hogy Szerencs – miután termelési funkciói az elmúlt

évtized során megerősödtek, sokoldalúvá váltak – városias jellegű fejlesztése indokolt, ugyanakkor szükséges, hisz jó néhány területen ma még nem felel meg a középfokú központok kritériumának (egészségügy, oktatási–művelődési szerepkör, jogállás stb.).

Az említettek alapján megállapítható, hogy Tokaj központi szerepköre a részleges középfokú központokkal szemben támasztott jelenlegi követelményektől elmarad, noha rendelkezik ilyen vonzású funkciókkal is. Az elemzésben feltárt lehetőségek abba az irányba mutatnak, hogy Tokajt távlataiban célszerű volna részleges középfokú központtá fejleszteni.

Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy az Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció hierarchikus fokozatai nem elegendők arra, hogy minden egyes fokozat teljesen azonos jellegű, hasonló fejlesztési lehetőségekkel rendelkező településeket foglaljon magába, s természetesen *vannak olyan települések, amelyeknek valamely kategóriába történő egyértelmű besorolása nem megnyugtató.* E települések sajátos helyzetét a következő tényezők indokolják:

– *Tokaj központi szerepkörét* – amelyet a Koncepció kiemelt alsófokú központként ismer el – nem az alsófokú ellátó-szolgáltató intézmények koncentrációjának, az aprófalvas településszerkezet által igényelt nagy volumenének köszönheti elsősorban (mint a megyében pl. Bódvaszilas, Gönc, Emőd, Mezőkeresztes, Cigánd, Pálháza, Ricse stb.), hanem *néhány funkciócsoportban a városias jellegű „intézmények” koncentrációjának* (némiképpen hasonlóan Abaújszántóhoz, Szikszóhoz). Tokajban az alsófokú funkciók koncentrációjára – a lakosságszámhoz képest – nem is jelentős, mert a szomszédos települések is rendelkeznek az alsófokú intézmények viszonylag teljes választékával (Tarcál, Bodrogkeresztúr, Rakamaz).

Tokaj vonzáskörzetének lélekszáma kb. kétszerese az Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció által meghatározott értéknek, s a megye kiemelt alsófokú központjai közül csak a jelenleg még járási székhely szerepet betöltő települések településhálózati helyzete hasonló (Edelény, Mezőcsát).

Tokaj néhány területen megyei, sőt országos kisugárzású intézményekkel, szerepkörrel rendelkezik (idegenforgalom, oktatás, országos jellegű kulturális rendezvények stb.).

Mindebből következik, hogy a kiemelt alsófokú központok fejlesztésénél sem szabad azonos követelményekkel, normákkal dolgozni; *a kiemelt alsófokú központok szerepkörének jellege és volumene a jövőben is eltérő lesz, s a központok és vonzáskörzetük helyzete az általánosan alkalmazott sémáktól indokolt esetben eltérhet.*

A fentiek alapján a szerencsi körzetben véleményünk szerint *indokolt a részleges kétközpontúság tervszerű kialakítása. E kétközpontúság nem csorbítja Szerencs vitathatatlan elsőségét a körzeten belül; a jelenlegi járási székhely lesz a körzet vezető gazdasági, forgalmi, igazgatási–adminisztratív központja, a közigazgatási szerepkörhöz szorosan tapadó intézmények székhelye, a körzet nagyobbik részének kereskedelmi–szolgáltató központja. Várhatóan itt lesz a legdinamikusabb a népességnövekedés, s Szerencs a közeljövőben joggal aspirál a városi rangra is. Ugyanakkor nem indokolt a már meglévő központok „adminisztratív” eszközökkel való visszaszorítása; ez a körzet társadalmi–gazdasági fejlődését fékezi.*

– A település vonzásterülete áterjed Szabolcs-Szatmár megye néhány községére is, ezért alapelveként fogadható el a két megye együttműködésének szükségessége. Ezt indokolja az is, hogy Tokaj idegenforgalmának egyik fontos területi–társadalmi háttere Északkelet-Magyarország alföldi térsége.

– Tokaj fejlesztésének, az alapfunkciók (ipar, mezőgazdaság, idegenforgalom–üdülés, közlekedés) racionális térbeli elhelyezésének fontos feltétele egy területfelhasz-

nálási, területrendezési terv, amely alapul szolgál a rendezési és ágazati fejlesztési tervek elkészítéséhez.

– A Tokaj és Hegyalja községei közötti közlekedési kapcsolatot meg kell javítani, hogy a település tervezett tájszervező funkciója ebbe az irányba is kiterjeszkedhessen.

1.2. A településfejlesztési alapelvek megvalósításának demográfiai háttere

A vázolt fejlesztési feladatok megvalósítása nagymértékben függ Tokaj és környéke demográfiai helyzetének alakulásától. Különösen fontos a termelőszektorok rendelkezésére álló munkaerő becslése.

Tokaj népességföldrajzi helyzete Északkelet-Magyarország központi szerepkörű településeinek sorában kedvezőtlen; Sárospatak, Sátoraljaiújhely, de különösen Nyíregyháza kiugróan erős népességkoncentráló települések. Jelentős népességnövekedés tapasztalható Szerencsen, sőt dinamikáját tekintve Rakamazon is (28. ábra). Ez utóbbi ugyanis vasúttal rendelkező alsófokú központ, s így a Tisza menti falvak – Tímár, Gávavencsellő, Szabolcs, Balsa – népességfelvívójává vált. A népességmozgásnak ezzel a területi tendenciájával a jövőben is számolni kell.

Tokaj a népességnövekedés tekintetében – Abaujszántóhoz hasonlóan – csak a települések harmadik csoportjába tartozik.

Tokaj és vonzáskörzete népességének várható alakulását trendszámításokkal határoztuk meg, amely szerint *Tokaj népességszáma* 1970–1990 között mintegy 10%-kal nő: 1970-ben 4845, 1976-ban 4875 volt, 1980-ban kb. 5000, 1990-ben 5300 lesz az össznépesség.

Mindez csak abban az esetben igaz, ha feltételezzük, hogy a település demográfiai folyamatai az elmúlt 20 évhez viszonyítva lényegesen nem változnak, és Északkelet-Magyarország gazdasági térszerkezete sem módosul számottevően.

A *Tokaj vonzáskörzetébe* tartozó települések a népességszám változása alapján három típusba sorolhatók (29. ábra):

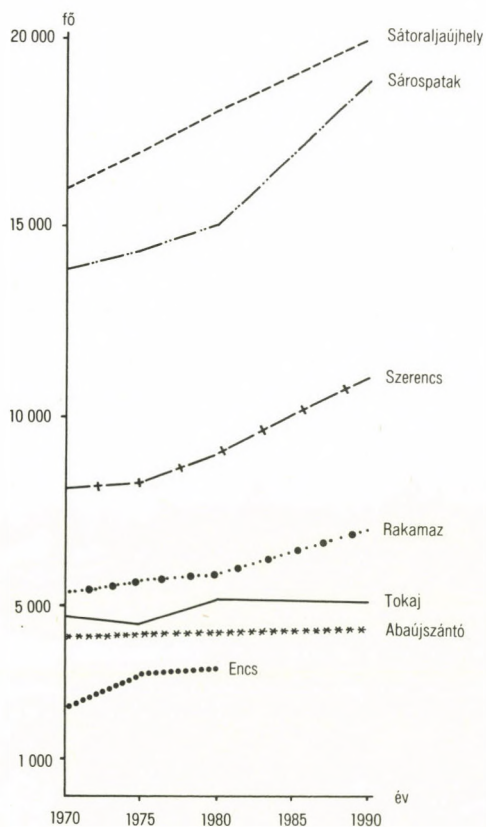
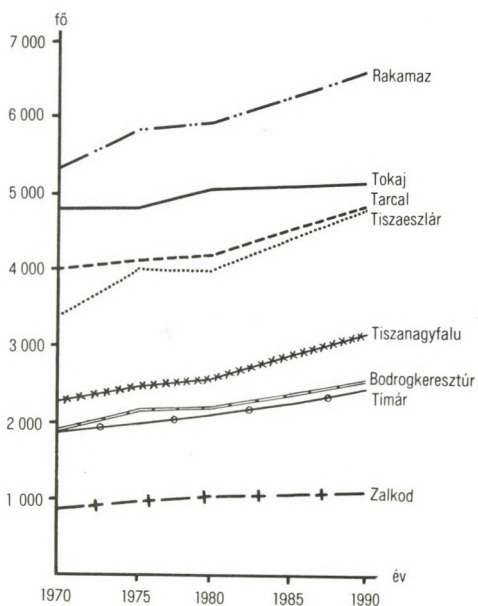
A *gyengén emelkedő népességszámú települések* közé Bodrogkeresztúr, Tarcál, Prügy tartozik, de Rakamazt is ide soroljuk, mivel a vonzáskörzet települése (30. ábra). Számításunk szerint e települések *össznépessége az 1970. évi 13 357 főről 1990-ig kb. 14 500 főre emelkedik.*

Ezzel szemben a Tokaj vonzáskörzetéhez tartozó további 8 település (Tiszaladány, Tiszatardos, Csobaj, Tímár, Szabolcs, Balsa és Taktakenéz) már egyértelműen *csökkenő népességű*. Ha ezekben a községekben 1970–1990 között is az 1960–1970-es évek tendenciája érvényesül, akkor 38%-os népességcsökkenés várható (1970-ben 8000, 1990-ben 5000 fő).

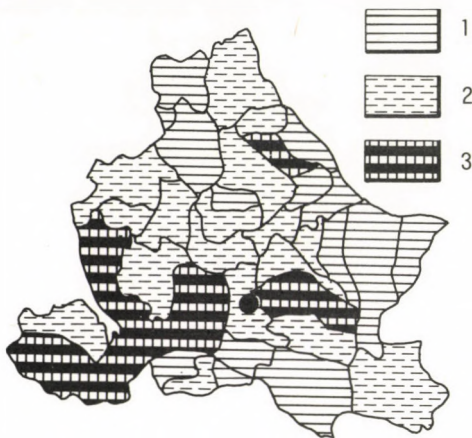
Feltételezhető azonban, hogy ilyen radikális méretű népességcsökkenéssel nem kell számolni. Az 1960–1976 közötti időszak ugyanis az extenzív iparfejlődés periódusa volt, amely a mezőgazdasági népesség nagyarányú csökkenését és elvándorlását eredményezte. Ugyanakkor ezzel az időszakkal esett egybe a természetes szaporodás erős visszaesése is. Az nyilvánvaló, hogy az agrárnépesség csökkenése ezekben a településekben tovább fog tartani, mivel a keresők 60–70%-a még ma is agrárfoglalkozású, a mezőgazdaság pedig alacsony színvonalú és az átlagnál gyengébb életkörülményeket teremt.

A népesség további csökkenése ellen hat viszont a közlekedés fejlődése, ami lehetőséget teremt az ingázásra és a népesség helyben maradására. Rakamaz és Tokaj fej-

28. ábra. Tokaj és a szomszédos települések várható népességszám-változása (1970–1990) (Szerk.: Sikos T.T.)

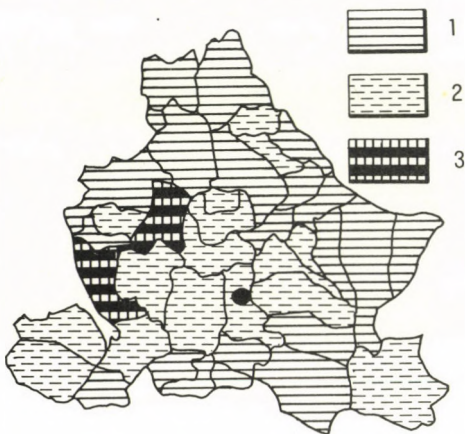

29. ábra. Tokaj és a környező központi szerepkörű települések várható népességszám-változása (1970–1990) (Szerk.: Sikos T. T.)

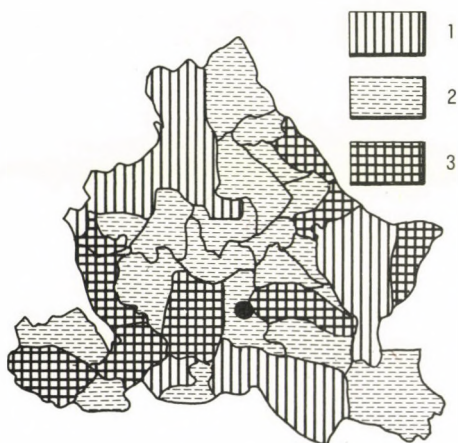
30. ábra. Tokaj és környéke népességszámának alakulása az 1960. év %-ában (1960–1970) (Szerk.: Sikos T. T.)

1 = csökkenő; 2 = stagnáló; 3 = növekvő

31. ábra. Tokaj és környéke népességszámának alakulása az 1970. év %-ában (1970–1976) (Szerk.: Sikos T. T.)

1 = csökkenő; 2 = stagnáló; 3 = növekvő

32. ábra. Tokaj és környéke várható népességszámának tendenciája 1990-ig (Szerk.: Sikos T. T.)

1 = csökkenő; 2 = stagnáló; 3 = növekvő

lődése már 1970–1976 között is mérsékelte az elvándorlást a környező falvakban (31. ábra).

Ha a településfejlesztési elképzelések Tokajban fokozatosan megvalósulnak, akkor a térség népességszámának stagnálásával, majd lassú emelkedésével lehet számolni 1990-ig.

A népességszám-változás harmadik területi típusába azok a települések tartoznak – közöttük Tokaj –, amelyek népessége 1970–1990 között lényegesen nem módosul (32. ábra).

Tokaj várható munkaképes korú népességét korosbítással állapítottuk meg (21. táblázat). Számításaink szerint 1970–1990 között a munkaképes korúak aránya 58,1%-ról 60%-ra emelkedik, ami mintegy 3000 fős munkaképes korú népességet jelent.

Tokaj munkaképes korú népessége 1985-ben feltehetően az alábbi módon fog megoszlani: a munkaképes korú férfiak száma 1600, a nők 1400 fő; a munkaképes koron túli népességből az aktív keresők száma 100, összesen 3100 fő.

1.3. Fejlesztési célkitűzések, feladatok

Az alábbiakban megfogalmazzuk azokat a célkitűzéseket és feladatokat, amelyek megfelelnek a rögzített alapelveknek és Tokaj fejlesztésének elvi alapjaként vehetők számba.

1.3.1. A központi szerepkör fejlesztése

Tokaj településhálózati helyének, központi szerepkörének kialakítása, az említett „két-központúság” egymást kiegészítő, harmonikus megvalósítása megköveteli az alábbi célok kitűzését:

- kívánatos a kiskereskedelmi, szolgáltató, kisipari szerepkör szinten tartása, ami – az elemző fejezetből kitűnően – számottevő fejlesztést is igényel;
- e funkciócsoportokban a szerencsi körzet K-i harmadában (a néhány szabolcsi községben) önálló, s a szerencsi vonzáskörzet mellett létező tokaji vonzáskörzet maradhat fenn;
- bizonyos funkciókat Tokaj és Szerencs közösen lát el és láthat el a jövőben is úgy, hogy a vonzáskörzetek kölcsönösen átfedik egymást; mindenképp a középfokú oktatás (és a szakmunkásképzés) terén nyílik erre alkalom;
- Tokaj kulturális szerepköre már ma is túllépi a járási, sőt megyei kereteket is; kívánatos e szerepkör bővítése, állandósítása (alkotótáborok, tudományos–kulturális rendezvények).

A fenti funkciók dinamikus fejlesztése Szerencs településhálózati helyzetét nem befolyásolja.

E célok az alábbi *feladatok* megoldásával érhetők el:

– Korlátozott lehetőség van a környék közlekedésföldrajzi orientációjának megváltoztatására. A Szerencs – Prügy közti út kiépítése (1975) a járás Tisza menti községeknek közvetlen összeköttetést biztosított Szerencsrel. A járatszámok esetleges sürítése tovább fokozhatja Szerencs szerepét a Taktaközben.

A Rakamaz–Tiszabercel vonal községeknek közlekedési lehetőségeiben is bekövetkezhet olyan változás, amelynek kihatása Tokaj számára kedvezőtlen (mindenekelőtt

21. TÁBLÁZAT

Tokaj népességének korosbítási eljárással történő becslése 1990-ig, %

[illegible]

Rakamaz fejlesztéséhez kapcsolódna). Ugyanakkor a Tokaj számára kedvező változások néhány lehetősége szintén fennáll.

Ezek a következők:

- A Tiszalök–Rakamaz autóbuszjárat egy–két járatának Tokajig történő meghosszabbítása (a Tokaj–Rakamaz–Gávavencsellő járatokhoz hasonlóan) Tiszánagyfalu és Tiszaeszlár felé biztosíthatna szorosabb kapcsolatot.
- A Tokaj–Olaszliszka járat sűrítése, ill. e vonal módosításával néhány további község bekapcsolása (mindenekelőtt Erdőbénye, Sima, Baskó) a közvetlen forgalomba növelhetné a Hegyalja és Tokaj forgalmát.
- Nagyobb távlatban a Bodroghközzel való forgalmi kapcsolatok kiépítése is elképzelhető. A Bodroghköz forgalmi zártsága fékezi e terület fejlődését, s a jövőben feltétlenül feloldandó e zártság. Ma Sárospatakon és Sátoraljaújhelyen keresztül kapcsolódhat a Bodroghköz az országos forgalmi hálózatba, ám ez az orientáció – különösen a Bodroghköz Tisza menti községei esetében – meglehetősen nagy kerültre kényszeríti a megye belseje, a megyeszékhely felé irányuló forgalmat. A Bodroghköz zugának megnyitása – a Bodrog Bodroghkeresztúr – Bodrogszegi térségében való áthidalása – Viss, Kenézlő, Zalkod, sőt Györgytarló, Tiszakarád, Tiszacsermely forgalmának egy részét is Tokaj felé terelhetné.

A közlekedésfejlesztés egyik legfontosabb feladata Tokaj és a hegyaljai községek közötti forgalmi kapcsolat javítása. Ha a Tokaji-hegyen átvezető autó–turista út megépül, ami egyértelműen javasolható, akkor az É felé irányuló városon átmenő forgalom jelentéktelenné válik (a teherforgalom ugyanis ellenkező irányú). Ez esetben Tokaj főutcájának (tengelyének) kiszélesítése indokolatlan. A kisvárosok történelmi utcahálózata a forgalom egyirányúsításával egyébként is egyszerűen védhető. Ez akkor is indokolt lehet, ha egyébként az utcát nem műemlék jellegű épületek szegélyezik.

– A *kiskereskedelem*ben növelni kell a bolthálózat alapterületét, mert 1960–1970 között 40%-kal nőtt az elméletileg ellátott lakosság száma.

Általános feladattá vált az üzletek felújítása, a kiszolgáló- és raktártér korszerűsítése (vas-műszaki, ruházati bolt). Tokaj felújítása során a „stílusosabb” kisvárosi üzletek típusában kellene gondolkodni, mivel ez a település idegenforgalmi jellegéhez jobban illeszkedne. A bolthálózat szakosításában az idegenforgalom igényeit is figyelembe kell venni. Pl. az ajándék–fotocikk–könyv árusítását egyetlen üzletben kellene összevonni, amely így nyitvatartásával is igazodhatna az idegenforgalomhoz.

A tömegforgalom lebonyolítása megköveteli egy áruházzal építést. A SZÖVOSZ iskolával karöltve lehetőség van a kereskedelem hagyományosan magas színvonalú szakember-ellátottságának fenntartására.

– A *szolgáltató egységek koncentrációja* (villamos készülékek javítása, mosástisztítás, fodrászat stb.), szolgáltatóház építése is szükségessé válik a híd–vasúti felüljáró közötti településrészen.

– A városi jellegű intézmények fejlesztése megkívánhat bizonyos *szervezeti változtatást* is. Az ÁFÉSZ ellátóterülete már 10 községre terjed ki, és a szolgáltatások szervezeti tömörítése is szükséges.

– A *piac* napi forgalma is jelentős, különösen nyáron, ezért célszerű lenne a piactér kiépítése (járda, tetővel ellátott asztalok, víz stb.). Az eladók 90%-a ugyanis a környező falvakból jön, ezért a piaci forgalom erősödése a kiskereskedelem forgalmát is növeli.

– *Tokaj oktatási–kulturális szerepének erősítése terén a következők a feladatok:*

Az általános gimnázium megtartása, erősítése. Szerencsén az oktatást a különböző szintű – közép- és felsőfokú – szakképzés irányába célszerű fejleszteni.

Távlatban közép- ill. szakiskolás kollégium építése válik szükségessé.

A kulturális szerepkör fejlesztése különösen indokolt, mert az idegenforgalom szervezése része lehet. Ennek érdekében célszerű egy állandó jellegű alkotóház létesítése képző- és iparművészek, írók számára. Javasoljuk a főtéri műemlékházak fokozatos megvásárlását és kulturális–idegenforgalmi célú felhasználást (ld. Szentendre).

Megmentésre érdemes a zsinagóga, ahol állandó jellegű zsidó vallás- és kultúrtörténeti múzeumot lehet létesíteni. Az idegenforgalom, a hétvégi és állandó jellegű üdülés szükségképpen növeli a kulturális igényt, erősíti Tokaj szerepkörét, ezért szükségessé válik egy művelődési központ létesítése. (Idegenforgalmi–kulturális célú felhasználásra a sótárnoki ház javasolható.)

– *Az egészségügyi szerepkör megerősítése megkívánja egy szakrendelő intézet (részleg) megszervezését, az alapsztyályok (bel-, nő-, gyermekgyógyászat, fogászat) felállítását. A szakrendelés 10 község mintegy 20 000 lakosa (Taktakenéz, Prügy, Mezőzombor bekapcsolása esetén 26–28 000) számára a legelőnyösebben lenne megközelíthető.*

Ez a lakosságszám a szakrendelő különböző osztályai számára összesen napi 25 óras rendelési időt tesz lehetővé.

– Noha napjainkban a közigazgatás, az igazgatás–szervezés területén koncentráció figyelhető meg – a járások számának csökkenése, e funkcióknak a járási székhelyre való tömörülése –, már a közeljövőben várható, hogy bizonyos intézmények a lakossághoz való közelebb kerülés érdekében a járási székhelyeknél alacsonyabb szintű településekben is megjelennek (a pénz-, hitel- és biztosításügy intézményei, az idegenforgalom helyi szervezése, a kulturális–művészeti élet irányítása stb.). Ezeknek az intézményeknek a letelepedésére – a kiterjedt vonzáskörzet következtében – a szűkebb környéken kizárólag Tokaj jöhet számításba. Fel kell készülni az intézményhálózat bővítésére, szorgalmazni kell ezt a folyamatot.

1.3.2. Az iparfejlődés perspektívája

Az elmúlt évtizedek gazdasági–társadalmi haladása, a településhierarchia különböző fokán álló települések fejlődése igazolta, hogy az iparosítás a településfejlesztés döntő tényezője.

Ezért ha Tokajnak a településhálózatban betöltött szerepét erősíteni kívánjuk – aminek szükségességét az elemzés egyértelműen igazolta –, akkor egy stabil ipar megerősítése válik szükségessé.

Az iparosításnál több telepítő tényezőt lehet számításba venni: a bőséges ipari víz, jó közlekedési adottság (vízi, közúti, vasúti szállítás), ill. forgalmi csomópont, az ipari városok közelsége (Szerencs, Nyíregyháza, Sárospatak, Sátoraljaújhely ipari települések forgalmi fókuszában van), valamint a térségben rendelkezésre álló munkaerő.

Az iparfejlesztés helyi munkaerőbázisa kicsi. Az ipari foglalkoztatottak 20–25%-a ugyan elingázik, de ezek megkötése csak kismértékű lehet. A mezőgazdasági munkaerő „felszabadítására” sem lehet számítani, mert egyrészt alig van „tisza” agrárnépesség, az is elöregedett, másrészt a mezőgazdaság fejlesztése a szőlőtermelés bizonyos mértékű rekonstrukcióját is jelentené, ami inkább a munkaerőigény növekedését eredményezi.

Az ipar számára munkaerő tehát elsősorban Tokaj vonzáskörzetéből kapható, ahol a női munkaerőnek alig fele kereső, és a jó ingázási lehetőség miatt a szabad női munkaerő egy része mobilizálható.

Emellett a gyenge színvonalú mezőgazdaság fejlesztése is munkaerőt szabadít fel a taktaközi községekben.

Tokajból és belső vonzásmagjából mintegy 700 kereső ingázik ki. Ha Tokajban a nők foglalkoztatása az országos szintet elérné, akkor az kb. 20–30, Tokaj környékén viszont 250–300 nő munkába állását jelentené.

Tokaj iparfejlesztésének főbb célkitűzéseit a vázolt lehetőségek körülhatárolják.

Az iparfejlesztés első lépcsője a meglévő ipari üzemek korszerűsítése.

Az ipari üzemek erőforrásait ezért elsősorban a meglévő munkahelyek megerősítésére, a gépesítésre kell felhasználni.

A munkahelyek megerősítése szükségessé teszi a bérszínvonal emelését, a munkakörülmények javítását.

Célszerű egy-egy helybeli ipari üzemet minisztériumi iparvállalatnak vagy megyei székhelyű iparvállalatnak „átadni”.

Az iparfejlesztés második lépcsőjében viszont egy középüzem létesítése válik szükségessé, amely egy nagyvállalat keretei között határozott termelési profillal rendelkezik.

Az üzemfejlesztés helyi lehetőségei, feladatai különbözőek:

A TOVAFÉM KTSZ fejlesztési tervének megvalósításához hitelre van szükség.

Korszerű cikkükkel az ÉVM pályázatán vesznek részt (dollármegtakarító termékek gyártása), amelynek elnyerése esetén beruházási igényüket az ÉVM és az OKISZ hitelezné.

A Háziiipari Szövetkezet abban a viszonylag kedvező helyzetben van, hogy a közeljövőre kitűzött célokat saját erőből, az évenként rendelkezésre álló fejlesztési alapból meg tudja valósítani.

A munka intenzitásának növelésére a textilruházati részlegben bevezetik a blokk-rendszert, amellyel az egyéni teljesítményeket pontosabban tudják mérni.

A kártoló üzemben a kézi munkát további gépesítéssel kell csökkenteni. Ugyancsak ebben a részlegben célszerű törekedni a téli–tavaszi munka jobb megszervezésére, a munkaidő fokozottabb kihasználására.

A Bodrogkeresztúri Kerámia Ktsz termékei évekre előre le vannak kötve, export-növelési lehetőségük is van. A munkaerő létszámának növelése azonban a bértömeggazdálkodás rendszere miatt korlátozott, ezért a ktsz munkaerőgondokkal küzd. Pl. Tokajban 1980-ig csak kb. 20 új munkahely létesíthető. Az alacsony bérszínvonal is a bérezési rendszerből adódik, amely viszont érdektelenné teszi a dolgozókat a két, esetleg három műszak vállalásában.

Nagyvonalú fejlesztési tervükhöz a szövetkezetnek hitelt kell kérnie. A fejlesztéssel tőkés exportjukat számottevően (kb. ötszörösére) lehet bővíteni, ezért a hitel megszerzésének megvan a realitása.

A beruházás nagyobb hányadát a bodrogkeresztúri üzemben célszerű megvalósítani, elsősorban új üzemrészt és kemencét kell építeni.

A Finommechanikai Vállalat jövője látszik a legbizonytalanabbnak. A tekercskikészítés zárt rendszerű automatizálása célszerű, amelynek eredményeképpen az üzem gépesítése 50%-os lesz. A beruházásokat a saját fejlesztési alapjukból fedezik, amelynek megvalósítása stabilizálja az üzem helyzetét.

Az előzőekben megfogalmazott iparfejlesztési javaslatok elsősorban az egyes üzemek belső lehetőségeire és a fejlődés általános tendenciáira épülnek. A feladatok teljesítése – megítélésünk szerint – a meglévő ipar stabilitását eredményezi.

Az iparfejlesztés második szakaszában viszont feladattá válik egy kb. 350–400 főt, elsősorban női munkaerőt foglalkoztató, korszerű, egy nagyvállalat keretei között működő középüzem létesítése.

Ennek érdekében el kell oszlatni azt a téves felfogást is, amely kétségbe vonja az iparfejlesztés lehetőségét és szükségességét Tokajban.

1.3.3. A mezőgazdaság fejlesztésének lehetőségei

Annak ellenére, hogy a mezőgazdaság Tokaj gyengülő gazdasági erőforrása, mégis a családok több mint 60%-ának jövedelmét befolyásolja. A mezőgazdaság, de különösen a szőlőtermelés további csökkenése ugyanis nemcsak az agrárfoglalkozásúak, hanem az iparban és egyéb ágazatokban dolgozók életkörülményeit is kedvezőtlenül érinti. Az országos viszonylatban is alacsony ipari bérek az elterjedt „kettős foglalkozás” miatt tarthatók. Tehát az agrártevékenységből adódó mellékjövedelem további csökkenése szükségképpen erősíti az elingázást, majd elköltözést, gyengíti a többi termelő és nem termelő funkció munkaerő-ellátását is.

A mezőgazdaság helyzetének alakulása tehát szorosan összefügg a településfejlesztés általános kérdéseivel, az erőforrások hasznosítása közvetve vagy közvetlenül a település központi szerepkörének megerősítését szolgálja. Mindez az alábbi 4 célkitűzés és az abban megfogalmazott feladatok megoldását tételezi fel:

Tokajt a környező térség mezőgazdaságának szervező központjává kell fejleszteni.

Amíg a térség településhálózatában Tokaj központi szerepköre egyértelműen érvényre jut, addig a mezőgazdasági termelésben ellentétes helyzet alakult ki. A termőterület hasznosítása részben pl. olyan Tokajon kívüli mezőgazdasági üzemekhez tartozik, amelyek központja gyengén fejlett alsófokú központban (Tiszaladány) van. Nem lenne szerencsés, ha a térség leendő mezőgazdasági nagyüzemének központjául Tokaj vonzáskörzetéhez tartozó, a településhierarchia alacsonyabb fokán álló települést választanának. Tokaj a környező térség mezőgazdaságának is szervező központja lehet, mert:

- kedvező közlekedésföldrajzi helyzete gyorsítja és egyszerűsíti a szállítást;
- van helyben ipar, ami lehetőséget ad a két termelőszféra együttműködésére;
- képzettebb alkalmazotti réteg áll rendelkezésre;
- magasabb színvonalú közigazgatási apparátus segítheti a termelés-szervezést;
- a mezőgazdasági termelés és értékesítés (kereskedelem, vendéglátás stb.) könnyebben szervezhető és lebonyolítható, ami növeli a termelés hatékonyságát;
- a szakember-utánpótlás, -nevelés (a helyi szakiskola révén) egyszerűbb stb.

E tényezők lehetővé teszik, hogy Tokaj a tágabb térség (részben Hegyalja, Taktaköz, Bodroghöz) szövetkezeti és egyéni szőlőtermelésében, juhtenyésztésében, halászatában stb. nagyobb szerepet kapjon. Ez a szerepkör kiterjedhet a termelésben felhasználásra kerülő anyagok (gépek, műtrágya, vegyszerek stb.) értékesítésére, a termékek felvásárlására, értékesítésére vagy felhasználására, a szakemberképzésre stb.

Tokaj mezőgazdasági területe hasznosításának üzemi dekoncentráltságát meg kell szüntetni.

Az nyilvánvaló, hogy Tokaj számára a nem Tokaj központtal gazdálkodó mezőgazdasági üzemek „jelenléte” nem (és nem is lehet) potenciális erőforrás sem a település, sem a mezőgazdaság fejlesztése szempontjából. E gazdasági egységek számára ugyanis a tókaji erőforrás hasznosítása (szőlő, szántó stb.) egyszerű ökonomiai kérdés. A Tokaj-Hegyaljai Állami Gazdaság összes szőlőterületében pl. a tokaji üzemegységnek, ill. termőterületnek van a legkedvezőtlenebb helyzete a ráfordítás–hozam alapján. Éppen ezért a szőlőrekonstrukció kevésbé lehet érdeke, mivel az csak munkaerőgondjait növelné. De egy tiszaladányi központtal kialakítandó termelőszövetkezet is hasonló helyzetet teremtené Tokaj szempontjából, mert a kiépülő gazdasági központ pl. alkalmazottait Tokajból tudná „beszerezni”, ami Tokaj további „gyengülését” eredményezné. Viszont az is tény, hogy a tokaji szakszövetkezet sem alkalmas – jelenlegi üzemi mérete, termelési színvonala mellett – a helyi erőforrások eredményes hasznosítására. Ezért célszerű tokaji központtal egy mezőgazdasági nagyüzem kialakítása, amely első lépésben a helyi szakszövetkezetet, a tiszaladányi termelőszövetkezetet és a halászlé szövetkezetet egyesítené, kialakítva ezzel egy termelési–értékesítési láncot. Távlatban gondolni lehet egy olyan üzemtípusra, amely a Tokaji-hegy (Tarcál, Bodrogkeresztúr, Tokaj) és a Taktaköz néhány községét egyesíti. Ezzel olyan komplex termelési szerkezetű (szőlő és gyümölcs, szántóföldi növénytermelés, zöldségfélék, állattenyésztés) szövetkezetet lehet kialakítani, amely a termelési vertikum kiépítését is lehetővé teszi.

A mezőgazdaság várható területigénye alapján is új területfelhasználási, területrendezési tervet kell készíteni.

A területfelhasználás racionalizálása már ma is számtalan tulajdonjogi vitát vethet fel az egyéni tulajdonban levő mezőgazdasági és nem mezőgazdasági területek igénybevétele esetén. A település „területszegénysége” közismert, ezért a településfejlesztésben különösen nagy hangsúlyt kaphat a területgazdálkodás. Ennek érdekében az alábbi feladatok körvonalazódnak csupán a mezőgazdaság szempontjából:

- A mezőgazdasági termelés területigényéből kiindulva el kell határolni azokat a területeket, amelyek a jövőben hasznosíthatók lehetnek. A kijelölésnél nem lehet a jelenlegi ökonomiai megfontolásokból kiindulni.
- A szőlőtermelésre kijelölt övezeten belül célszerű volna a hasznosítható, vagy a rekonstrukció során felhasználásra kerülő területet felvásárolni.
- Az általános területfelhasználási terv alapján lehet csak egyes területeket tartós használatba bérbe adni.

A mezőgazdasági terület intenzív hasznosítása Tokaj esetében nem oldható meg a talajok termőképességének javítása nélkül.

E tekintetben két alapvető feladat jelentkezik:

- a síksági terület vízrendezése, amely kb. 880 hektár szántó és ugyanennyi rét–legelő jobb hasznosítását tenné lehetővé. Lehetőség kínálkozna ezzel az öntözéses gazdálkodás kiterjesztésére (zöldségfélék), a rét–legelő hasznosítására.
- A szőlőrekonstrukciótól függetlenül elengedhetetlenné vált a szőlőterület állagmegóvása (vízrendezés, utak rendben tartása, gyepesítés, erdősítés stb.). Más kérdés, hogy ezzel összefüggésben milyen nagyságú terület kínálkozik újrahásznosításra (rekonstrukcióra).

A szőlőterület rekonstrukciója vagy részleges felújítása célszerű, mert a tokaji szőlőművelésnek nagyobb a „társadalmi”, mint az ökonomiai jelentősége.

A tokaji szőlőművelés a helyben lakó ipari és egyéb foglalkozásúak jövedelmi helyzetére is hatással van, tehát *a népesség stabilitásának is egyik tényezője*, ráadásul az idegenforgalomnak és az üdülésnek is egyik fontos „háttéré”.

A tokaji szőlőművelésnek közvetett ökonomiai hatása sem lebecsülendő. Az export, a belföldi kereslet növelése, a *márkavédelem* szempontjából sem mindegy, hogy Tokajban van-e egyáltalán szőlőtermelés vagy nincs.

A szőlő részleges újratelepítését a tájrekonstrukció is szükségessé (a Tokaji-hegy 1980-tól tájvédelmi körzet lesz) teszi úgy, ahogyan az Villány vagy Badacsony esetében indokolt volt.

A fenti célkitűzések megvalósítása Tokajnak nem az agrár jellegét növelné, hanem a mezőgazdaság révén is a vázolt központi szerepkörét, tájszervező funkcióját erősítené.

1.3.4. Az idegenforgalom fejlesztésének feladatai

A természeti erőforrások (Tokaji-hegy, Bodrog–Tisza parti sávja) *hasznosítása* a tokaji idegenforgalom fejlesztésének fontos része. A mezőgazdasági terület elhatárolásának szükségességét hangsúlyozva utaltunk korábban arra is, hogy célszerű egy területfelhasználási, területrendezési terv elkészítése, amelyben az idegenforgalmi hasznosítású területeket is el kell határolni.

Az idegenforgalmi szempontból felhasználható terület viszonylag kis kiterjedésű, ezért a területfelhasználási terv készítésénél az alábbi szempontokat javasoljuk figyelembe venni:

- A nagytokaji Bodrog jobb partját (kb. a komptól), a kistokaji jobb és bal partot (a 98,5 m magassági pontig), valamint a Bodrog–Tisza összefolyásában levő háromszög alakú területet célszerű közösségi jellegű területként fenntartani, ill. hasznosítani (tehát vállalati üdülők, szálló, kemping, strand, vízisport telep stb.) Ezért nem javasolható a partközelségben sem egyéni üdülő, sem családi házas beépítést célzó parcellázás.
- A hétvégi házak építésére két térség javasolható. Egyrészt a folyóparti sáv nagytokaji részén a kőbányától a Bodrogkeresztúr felé vezető műút bal oldala. Erre különösen alkalmas az a parti sáv, ahol a Bodrog a Lebúj-oldalt megközelíti. Másrészt a Tokaji-hegy feltárása, a Tokajból felvezető út megépítése után az erdőhatár sávjában és más, a szőlőtermelés szempontjából távlatban sem hasznosítható területeken lehetséges egyéni, üdülési célú parcellázás. (Más szempont érvényesül a szőlőtermelés céljából tartós használatba kiadható területek kijelölésénél.)
- A Tisza kistokaji üdülésre kijelölt bal partját tervezési szempontból a tokaji idegenforgalmi–üdülőterület részének kell tekinteni. Feltehető, hogy Tokaj szempontjából nem a felhasználandó terület rész közizgatási átszervezése lenne célszerű, hanem a Szabolcs-Szatmár megyei Tanács bekapcsolódása a fejlesztési tervbe.
- Ha 1980-tól a Tokaji-hegyet és környékét tájvédelmi körzettel nyilvánítják, célszerű Tokajt üdülő jellegű településsé fejleszteni, és azok sorába hivatalosan is felvenni.
- Javasoljuk a termálvíz feltárását és hévizes fürdő kiépítését.

Tokaj üdülő–idegenforgalmi szervező funkciójának kialakítása

Az idegenforgalom elemzésénél kiemeltük Tokaj forgalmi helyzetéből adódó erős átmenő jellegű turizmusát. Az évi kétszázezres forgalom spontán módon érinti Tokajt és elenyésző az előre megszervezett látogatás. A nyári szabadtéri előadások, hétfői programok közönségét is a legjobb esetben miskolci vagy nyíregyházi utazási irodák szervezik.

A tokaji idegenforgalom szervezése szempontjából ezért szükségessé válik egy utazási iroda (IBUSZ, COOPTURIST) megnyitása, amely a szokványos szállásfoglalásokon túl elsősorban a főidény hétfői programjait és közönségét szervezné a környező városok utazási irodáival közösen. Tokaj Miskolcra, Nyíregyházára, Debrecenből másfél óra alatt vonattal és autóbusszal egyaránt elérhető. De még a vonattal érkező budapesti csoportok számára is hat és fél óra felhasználható idő van Tokajban.

A vállalati üdültetés további növekedése esetén szükségessé válik különböző „hegy-aljai” programok szervezése, vezetése.

Az idegenforgalmi infrastruktúra, fogadóképesség fejlesztése

Ahhoz, hogy az előzőekben vázolt idegenforgalmi adottságok kihasználhatók legyenek, a település fogadóképességét meg kell teremteni.

- A természeti adottságok feltárását utak és pihenők építésével fel kell tártani. Különösen fontos a hegy „megnyitása”, a tv-adóhoz vezető út meghosszabbítása.
- Már megkezdődött egy 90 ágyas szálloda (és 30 ágyas turistaszállás) építése, amelynél célszerű a szervezett üdültetés lehetőségeit is figyelembe venni, a szálló esetleges jobb kihasználása érdekében.
- Javasolható az autós-kemping bővítése, korszerűsítése, szolgáltatásainak szélesítése.
- A középiskolás diákotthon is tervszerűbben be lehet vonni a diáküdültetésbe.
- Célszerű tovább bővíteni a fizetővendég-szobahálózatot.
- A kiskereskedelmi üzlethálózat fejlesztése során az idegenforgalom igényeit is figyelembe kell venni. Pl. speciális szakboltok létesítése: foto–optika, óra–ékszer–ajándék (az idényben vasárnapi nyitvatartással), tejbolt (jelenleg nincs reggelizési lehetőség) stb. Mindez természetesen egyaránt szolgálja az idegenforgalmat és Tokaj központi szerepkörének megerősítését.
- A hegyaljai termelő- és szakszövetkezetnek állandó vagy időszakos értékesítésre tágabb lehetőséget kell adni. Különösen kívánatos az idényjelleggel működő kisvendéglők, borozók számának növelése.

Távlatban gondolni kell a műemlék vagy műemlék jellegű épületek idegenforgalmi célú felhasználására. Pl. a sótárnoki épületegyüttes Tiszára kifutó nagy telkével ideális, reprezentatív igényeket is kielégítő idegenforgalmi komplexum lehetne.

Szükségessé válik a szociális otthon áthelyezése és az épület más célú felhasználása, mai funkciója ugyanis egy idegenforgalmi jellegű település főterén nem tartható.

- A település rendezési tervének kidolgozása és kivitelezése során törekedni kell a „kisvárosi” jelleg megővésére. Kívánatos óvni a főter viszonylag egységes, zárt jellegét, ennek drasztikus megbontását semmi sem indokolhatja.

Az idegenforgalmi ágazatok fejlesztésének lehetőségei:

- Közvetlen cél az átmenő turizmus részleges lekötése, a tartózkodási idő meghosszabbítása.
- Célszerű a hétvégi üdülési–pihenési lehetőség bővítése (parcellázás, szállásférőhely növelése stb.).
- A vállalati üdültetés szélesítése (miskolci, nyíregyházi, debreceni vállalatok részére telekfelajánlás, felújítható épületek átadása stb.).
- Országos szinten is szervezhető diáküdültetés (vízisport oktatásra alapozott táborozás).
- A tartós üdülés és az idegenforgalom növelése csak az említett beruházások (szálloda, kemping, üzlethálózat stb.) révén lehetséges.

Az idegenforgalmi vonzás ma elsősorban a szőlőtermelésben betöltött történelmi szerepből, hírnévből táplálkozik, de valójában ezt a lehetőséget sem tudja kihasználni. Ezért célszerű egy átfogó, az egész hegyaljai szőlőtermelést bemutató múzeum és bormúzeum létesítése, a régi (orosz, görög, lengyel) és új borkereskedelmet bemutató kiállítás megszervezése.

Itt is megrendezhetők a szüreti napok (ld. Badacsony), amelyek nemcsak Tokaj, hanem az egész Hegyalja szövetkezeti és egyéni szőlőművelését reprezentálnák. Rendezesíthetők a borversenyek, borvásárok, amikor Hegyalja községei vonulathatnák fel boraikat. Nagyobb lehetőséget kell teremteni az egyéni szőlőművelők borértékesítésének is (ld. Eger, Szépasszony völgye). Ezek a lehetőségek központi beruházások nélkül is hasznosíthatók, gazdasági ösztönző erejük pedig az egyéni és szövetkezeti érdekeltséget, vállalkozó kedvet egyaránt felkeltheti.

Mindez elsősorban a tradicionális idegenforgalmi vonzást erősítené.

Tovább kell szélesíteni az elmúlt években megkezdett rendezvények sorát.

Országos szintű lehet a művészeti táborok szervezése. Az eddigi írók alkotó tábora mellett a képzőművészeti alkotókörösségeknek is célszerű helyet adni. Tokaj rendszeres alkotó és kiállító helye lehet a kerámikusoknak is, és munkájukat a bodrogkeresztúri üzem segíteni is tudná.

Északkelet-Magyarország rendezvényeinek sorát a tokaji program gazdagíthatná, sőt néhányban központi szerepet kaphatna. Pl. a *vízisport* kiépítésére, nyári táborok létesítésére jó lehetőség kínálkozik. Folytatni kell a nyári szabadtéri opera előadásokat és zenei esteket.

A főidény hétvégi programját egy központi rendező irodának kell megtervezni, programfüzetben nyilvánosságra hozni és az utazási irodákban terjeszteni.

2. A településfejlesztési célok és feladatok ütemezése

A középtávú fejlesztési terv alapvető célkitűzése Tokaj településhálózatban betöltött szerepének szinten tartása, a termelő és nem termelő funkciók stabilizálása. Ennek érdekében *négy feladatcsoport* jelentkezik:

- *A kiskereskedelmi és szolgáltató szerepkör erősítése* érdekében a bolthálózat korszerűsítése és a szolgáltató egységek koncentrációja (szolgáltatóház) szükséges. A tervezett áruház felépítése elkerülhetetlen.

- A helybeli *ipari üzemeket* az iparfejlesztés első szakaszában stabilizálni kell a termelési szerkezet egyszerűsítésével, gépesítéssel, az átlagbérek és munkakörülmények javításával.
- Az előző két „stabilizációs feladattal” szemben az *idegenforgalom határozott fejlesztése* kívánatos, elsősorban a fogadóképesség javításával;
 - szálloda építése,
 - diák- és általában a turistaszállítás lehetőségének megteremtése,
 - szövetkezeti és egyéni jellegű idegenforgalmi célú szolgáltatások lehetőségének szélesítése,
 - a Tokaji-hegyn átvezető panoráma út kiépítése,
 - vállalati üdültetés szélesítése.
- A *mezőgazdaság* fejlesztése érdekében a helyi szakszövetkezet tevékenységének erősítése és egy létrehozandó mezőgazdasági nagyüzem szervezeti keretének kialakítása.

A hosszú távú fejlesztési terv alapvető célkitűzése a település központi szerepkörének bővítése, amelynek hatására Tokaj a településhálózatban a részleges középfokú központ szerepét fogja betölteni.

Ez három feladatcsoport megoldását kívánja:

- Tokaj *mezőgazdasági* jellegű tájszervező funkcióját ki kell építeni. Egy helyi mezőgazdasági nagyüzem létrehozása szükséges a szőlőtermelés fejlesztésével összefüggésben.
- Elengedhetetlen az *ipari tevékenység* bővítése és ezt célszerű egy középüzem létrehozásával elérni.
- Tokaj *oktatási és egészségügyi funkciójának fejlesztése*, amely feltételezi a középfokú oktatás feltételeinek (kollégium, iskola) javítását és a szakorvosi rendelőintézet létrehozását.

A feladatcsoportok részletezésétől és indoklásától e helyt eltekinthettünk.

A településfejlesztési koncepció alapelvei, célkitűzései és feladatai az elvégzett tudományos elemzések következtetéseire épültek, figyelembe véve a tágabb térség és az ország gazdasági–társadalmi fejlődésében tartósan érvényesülő tendenciákat.

A megfogalmazott feladatok „konkrét” terveinek elkészítése az illetékes ágazati (szakminisztériumi) tervező intézmények feladata.

3. A fejlesztési lehetőségek és feladatok összefoglalása

1. Tokaj helye a településhálózatban. Tokaj az Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció szerint kiemelt alsófokú központ szerepkörével rendelkezik, valóságos funkciói, lakosság száma és vonzáskörzetének mérete azonban e szerepkört túllépi. Elsősorban kiskereskedelmi, szolgáltató, oktatási és idegenforgalmi funkciói emelik ki az alsófokú központok közül. Vonzásterületének lakossága mintegy 30 000 fő, a terület Szabolcs-Szatmár megyére is átnyúlik.

a) Tokaj részleges középfokú központtá fejlesztendő, amelyre az 1980-as években kerülhet sor.

b) A szerencsi járásban — Szerencs vezető szerepének biztosítása mellett — Tokaj *második központként* funkcionálhat

- vonzásterületére kiterjedő kiskereskedelmi — szolgáltató funkcióval;
- Szerencsrel megosztott oktatási és egészségügyi funkciókkal;
- országos jelentőségű idegenforgalmi és kulturális funkciókkal.

c) Tokaj e szerepkörének biztosításához szükséges az együttműködés a Szabolcs-Szatmár megyei Tanáccsal.

d) A közlekedés megjavításával Tokaj vonzásterületéhez kell kapcsolni a Hegyalja néhány községét.

e) A jövőben feltételezhető Tokaj *közigazgatási funkcióinak* erősödése. A hazai közigazgatási beosztás fejlődésével a járásokat városok és a városokhoz rendelt községek hálózata válhatja fel. Hosszú távon Tokaj *várossá fejlesztése*, s a vonzásterületéhez tartozó községek közigazgatási hozzárendelése várható.

2. Tokajnak a felszabadulás óta tartó népességsökkenése 1970 után megállt, az elmúlt években lassú növekedés tapasztalható. 1990-re 5300 fős népességet prognosztizáltunk, amelynek 61%-a (jelenleg 58%-a) lesz munkaképes korú. Tokaj munkaerő-alapja lassan bővül. A munkaerő-bővítést szolgálhatja a Tokajból elingázók egy részének helyi foglalkoztatása, a vonzásterületről a beingázás erősödése. Számottevő munkaerő-felesleggel vagy foglalkoztatási gondokkal hosszú távon sem számolhatunk, de feltételezzük a munkaerőalap néhány száz fős bővülését.

3. Tokaj *központi szerepkörének* erősítése érdekében

a) erősíteni (főleg modernizálni, részben korszerűbb egységekbe összevonni) kell a *kiskereskedelmi és szolgáltató* funkciókat (áruház építése, új szolgáltató szervezet kialakítása);

b) fejleszteni kell az *oktatási és kulturális* szerepkört (az általános gimnázium fejlesztése, művelődési központ építése);

c) meg kell teremteni az *egészségügyi* szerepkört bizonyos alapsztyályok (belgyógyászat, nőgyógyászat, gyermek- és fogászati szakrendelés) megszervezésével, amely a vonzáskörzettel együtt 26—28 000 lakost láthat el.

4. Szükséges a tokaji *ipar* sürgős modernizálása, távlatban egy 350—400 főt foglalkoztató középüzem telepítése. A jelenlegi ipari telephelynek tartósabb termelési proffilt kell kialakítani, rendszeres kapcsolatba kell lépni állami nagyvállalatokkal, hogy korszerűbb termékeket, modern technológiával állítsanak elő. Ez a munkakörülményeket, kereseti viszonyokat és a munkaerő szakmai összetételét is javítja.

5. Tokaj környező térsége *mezőgazdaságának szervező központjává* fejlesztendő. Tokaj infrastruktúrája, közlekedési helyzete, terrier funkciói alkalmasak arra, hogy az agrár—ipari integráció folyamatát a nagyközség megfelelően irányítsa. Az integrálódott mezőgazdaság működtetéséhez jelentős raktározási, kereskedelmi, szervezési, szakoktatási tevékenységet is biztosítani kell, amelyre fejletlen falusi települések nem alkalmasak.

Létre kell hozni egy tokaji mezőgazdasági nagyüzemet, amely a község agrárterületének nagyobb részét hasznosítja. Távlatban kívánatos, hogy Tokaj a Tokaji-hegy és a Taktaköz néhány községét egyesítő mezőgazdasági nagyüzem központjává váljon.

A szőlőterület — legalábbis részleges — rekonstrukciója azért is szükséges, mert a „tokaji bor” márka-hitelét rontaná, ha éppen Tokajon nem folya megfelelő színvonalú szőlőtermelés.

6. Határozottan fejlesztendő az *idegenforgalom*.

a) Bővíteni kell a különböző típusú szálláshelyeket, mindenekelőtt szálloda (motel) építésével, de a vállalati üdülők, ifjúsági szálláshelyek létesítésével is;

- b) Útépítéssel fel kell tární a Tokaji-hegy belsejét;
 - c) A kiskereskedelmi hálózat fejlesztésében is figyelembe kell venni az idegenforgalom szükségleteit;
 - d) A műemlék jellegű épületek idegenforgalmi felhasználásával meg kell óvni a település-központ kisvárosi jellegét. A szociális otthont a városközpontból át kell helyezni;
 - e) Távlatban Tokajt üdülő jellegű településsé kell nyilvánítani.
7. Szükséges egy komplex területfelhasználási terv készítése, mivel a felsorolt fejlesztésekre rendelkezésre álló terület korlátozott, az ésszerű területgazdálkodás elengedhetetlen.
8. A fejlesztési javaslatok mindenekelőtt Tokaj részleges középfokú központtá fejlesztését alapozzák meg, s nem terjednek ki a mindenképpen -szükséges infrastrukturális fejlesztésre (mint a járdaépítés, közvilágítás stb.).

Irodalomjegyzék

- Ambrózy Á. 1932. *Tokaj-Hegyalja és néhány szellemtörténeti vonatkozása*. – Budapest.
- Babarczy J. 1956. *Borvidékeink talajtípusai és természeti jellemzése*. – Szőlészeti Továbbképző Tanfolyam előadásai. pp. 31–51.
- Bakos J. 1959. *A tokaj-hegyaljai régi szőlőművelés szókincse*. ÉPF. Eger, 121. pp. 5–54.
- Bakos J. 1960. *Újabb adatok a tokaj-hegyaljai régi szőlőművelés szókincséhez és történetéhez*. – ÉPF. Eger, 193. pp. 515–541.
- Barta Gy.–Beluszký P.–Berényi I. 1975. A hátrányos helyzetű területek vizsgálata Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. – *Földr. Ért.* 24. pp. 299–390.
- Barta J. 1970. Hidrogeokémiai vizsgálatok a Tokaj-hegységből. – *Hidr. Közl.* 50. pp. 244–254.
- Bartke I. 1976. A településfejlesztés tudományos megalapozásának időszerű kérdései. – *Építés- és Építészettud.* 1–2. pp. 45–53.
- Bácskai V. 1965. *Magyar mezővárosok a XV. században*. – Akadémiai Kiadó, Budapest, 142 p.
- Bán M. 1975. Hévízgazdálkodás Észak-Magyarországon. – *Vizeink*, 21. pp. 24–34.
- Berényi I. 1976. A parlagterület földrajzi típusai Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. – *Földr. Ért.* 25. pp. 361–371.
- Bélteki L. 1973. Hévízkutak létesítése és komplex hasznosítása. – *Hidr. Közl.* 53. pp. 28–37.
- Bilkay G. 1968. Tokaj-Hegyalján 1968-ban. – *Tudomány és Mezőgazdaság*. 6. pp. 50–55.
- Boros L. 1971. Tokaj-Hegyalja szőlőtermesztése és természetföldrajzi adottságai. – *Földr. Ért.* 20. pp. 343–358.
- Boros L. 1977. Adatok Tokaj település- és népességföldrajzához. – *Acta Academiae Paedagogicae Nyiregyháziensis*. 7. pp. 53–72.
- Boros L. 1977. A Tokaji-hegy állandó és időszakos vízfolyásai. – *Hidr. Közl.* 57. pp. 513–516.
- Boros L. 1977. *A település természeti földrajzi adottságai*. – Tokaj fejlesztési tervtanulmány (Szerk.: Dr. Berényi I.). Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Tanács, Miskolc, pp. 43–52.
- Enyedi Gy. 1969. A mezőgazdasági földhasznosítás térképezése. – *Földr. Közl.* (93) 18. pp. 309–323.
- Erdélyi M. 1966. Hévízeink. – *Földr. Ért.* 15. pp. 113–118.
- Erdész S. 1957. A hegyaljai szőlőmunkások szüreti népszokásai. – *Múzeumi füzetek*, 7. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 15 p.
- Fekete B. 1962. Talajtakarítás üzemi eredményei Tokaj-Hegyalján. – *Kertészet és Szőlészet*. 16. p. 10.
- Frisnyák S. 1968. A Tokaji-hegy. – *Föld és Ég*, 3. pp. 168–171.
- Gyimesi S. 1975. *A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában*. – Akadémiai Kiadó, Budapest, 273 p.
- Györffy D. 1962. Tokaj nevének eredete. – *Borsodi Szemle*, 7. pp. 42–45.
- Hidvéghy S. 1952. Szőlőtalaj-vizsgálatok Tokaj-Hegyalján. – *Szőlészeti Kutató Intézet Évk.* pp. 175–191.
- Hondika A. 1954. A tokaji görög kereskedőtársulat. – *Ért. a tört. tudományok köréből*. 23. 4.
- Horánszky Zs. 1964. Szőlőterületek teraszozása. – *Kertészet és Szőlészet*, 20. pp. 6–7.
- Irányosi J. 1962. Borvidékeink rekonstrukciós tervei. – *Szőlészeti Kut. Int. Kutatási Eredményei*, 1. pp. 35–38.
- Justyák J. 1960. *A művelésmódok hatása a szőlő állományklímájára Tokaj-Hegyalján*. – Kandidátusi Ért. MTA kéziratára.

- Justyák J. 1962. A szőlő magas és alacsony művelése agrometeorológiai szemmel. – *Kertészet és Szőlészet*, 15. pp. 18–19.
- Kecskés P. 1967. A szőlő talajművelése Észak-Magyarországon. *Néprajzi Múzeum Füzetei*, Budapest, 27.
- Komoróczy Gy. 1944. *Borkivitelünk Észak felé*. Kassa, 42. p.
- Kovács L. 1960. *Magyarország regionális földtana*. Tankönyvkiadó, Budapest, pp. 172–177.
- Kovács L. 1966. Tokaj-Hegyalja szőlőkultúrája. – *Megyei és Városi Stat. Ért.* 16. pp. 196–204.
- Köröczy L. 1965. Tokaj-Hegyalja szőlőkultúrájának rekonstrukciója. – *HOMÉ.* 5. pp. 416–448.
- Kövessy G. 1962. Szőlőrekonstrukciós munkák vízügyi vonatkozásai a Sátoraljaújhelyi Tan gazdaság területén. – *Vízgazdálkodás*, 2. pp. 63–64.
- Kriszten Gy. 1964. A szőlő aszúsodását elősegítő öntözés alapjai Tokaj-Hegyalján. – *Öntözéses Gazd.* 2. pp. 139–155.
- Laczkó I. 1970. *Borsod-Abaúj-Zemplén megye monográfiája*. – Borsodi Nyomda, Miskolc.
- Laczkó I. 1964. *Borsod-Abaúj-Zemplén megye szőlőtermelésének monográfiája*. Borsodi Nyomda, Miskolc, 80 p.
- Lázár I. 1963. Könyvek a Hegyaljáról. – *Könyvtáros*, 13. pp. 610–613.
- Lázár I. 1974. *Kiált Patak vára*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 471 p.
- Leél-Össy S.–Szabó J.–Pinczés Z. 1974. *Magyarország felszínmozgásos területeinek földtani műszaki katasztere. A „Borsodi tájegység” területéről felvett 1:100 000-es térkép magyarázója és ábra-képanyaga*. Gépelvény (KMB. 102/1974.), Bp. 22, 12, 18 p.
- Marjalaki Kiss L. 1963. Tokaj névéhez hozzászólás. – *Borsodi Szemle*, 8. pp. 111–112.
- Molnár L. 1942. *Tokaj-Hegyalja és gazdasága*. Sárospatak, 61 p.
- Mosolygó J. 1930. *Tokaj és vidéke*. Budapest, 189 p.
- Orosz I. 1960. A hegyaljai mezővárosok társadalma a XVII. században, különös tekintettel a szőlőbirtok hatására. – *Agrártörténeti tanulmányok*, pp. 3–70.
- Pantó G. 1966. A Tokaj–Szálanczi-hegység és a Zempléni-dombvidék földtani megismeréséről. – *Földtani Közl.* 96. pp. 143–154.
- Pap M. 1965. A tokaji Kossuth Termelőszövetkezet megalakulása és első éve. – *Történelmi Évkönyv*, 1. pp. 223–235.
- Pap M. 1976. Adalékok Tokaj legújabb kori történetéhez. – *Történelmi Évkönyv*, 5. pp. 85–117.
- Papp L.–Bánky Gy. 1956. A Tokaj-hegy mikroklímája, különös tekintettel a fásításra. – *Erdész. Kut.* 55. pp. 121–148.
- Pál J. 1967. Alacsonyabb típusú szövetkezetek a magyar mezőgazdaságban. – *Tudomány és Mezőgazdaság*, 5. pp. 18–25.
- Pinczés Z. 1954. A tokaji Nagyhegy lösztakarója. – *Földr. Ért.* 3. pp. 575–584.
- Pinczés Z. 1960. *A Zempléni-hegység déli részének természeti földrajza*. Kandidátusi Ért. MTA kéziratára.
- Pinczés Z. 1960. A tönkösödés kérdése a Zempléni-hegység déli részén. – *Földr. Ért.* 9. pp. 463–478.
- Pinczés Z. 1968. Vonalas erózió a Tokaji-hegy löszén. *Földr. Közl.* 17. (92.) pp. 159–171.
- Pinczés Z. 1974. The cryoplanation steps in the Tokaj mountains. – *Klny. Geomorphologica Carpatho-Balkanica*, VIII. pp. 27–46.
- Pinczés Z.–Boros L. 1966–67. Eróziós vizsgálatok a Tokaji-hegy szőlőterületein. – *Acta Geogr. Debrecina*, pp. 308–325.
- Ribáry Z.–Jóó T. 1964. A tokaji pálos-kolostor nyomában. – *Miskolci Herman Ottó Múzeum Közlem.* 6. pp. 49–52.
- Román J. 1965. Zemplén megye falusi és mezővárosi iparának szakmái és mesterségei a XVI–XVII. században, különös tekintettel a Hegyaljára. – *Történelmi Évkönyv*, 1.
- Sasvári L. 1961. Mikor telepedtek le a görögök Tokajban? – *Antik Tanulmányok*, 1–2. 128. p.
- Sasvári L. 1961. Elkallódott tokaji görögök és rácok nyomában. – *Borsodi Szemle*, 6. pp. 422–424.
- Simkó Gy. 1926. Adatok a Tokaji-Nagyhegy és vidékének talajismeretéhez. – *Földtani Közl.* 55. pp. 86–118.
- Schmidt E. R. 1961. *Magyarország Vízföldtani Atlasza*. – Magyar Állami Földtani Intézet, Budapest, 73 p.

- Spech L. 1823. Tisza Tokaj városának rövid leírása. — *Tudományos Gyűjtemény*, Pest, 4. pp. 3–32.
- Stefanovits P.—Duck T. 1963. Talajerózió — talajvédelem. — *Magyar Mezőgazdaság*, 35. pp. 14–15.
- Szabó Gy. 1962. *Az 1960-as tokaji felhőszakadás*. — BFÉ. pp. 160–161.
- Szebenyi L. 1974. *Az alföldi mélységi vizek nyomás- és áramlási viszonyai*. A MÁFI évi jelentése az 1972. évről, Bp. pp. 200–210.
- Tardy L. 1963. A tokaji Orosz Borvásárló Bizottság első két évtizede. — *Századok*, 97. pp. 107–128.
- Toma A. 1962. A szekszárdi történelmi borvidék újjászületése. — *Természettudományi Közl.* 11. pp. 502–505.
- Vituki 1965, 1971. Magyarország hévízkútjai, I–II. kötet.
- Witkovszky E. 1963. A szőlőtalajok javításának eredményei. — *Kertészet és Szőlészet*, 2. 14 p.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Polyánszky Piroska
Műszaki szerkesztő: Merkly László
Terjedelem: 9,8 (A/5) ív – AK 1006 k 8083
HU ISSN 0071–6650

79-1974 – Dabasi Nyomda, Budapest – Dabas
Felelős vezető: Bálint Csaba igazgató

A Földrajzi tanulmányok
eddig megjelent kötetei

1. *Simon László*
A BELTERJES MEZŐGAZDASÁG
TERÜLETI KÉRDÉSEI
MAGYARORSZÁGON
2. *Ádám László*
A SZEKSZÁRDI-DOMBVIDÉK
KIALAKULÁSA
ÉS MORFOLÓGIÁJA
3. *Lettrich Edit*
ESZTERGOM,
A DOROGI IPARVIDÉK VÁROSA
4. *Enyedi György*
A MEZŐGAZDASÁG FÖLDRAJZI
TÍPUSAI MAGYARORSZÁGON
5. *Lettrich Edit*
URBANIZÁLÓDÁS
MAGYARORSZÁGON
6. *Markos György*
AJKA, A BAUXITVÁROS
7. *Szilárd Jenő*
KÜLSŐ-SOMOGY KIALAKULÁSA
ÉS FELSZÍNALAKTANA
8. *Simon László*
AZ ÖNTÖZÉSES
MEZŐGAZDASÁG LEHETŐSÉGEI
ALFÖLDI
HOMOKHÁTSÁGAINKON
9. *Lettrich Edit*
KECSKEMÉT ÉS TANYAVILÁGA
10. *Ádám László*
A TOLNAI-DOMBSÁG
KIALAKULÁSA ÉS
FELSZÍNALAKTANA
11. *Marosi Sándor*
BELSŐ-SOMOGY KIALAKULÁSA
ÉS FELSZÍNALAKTANA
12. *Góczán László*
A MARCAL-MEDENCE
TALAJFÖLDRAJZA
13. *Beluszky Pál*
NYÍREGYHÁZA
VONZÁSKÖRZETE
14. *Tóth József*
AZ URBANIZÁCIÓ
NÉPESSÉGFÖLDRAJZI
VONATKOZÁSAI
A DÉL-ALFÖLDÖN
15. *Rétvári László*
GYŐR-SOPRON MEGYE
NÉPESEDÉSE
16. *Göcsei Imre*
A SZIGETKÖZ
TERMÉSZETFÖLDRAJZA

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

Ára: 25,- Ft

ISBN 963 05 2293 4